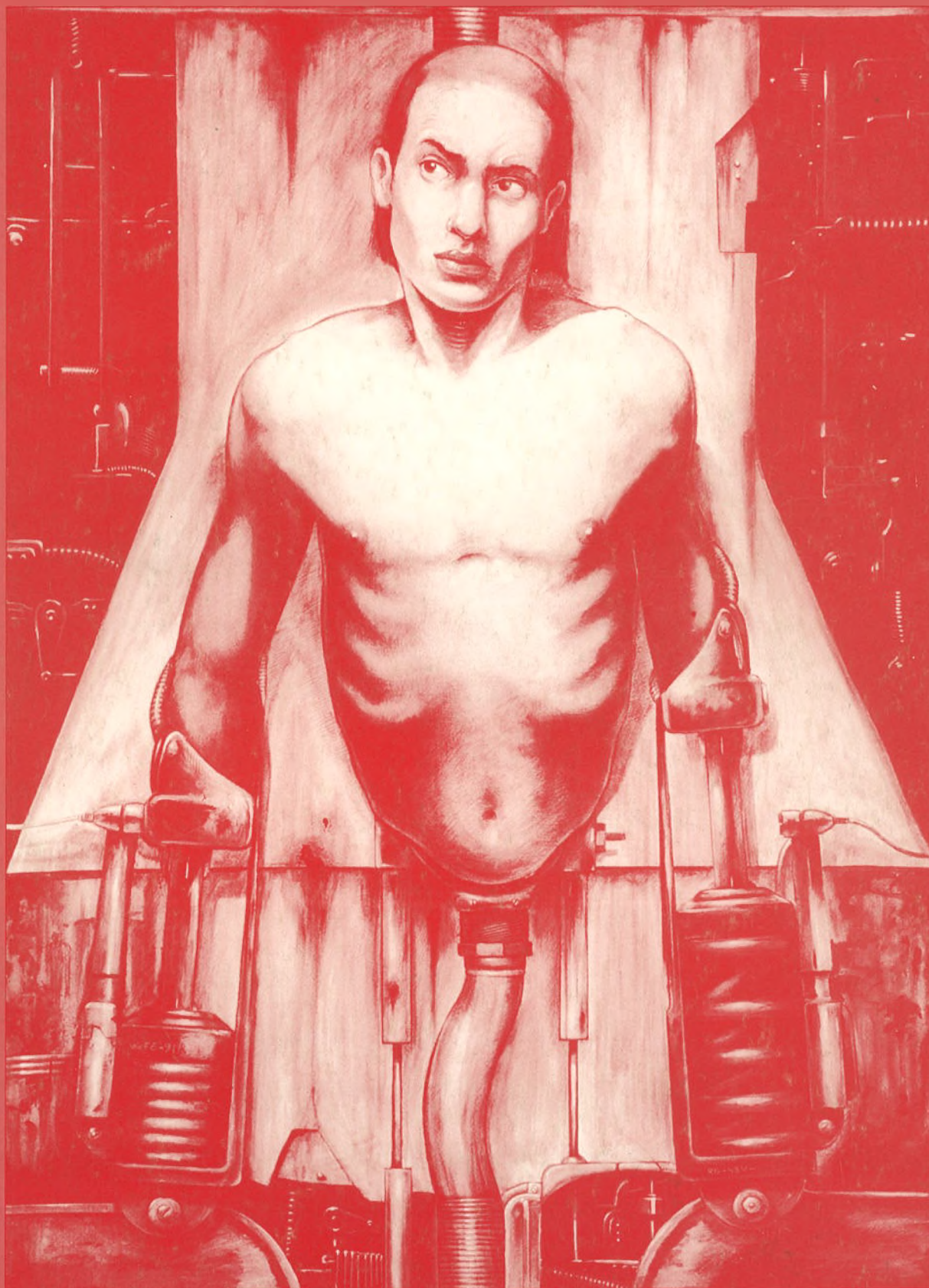

HAEMUS

VII. évfolyam, 1998/2

Bolgár-magyar társadalmi és kulturális folyóirat

BAJKOV VALENTIN 1977-ben született Szófiában. Tanulmányait a „Hriszto Botev” Egységes Politechnikai Iskolában kezdte 1984-ben, majd a Képző és Iparművészeti Szakközépiskolában folytatta 1992-től 1996-ig. Jelenleg a Magyar Képzőművészeti Főiskola tervezőgrafika szakos hallgatója.

Alkotóművészetében gyakran él a hiperrealizmus, pop-art és szürrealizmus eszközeivel. Jelenlegi munkái tiszta színekben pompázó, dekoratív és eredeti alkotások. Nyugtalan természetéből kifolyólag az állandó kutatómunka és keresés jellemző művészetére. Tanárai közé tartoztak Kiss Zoltán és Sárközi Róbert. Munkái több kiállításon szerepeltek, plakátjai számos belvárosi kávéház falait díszítik. Szakmai munkáját Németországban is elismerik.

M. G.

Tartalom

Konsztantin Delov: Betlehemi éjszaka . . .	3
Blagoveszt Nyagulov – Emil Milanov: A határontúli bolgár közösségek . . .	4
Alekszandar Milanov: Először templom, aztán iskola . . .	14
Az iskola jövője a közösség jövője – beszélgetés . . .	18
Konsztantin Delov: Versek . . .	24
Szava Szivriev: A szavakról és csendről . . .	26
Alexander Gjurov: A budapesti Bolgár Iskola – 80 éve megújíthatott hagyományok . . .	28
Menyhárt Krisztina: Két nyelv – két kultúra . . .	33
Juhász Anna: Nyelvi demokrácia . . .	35
Petja Alekszandrova: Az ág, melyről felröppennek . . .	41
Neli Koleva: Amikor boldog vagyok . . .	42
Nikoletta Karadzsova: * * * . . .	44
Jana Jankova: Sehová, Rémálom . . .	45
Juliana Manova: Történelemóra . . .	46

Bajkov Valentin illusztrációival

HAEMUS

Társadalmi és kulturális folyóirat
Alapította 1991-ben a Magyarországi Bolgárok
Egyesülete

A Bolgár Országos Önkormányzat kiadványa

Felelős kiadó: Doncsev Toso

Megjelenik negyedévenként a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért
Közalapítvány támogatásával

A szerkesztőbizottság elnöke: Doncsev Toso

Szerkesztőbizottság:

Kjoszeva Szvetla felelős szerkesztő

Irinkov Georgi, Penkova Roszica, Petkova Adriana, Petrov Petar, Szimeonova Rajna,

Szondi György, Szivriev Szava

Tyutyunkov Mónika szerkesztőségi titkár

Lapterv: Kállói Judit

Nyomda: A&M BT

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Lónyai u. 41.
tel.: 216-4210

Egy szám ára: 150 Ft. Előfizetés egy évre: 500 Ft
ISSN 1216-2590

KONSZTANTIN DELOV

Betlehemi éjszaka

Kétélű kardok éjjele ez.
Kilencvenkilenc álmot lát minden
százados,
s a felderítők elbizonytalanodnak a csendben.
Forrás, sőt felhő még csak a víz,
mely egyszer majd a Jordánt dagasztja.
Az utak is elvesztik nevüket,
s a vándorok a sorsuk felől tudakozódnak.
Pedig duzzad a tőgye ennek az éjnek.
Nem minden mag kel ki majd, mit elvetettek.
Nem a meghívott – az elhivatott jön el.
Vajon mi lehet most a fával,
mi elindul majd a Golgotára,
s rostjaiban a nedvek hogy nem apadnak el.
Milyen sors vár rád – gyengédebb, kegyetlenebb –,
ki meg sem született, máris megfeszítettél.
Valahogy mégis túléljük ezt az éjt,
elfelejtjük és megénekeljük majd.
A reggel pora majd ránk permetez.
S tövis is akad a koronához
e réteken, hol annyi a virág.

Kiss Benedek fordítása

A határontúli bolgárok meghatározására szolgáló kifejezések tetszés szerinti használata szükségessé tesz némi pontosítást. Időrendi sorrendben ezek a terminusok egyrészről a változó viszonyt tükrözik ezekhez a csoportokhoz, másrészről pedig jelzik azokat a történelmi időszakokat, amelyeken a bolgár társadalom keresztülment. A bolgár államiság helyreállítása után (1878)

főleg *rabságban élő bolgárokról* beszélnek, akiket felszabadítani és egyesíteni kell az anyaországgal; az első világháború után – *bolgár kisebbségekről*, akiknek jogait erre vonatkozó nemzetközi szerződésekre hivatkozva védik, a totalitárius rendszer vége felé pedig *külföldön élő bolgárokról* esik szó, akiket

a pártideológiai konjunktúra kánonjai szerint igyekeznek Bulgáriához kötni. Az utóbbi terminust még mindig használják az 1989 utáni modern társadalompolitikai szókészletben más fogalmak mellett, mint például a *diaszpóra*, *emigráció*, közösség és nagyon ritkán *nemzeti kisebbség*.

A *külföldön élő bolgárok* kifejezés, amelyet 1982-ben a Külföldön Élő Bolgárok Hivatalának megalakulása után vezettek be, az individualításra és a Bulgáriától való területi elhatárolódásra helyezi a hangsúlyt. Az első súlypont – a *bolgárok*, nem veszi figyelembe az 1989 után a nemzetközi gyakorlatban egyre határozottabban érvényesülő törekvést, amely a kollektív kisebbségi jogok védelmét részesíti előnyben. A jelenleg zajló folyamatok előtérbe helyezik a kompakt tömegekben élő bolgár közösségek problémáit mind a Balkán-félszigeten, mind a volt Szovjetunió területén. A másik súlypont – a *külföld*, nem veszi figyelembe a nemzeti és területi ön meghatározás jogának egyre inkább terjedő nézetét, amely nemrég a kelet-európai federatív államok szétesését okozta. A *külföld* szó már azért sem pontos, mert nem vonatkozatható a saját történelmi területen élő őslakosságra, amely nemzetközi szerződések értelmében az államhatárokon kívül maradt.

Szemantikai értelemben ezek a Bulgáriával *határos* közösségek nem férnek bele az *emigráció* vagy a *diaszpóra* fogalmába sem, hiszen azok olyan szétszóródott vagy kivándorolt csoportokra vonatkoznak, amelyek távol kerültek az etnikai vagy az államhatároktól. Néhány szerző szerint az emigráció tágabb értelemben jelentheti bármely nemzet elterjedését annak etnikai és államhatárain túl, tehát az emigránsok és az őslakosság is ide tartoznak, emellett nem tartják kötelezőnek állam vagy regionális központ meglétét sem.

A nemzetközi dokumentumokban nem található a *nemzeti kisebbség* fogalmára vonatkozó általánosan elfogadott definíció. Ezt az elnevezést egyébként a bolgár alkotmány nem használja. Az ajánlott meghatározások objektív és szubjektív kritériumok keverékét képezik. Az objektívek az államban való tartós letelepedés, illetve az állampolgárság, olyan

etnikai, vallási vagy nyelvi sajátosságok, amelyek különböznek a többségi társadaloméitól, és a hozzá viszonyított nem domináns helyzet; a szubjektívek pedig a sajátos identitás megőrzésére irányuló törekvéseket foglalják magukba, amelybe beletartozik a kultúra, a hagyomány és a nyelv. Az elméleti kutatásokban a nemzeti kisebbséget mint az etnikai kisebbség egyik alfaját vizsgálják, amely egy adott nemzet más országban élő tagjait jelöli, akikre a különválási és az autonómia-törekvések jellemzők.

A fent említett definíciók korlátjait úgy kerülhetjük el, ha egy tágabb értelmű fogalmat vezetünk be, a *határontúli bolgárokét*, amikor egyedekről beszélünk; és a *határontúli bolgár közösségeket*, ha a közösségekre helyezzük a hangsúlyt. Ezek az elnevezések közel állnak a közösség tagjainak önmeghatározásaihoz is: „Beszarábiai bolgár vagyok.”, vagy „Bolgárok vagyunk – Golo Bardoból.”. Így a *határontúli bolgár közösségek* fogalma olyan, kellő létszámú, tömegben és összetartásban kompakt, az államhatáron túl élő közösségekre vonatkozik, amelyeknek múltbeli és/vagy jelenlegi identitása összefügg a bolgár etnikummal, területtel vagy állammal.

Anélkül, hogy tagadnánk a többi terminus létjogosultságát, a jelen tanulmányban ez utóbbit fogjuk használni, hiszen itt az elmúlt évek legaktuálisabb, a „kinti” bolgárokat mint közösséget illető problémákra fogunk kitérni.

A jelen publikáció célja – a teljesség igénye nélkül –, hogy áttekintse a határon túl élő bolgár közösségek problematikáját. Három alapkérdést fogunk részletesen elemezni:

- 1) a bolgár közösségek identitása, szem előtt tartva keletkezésük körülményeit és jellegzetes sajátosságait;
- 2) a bolgár etnikai identitás fejlődésének dinamikája, tekintettel az ezt meghatározó tényezőkre és jellemzőkre; és
- 3) a bolgár közösségek modern etnopolitikai fejlődése a befogadó országok s az anyaország politikájára, a kisebbségi státusra és a szervezett mozgalmakra való tekintettel.

BLAGOVESZT NYAGULOV
EMIL MILANOV

A határontúli bolgár közösségek

A bolgár közösségek identitása

A bolgár állam és a Bulgáriában éló kisebbségi csoportok mellett a határöntúli bolgár közösségek is azon „belső” tényezók közé tartoznak, amelyek meghatározzák a bolgár nemzeti kérdés fejlődés-menetét az újabb és legújabb kori történelem folyamán. Azonosításuk függvénye a bolgár nemzet történelmi és jelenkori lényegéról alkotott elképzeléseknek. Attól függően, mely kritérium – az etnikai vagy az állampolgári – kerekedik felül a nemzeti identitás meghatározásakor, beszélhetünk *bolgár etnikai* vagy *állampolgári nemzetről*.

Az etnikai alapokon formálódó bolgár nemzet a nemzeti újjászületés (XVIII. sz. vége és az egész XIX. sz.) idején a bolgár etnikum alapján keletkezett, egy vallási (ortodox keresztény) kontextusból indult ki, és egy modern nemzeti nacionalizmust hozott létre. E folyamatban a fő egyesítő elem a bolgár nyelv, az „opponensek” pedig, amelyek ellen a nemzeti identitás irányult, az isztambuli patriarkátus és az oszmán birodalom. A modern bolgár nemzet etnikai és területi kiterjedését hivatalosan először a török szultán által kibocsátott, a bolgár exarchátus megalapítására vonatkozó dokumentum (1870) vázolja fel. Ezt nagy vonalakban megerősíti a nagyhatalmak isztambuli konferenciája (1876) és a san-stefanoi békeszerződés (1878). A vallási alapon történő etnikai megkülönböztetés, amely az oszmán „millett” rendszer öröksége, a bolgár nacionalizmus egyik olyan jellegzetes vonása, amely még napjainkig sem tűnt el teljesen. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy az iszlám vallást gyakorlókat minden esetben „törökként” azonosítják, és ez az egyik akadályának, hogy a bolgár nemzetiségű muzulmánokat integrálják a bolgár nemzethez. A bolgár nacionalizmus másik sajátossága, amely szintén a nemzet létrejötte előtti évszázadok öröksége, a szlávssággal való azonosulás. A bolgár nemzet szláv eredetére helyezett hangsúly, bár fontos szerepet játszott a nemzeti öntudat megőrzésében az idegen hódoltság idején, most mégis kizárja a nemzet lényegéből annak bolgár-török komponenseit.

A bolgár nemzet fejlődésében uralkodó „egyesült-nemzeti” modell előtérbe helyezi az „ősiként” felfogott területek és azon rokon etnikai csoportok sorsát, melyek az államhatárokon kívül rekedtek. Ez a korlátozott felfogású modell csak az ortodox vallású és bolgár nemzetiségű lakosokat tekinti a nemzet részének. Miután különböző körülmények ereje folytán más államokhoz kerültek, ezek a „kinti bolgárok” és leszármazottaik állampolgári és néha etnikai értelemben is ott integrálódnak. Amennyiben megőrzik eredeti identitásukat, a bolgár etnikai nemzet vagy etnokulturális közösség részének kellene őket tekintenünk. Azokban az esetekben, amikor megőrzik vagy visszaállítják bolgár állampolgár-

ságukat, ezek a személyek a bolgár állampolgári nemzethez is integrálódnak.

Más részről Bulgária 1878 utáni államhatárain belül egy olyan állampolgári és nemzeti közösség kialakulása is lezajlott lassan, amely nemcsak a bolgár nemzetiségű és ortodox vallású lakosságot foglalta magába, hanem a kisebbségeket is – a nem bolgár nemzetiségű és nem ortodox vallású csoportokat, amelyek az állam területén éltek. Amikor kivándoroltak Bulgáriából, ezen csoportok képviselői valamilyen szinten még mindig kötődtek nemcsak a bolgár állampolgári, hanem a bolgár kulturális közösséghez is.

Az a nehézség, amely a határöntúli közösségek bolgárként való azonosításánál keletkezik, abból fakad, hogy különbséget kell tenni a két alapvető, nagymértékben mechanikus szemléletmód között, amelyekkel egy kisebbségi csoport meghatározható. Az *objektív* szemlélet a kisebbségi csoport létezésének objektív kritériumaiból indul ki, és leggyakrabban a származásra helyezi a hangsúlyt, míg a *szubjektív* szemlélet az egyén tudatosan vállalt közösséghez tartozását és azt az akaratát helyezi előtérbe, hogy identitását megőrizi – a hivatkozási alap leggyakrabban maga az önmeghatározás. Míg az első szemlélet inkább az etno-nacionalista ideológiára jellemző, addig a második a liberalizmus sajátossága. A modern európai kontextusban a liberális felfogás került előtérbe, ami szerint a szabad nemzeti önmeghatározás döntő jelentőségű a kisebbségi csoport beazonosításánál. De amíg a származásra helyezett hangsúly nem mindig tudja megmagyarázni az etnikai identitásban bekövetkezett változásokat, addig az önmeghatározás kizárólagossá tétele gyakran elhanyagolja annak szilárd-ságát. A közösség belső fejlődéséből kifolyólag, továbbá külső körülmények hatására, a származás elveszítheti nemzetmeghatározó szerepét, az önmeghatározás pedig konjunktúra következménye is lehet. A két szemlélet legfőbb hátránya, hogy nem ad lehetőséget az egyéni vagy csoportos identitás dinamikájának megfigyelésére úgy, hogy azok legyenek a meghatározó tényezők, amelyek a *származás*, az *identitás* és az *önmeghatározás* közötti kapcsolatra hatnak. Ezért a határöntúli bolgár közösségeket differenciált módon kellene azonosítani. Függetlenül attól, hogy figyelembe kell venni a szubjektív és az objektív kritériumokat is, mint a bolgár identitás meglétének előfeltételeit és mutatóit, legbiztosabb kritériumnak a nemzetiségi jellegre utaló megnyilvánulások bizonyulnak.

Gyakorlati oldalról nézve a *bolgár társadalmi tudatban létező etnikai elképzelések szerint* a határöntúli bolgárok két csoportját tudjuk megkülönböztetni. Klasszikusként az a csoport fogható fel, amelynek tagjai bolgárul beszélnek, annak minden dialektusát beleértve, vallásuk pedig ortodox keresztény. A többi csoport „különleges eset”, amelyek nem

egyeznek a „klasszikus” elképzelésekkel – tagjaiknak más a vallása vagy az anyanyelve. Ilyenek például a Golo Bardo, Kukaszka és Prizrenszka (Koszovszka) Gora környékéről (Albánia és Jugoszlávia) és Nyugat-Trákiából (Görögország) származó muzulmán bolgárok, a katolikus bánáti bolgárok, vagy a törökül beszélő gagauzok Besszarábiában és Tauriában (Moldova és Ukrajna).

Elméleti szinten, az *etnikai származás alapján*, a határontúli bolgár közösségek három fő csoportot alkotnak: az első a bolgár nemzetiségűeket foglalja magába, a második a nem bolgár nemzetiségű diaszpórát, a harmadik a bolgár-török eredetű közösségeket. A Bulgáriában elterjedt adatok szerint – a különböző szemléletek objektivitásától függően – a határon túl élő bolgárok létszáma az egymillió feletti számtól egészen hétmillióig terjed. A bolgár források leggyakrabban a bolgár etnikai származást tekintik fő kritériumnak, így viszont kizárják a bolgár-török közösségeket. Egyes számítások szerint a határon túl élő bolgárok összlétszáma (a Macedón köztársaságban élő bolgár származásúakat leszámítva), kb. 1 millió 100 ezer főre tehető. A Külföldi Bolgárok Hivatalának adatai szerint, amelybe a Macedóniában és Görögországban élő bolgár származású közösségeket is beleszámítják, a határon túl élő bolgárok száma kb. 2,3 millió. A bolgár becslések minden esetben magasabb számokkal dolgoznak, mint azok az adatok, amelyeket a szomszédos országokban rendezett népszámlálások alkalmával bocsátottak rendelkezésre, és amelyek az önmeghatározáson alapulnak, legyen az szabad vagy nem. Ezen adatok szerint legnagyobb számban Ukrajnában és Moldvában élnek bolgár közösségek. A pontos statisztikai elemzések készítésekor fellépő nehézségek abból is fakadnak, hogy a Bulgáriából 1908 előtt kitelepülteket mint a török etnikum tagjait regisztrálták (a Bolgár Fejedelemség formálisan még a török birodalomnak volt alárendelve a függetlenség kinyilvánításáig), a határontúli bolgárok csoportjai pedig mint a szóban forgó országokban élő emigránsok kerültek a nyilvántartásokba.

A származás csak viszonylagosan biztos, de elsődleges jelzőpont az etnikai hovatartozás meghatározásánál. A következő elméleti modellben ez lesz az egyik kritérium a határontúli bolgár közösség rendszerezésére.

1. *A bolgár nemzetiségűek közösségei* két csoportot alkotnak – keletkezésük módjától függően: őslakosság és diaszpóra.

1.1. Az őslakos közösségek a modern korszakban bolgárként értelmezett területeken laknak, és 1878 után különböző nemzetközi szerződések révén kerülnek szomszédos országok határain belülre. A berlini szerződés még ugyanabban az évben az akkor létrehozott Bolgár Fejedelemség határain kívül hagyta a kelet-ruméliai, a macedóniai és a kelet-tráki bolgár nemzetiségű lakosságot, ezek a te-

rületek visszakerülnek a török birodalomhoz – a Morava folyó mentén Pirotd és Vranja környéke, amelyek a san-stefanoi békeszerződés értelmében Szerbiához kerülnek a Nis és Leszkovaci körüli területekkel együtt, valamint Észak-Dobrudzsa, amelyet ugyanebben a szerződésben Romániához csatolnak. 1885-ben a Fejedelemség egyesül Kelet-Ruméliával. A két balkáni háború következtében, amelyeknek az isztambuli és a bukaresti békeszerződések vetettek véget 1913-ban, Bulgáriához csatolták Pirini Macedóniát, Nyugat-Trákiát, Kelet-Rodopét és Észak-Sztrandsát; míg Dél-Dobrudzsát átadták Romániának, a Vardar-menti és az Égei Macedóniát pedig Szerbiának, illetve Görögországnak juttatták. Az első világháború után 1919-ben a neuilly-i békeszerződés értelmében Bulgária elveszíti Nyugat-Trákiát, amely később Görögországhoz kerül, Sztrumica környékét és az ún. Nyugati Bolgár Végeket (Caribrod, Boszilevgrad körüli területek egy részét, Trant és Kulát), amelyeket Szerbia (Jugoszlávia) annektált. A bolgár határok utolsó korrekciója a Romániával kötött krajovai szerződés (1940) keretében történik, akkor Dél-Dobrudzsa visszakerül Bulgáriához. Az ország 1941-es államhatárait az 1947-es párizsi békeszerződés is megerősíti.

Ezek a területi változások az érintett körzetek etnikai és demográfiai jellemzőiben is okoztak változásokat, amelyek nem csak és nem annyira a természetes asszimiláció következményei, mint inkább a befogadó országok kényszerítő nemzetiségellenes és diszkriminatív politikájának következtében léptek fel. Ez a rendszer időszakos és tömeges menekültáradatokat eredményezett a bolgár anyaország felé, főleg a macedóniai, a tráki, a dobudzsai területekről, illetve a Nyugati Végekről. 1878 és 1940 között a menekültek összlétszáma eléri a kb. 1,2 milliót. A migrációk következtében egész területekről tűnt el a bolgár lakosság, ilyen pl. Kelet-Trákia a balkáni háborúk után, vagy erősen megfogyatkozott a bolgárok létszáma, és a megmaradt lakosság identitástudatában is változások léptek fel. Ezzel együtt államközi kisebbségi lakosságcserék is lezajlanak – az első világháború után Bulgária és Görögország között, a krajovai szerződés után pedig Bulgária és Románia között (a dél-dobudzsai román lakosok helyére észak-dobudzsai bolgárok érkeznek), amelyek szintén hozzájárultak a fent leírt folyamatok kiterjedéséhez. Napjainkban a viszonylag legnagyobb létszámú, eredeti identitástudattal rendelkező bolgár őslakosság Jugoszláviában és Albániában él. A Nyugati Végek Jugoszlávia általi annektálásának idején 1919-ben a bolgárok létszáma ott kb. 55 ezer fő, a legújabb jugoszláv népszámlálás (1991) szerint ma kb. 25 ezer bolgár él ott. Az albán területeken élő bolgárok száma (Golo Bardo, Mala Preszpa, Kukaszka Gora) bolgár források szerint kb. 37 ezer fő. Ebbe a csoportba tartozik a legnagyobb bolgár származású, de Bulgárián kí-

vül élő lakosság is, amely a Macedón Köztársaság területén és Észak-Görögországban lakik, nagyobbik része azonban mára már más, nem bolgár identitással rendelkezik.

1.2. *Etnikai diaszpóra (emigráció)* akkor keletkezik, ha egy csoport idegen megszállás, politikai üldöztetés, gazdasági kényszer hatására vagy személyes ambíciókból kifolyólag kitelepül a bolgár etnikai területről és államból. A kitelepülés okaitól és idejétől függően ezt a csoportot négy alcsoportra oszthatjuk: „történelmi” diaszpóra – 1878 előtt, gazdasági és politikai emigráció 1878 és 1944 között, politikai emigráció 1944 után és gazdasági emigráció 1989-től. A határontúli bolgár közösségekhez az egyéni migrációk résztvevői is csatlakoznak, olyanok, akik családi, tanulmányi és más okokból hagyják el az országot.

1.2.1. A „történelmi” diaszpóra a bolgár nemzet létrejötté és a modern állam megjelenése előtt keletkezett. A bolgár etnikum első migrációi még a bizánci fennhatóság idején (XI–XII. sz.) kezdődtek. Később az oszmán uralom és annak feltételei indítottak el migrációs hullámokat úgy, hogy a XIV–XVI. században az értelmiségi rétegek, míg a XVII–XIX. században a parasztság vándorolt ki. A migrációkat az oszmán uralom ellen szervezett sikertelen felkelések is felerősítették, így például a csiproveci felkelés 1688-ban, de különösen meghatározóak voltak a gyakori orosz-török háborúk és a kardzsalik pusztításai bolgár földön a XVIII. sz. végétől a XIX. sz. első feléig. Az 1878-ig kitelepült bolgár emigráció a Dunától északra haladt, a bánáti területtől kezdve nyugatra Erdélyen át, Olténián, Munténián, Moldván, Besarábián keresztül egészen a Fekete-tenger északi partja és az Azovi-tenger mentén pedig keletre. A román, a moldvai és az erdélyi fejedelemségekbe kitelepültek száma kb. 800–900 ezer főre tehető. Az asszimilációs folyamatok megosztják az eredeti mennyiségi paramétereket. Az ilyen módon létrejött diaszpóra területi megoszlása szerint ma a Bánát jugoszláviai részén élő közösségekben néhány ezer fő él, Romániában a hivatalos népszámlálás adatai szerint 10 ezren vannak, Moldvában és Ukrajnában a Szovjetunió utolsó népszámlálási adatai szerint 88 ezer, illetve 234 ezer bolgár lakos van, ezenkívül élnek még másodlagosan kitelepített bolgárok Oroszországban és Közép-Ázsiában. A legkompaktabb és legegységesebb csoportok képviselői szerint a bolgárok száma Moldvában nem kevesebb, mint 120 ezer, 400 ezren vannak Odessza környékén és 70 ezren a zaporozseci régióban, Ukrajnában.

1.2.2 A bulgáriai gazdasági és a macedóniai, besszarábiai, bánáti és más határontúli területek politikai menekültjei az XIX. sz. végén és a XX. sz. első évtizedeiben kezdik létrehozni a bolgár diaszpórát Közép-Európa, a két Amerika államaiban és Ausztráliában. A kivándorlási hullámok csúcspontjai

olyan drámai események után következnek be, mint az ilinden felkelés elfojtása Macedóniában és Kelet-Trákiában (1903), az 1913-as és 1918-as vesztes háborúk, a gazdasági válságok. A határontúli területekről származó emigránsok beolvadása gyorsabban zajlik, hiszen ezek az emberek sohasem éltek az anyaországban. Az 1878 és 1945 közötti időszakban – etnikai különbségekre való tekintet nélkül – az országból 954 ezren települtek ki. Az észak-amerikai bolgár diaszpóra létszáma annak létrejöttétől napjainkig kb. 120-130 ezer fő. A közép-európai országok első bolgár menekültjei a kertészek voltak. Napjainkra ezek kis létszámú csoportok maradtak, amelyekhez sok bolgár állampolgár is tartozik – Magyarországon 5 ezer, Csehországban pedig 3500 fő lakik.

1.2.3. Az 1944. szeptember 9-én lezajlott hatalomátvétel utáni politikai emigráció az addig hatalmon lévő köröket foglalta magába, a kommunista rendszer ellenzéki pártjainak aktivistáit, továbbá a demokratikus nézetű és viselkedésű személyeket. Ezek az emigránsok Nyugat-Európa és Amerika országaiban települtek le, számuk az ötvenes évek közepére eléri a 7-8 ezer főt. Szintén főleg politikai okokból, mint pl. a görög polgárháború (1946–49) vagy a bolgár identitás nyilvános kimutatása elleni megtorlásoktól való félelem miatt jött létre a háború utáni emigráció is az égei és a vardari macedón területek bolgár származású lakosságának köréből.

1.2.4. Az 1989-es politikai változások utáni gazdasági emigráció egyben az utolsó nagy kivándorlási hullám az országból. Ez a folyamat, amelyet a társadalmi és gazdasági válság idézett elő, a vasfüggöny lehullása pedig csak elősegítette, több mint félmillió embert érint, főleg török nemzetiségűeket. Az újkeletű, bolgár nemzetiségű emigránsok között többségben vannak a magasan képzett szakemberek, akik a gazdaságilag fejlett országok felé orientálódnak, főleg az USA és Kanada felé. Potenciális emigránsok a külföldön tanuló bolgár állampolgárok is. Az új emigránsok egy része nem akar tartósan letelepedni külföldön, azok pedig, akik nem tudnak a befogadó országokba beilleszkedni, visszatérnek, vagy a célország migrációs korlátozásai miatt kitoloncolják őket. Az új körülményekhez való gyors alkalmazkodás jelenti az ilyen típusú emigránsoknak az első számú gondot, ugyanis ők még nem alkotnak szervezett közösséget.

A totalitárius rendszer politikai és gazdasági disszidenseivel ellentétben az új emigránsoknak nem gond fenntartani a kapcsolatot az anyaországgal, a bolgár egyesületek létrehozása pedig nem mond ellent integrációs törekvéseiknek az új hazában. Sőt a Bulgáriához vagy más emigránsokhoz fűződő kapcsolat megtartása elősegíti fájdalommentesebb alkalmazkodásukat az új kultúrához.

2. Az *etnikailag nem bolgár*, de Bulgáriából kivándorolt *kisebbségi csoportok* szintén külső mig-

rációk következtében jöttek létre. A legkompaktabb csoportok ezeken belül az Izraelben élő bolgár zsidók és a Törökországba menekült bulgáriai törökök. Az izraeli bolgár zsidó közösség az 1948–49-es tömeges kivándorlás után jött létre, amikor is 32 ezer zsidó hagyja el szervezeten az országot. A török lakosság 1878 utáni időszakos kitelepítése Bulgáriából létrehozta a törökországi emigráns közösséget. A legtömegesebb egyszeri kitelepítési akció az 1989-ben lezajlott ún. újjászületési folyamat asszimilációs politikájának a következménye. Csupán néhány hónap leforgása alatt 370 ezer ember vándorol ki Törökországba, közülük 215 ezren végleg ott maradnak. A társadalmi és a gazdasági válságból kifolyólag a bulgáriai törökök kivándorlása a következő években is folytatódik, 1990 és 1993 között eléri 140 ezer főt.

E közösségek és Bulgária viszonya a bulgáriai törökök társadalmi integrációjának fokától és a bolgárokkal való együttélés természetétől függ, attól, hogy ez milyen meghatározott történelmi képzeteket és sztereotípiákat jelenít számukra. A bolgár zsidók jó társadalmi integrációja és konfliktusmentes együttélésük a bolgárokkal, (amelynek kifejeződése megmenekülésük a második világháborús holocausttól), előfeltétele az izraeli bolgár zsidók Bulgáriához való szoros kötődésének. Ezt támasztja alá a humanitárius segítség és a bolgár állam érdekében történő lobbizás az ottani bolgár zsidó közösség részéről. Hasonlóan viszonyulnak Bulgáriához a kivándorolt örmény közösség képviselői is.

Az oszmán „millett” rendszertől örökölt vallási alapú etnikai szembeállítás, a bolgár nemzet törökellenes alapon való létrejötte és a török nemzetiség etnikai és vallási elkülönülése az országban, továbbá a 80-as évek asszimilációs törekvései okozták azon negatív sztereotípiák felhalmozódását, amelyeket azután bizonyos politikai erők igyekeznek is kihasználni. Ez mind magyarázat arra a csekély érdeklődésre, amelyet a bolgár állam a kitelepültek közösségei iránt tanúsít, akiket Törökországban néha „bolgároknak” is neveznek. Közösségük ott is megőrzi belső integritását, szervezeti szempontból pedig a Törökországba a Balkán-félszigetről betelepültek strukturális keretébe illeszkedik. Egy nemrég lefolytatott közvélemény-kutatás adatai szerint, amelyet a kitelepültek azon leszármazottainak körében végeztek, akik Bulgáriában végzik egyetemi tanulmányaikat, ezek a személyek igen erősen kötődnek a bolgár kultúrához.

Az ország kisebbségi csoportjaiból származó közösségek közös sajátossága, hogy továbbra is hordozói maradnak, bár más-más mértékben, a bolgár kultúrának. Éppen ezért esetükben indokolt a *bolgár kulturális közösségek* elnevezés használata.

3. A *bolgár-török közösségek* eredete összeköthető a középkori bolgár etnikum egyik alkotóelemé-

vel, ugyanis az a török nyelvű bolgárok és a szlávok szimbiózisának következtében jött létre. Ilyenek a csuvasok és a kazanyi tatárok közösségei Oroszországban, származásuk az ún. volgai bolgárokig vezethető vissza. Ezek a csoportok még a bolgár etnikum létrejötte előtt különültek el, iszlám (a tatárok) vagy ortodox keresztény vallásúak (a csuvasok), és a kommunista szovjet rendszer erős nyomásának hatására új identitást alakítottak ki, amely ennek megfelelő etnikai önmeghatározást is eredményezett. A jelenkori etnikai újjászületési folyamatok azonban ezeket a közösségeket is érintik, amelyek újra felfedezik bolgár gyökereiket. Elméleti osztályozási rendszerünkben ezeket szeretnénk olyan részekként kezelni, amelyek ugyan különváltak, de mégis össze vannak kötve a közös egésszel. Éppen ezért nem zárhatjuk ki őket a bulgáriai kulturális integrációból.

Ez az állítás a Moldvában és az Ukrajnában élő gagauz közösségre is vonatkozik. E közösség pontos kategorizálása még mindig nehéz, hiszen eredetének kérdése máig vitatott, tudományosan nem megoldott kérdés. Ha az egyik legnépszerűbb verziót fogadjuk el, mely szerint a gagauzok török anyanyelvű bolgárok és más török törzsek leszármazottai, akkor őket a bolgár-török csoportba kellene helyezni. Ha viszont azt az elméletet részesítjük előnyben, hogy a gagauzok nyelvileg asszimilálódott szláv nyelvű bolgárok, akkor a bolgár etnikum részének, „történelmi” diaszpórának kell őket tekintenünk. Tagadhatatlan tények bizonyítják, hogy a moldvai és az ukrainai gagauzok, mint nyelvi és etnokulturális csoport bolgár területen jöttek létre, együtt települtek ki a szláv nyelvű bolgárokkal, együtt laknak velük, közös vallást gyakorolnak (ortodox kereszténység), kultúrájuk hasonló és nagymértékben egyező a bolgár hagyományos kultúrával. Külső nyomásra – az orosz, a román, a szovjet és az utóbbi időben a török politika aktív közreműködésével különálló gagauz etnikai közösség létrehozása zajlik most Moldvában, azzal a céllal, hogy kapcsolatuk a bolgárokkal és Bulgáriával csupán területi maradjon. Az utolsó szovjet népszámlálás 1989 ezer gagauzt regisztrált, akik közül 153 ezren Moldvában élnek.

A határontúli bolgárok és közösségeik nemcsak etnikai származásuk és kialakulásuk módja alapján különböznek egymástól, hanem számos állandóan változó mutató alapján is. Például átlagéletkorukat tekintve a nyugaton élő emigráns csoportok erősen elöregedtek, de az újabb emigrációs hullámok megfordították ezt a folyamatot. Szociális és gazdasági szempontból is nagy különbségek fedezhetők fel egyrészről a zömmel mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó, az etnikai területekről származó közösségek és a történelmi diaszpóra, másrészről pedig a nyugati emigránsok (második-harmadik nemzedék és a '89 után kitelepültek) között, akik főleg

városokban laknak, és általában jó szakmai képesítéssel rendelkeznek. Eltérések vannak politikai téren is; ellentétben a volt szocialista országok bolgár közösségeivel, sőt a gazdasági menekültek első nemzedékével Nyugaton, akik inkább baloldali nézeteket vallanak, az 1944 utáni politikai emigrációra vagy a legutóbbi gazdasági menekülthullámra inkább a jobboldali, liberális eszmék jellemzőek. Mindezek a tényezők nehezítik a bolgár határontúli közösségek egységes egészként való felfogását, és szükségessé teszik a differenciálást azonosításuk, tanulmányozásuk vagy etnopolitikai kezelésük során. A fent említett eltérések kihatnak a határontúli bolgárok identitásának megőrzésére vagy elvesztésére is.

Az asszimilációtól az etnikai újjászületésig

Az államhatárokon kívül rekedt vagy 1878 után újjászervezett bolgár közösségek saját történelmet írnak, amely néha visszavezeti őket Bulgáriához, néha viszont eltávolítja őket az összbolgár fejlődéstől. A kezdeti felszabadító, majd önvédő és túlérésre szorító jellegén át a mai újjászületési törekvésig változtak az ügyvállalás okai. A határontúli bolgárok forradalmi szervezetei, politikai és kulturális egyesületei, intézményei harcoltak ezért azokban az államokban, ahol élnek vagy éppen Bulgáriában.

Történelmi viszonylatban összehasonlítani a befogadó országok integrációra (asszimilációra) törekvő és Bulgária megőrzésre (újjászületésre) irányuló politikáját a bolgár kisebbségi közösségek vonatkozásában – ez nem szolgálja identitásuk megmaradásának ügyét. Az egyik ok, amiért a határontúli bolgár közösségek hagyományosan rosszabb helyzetben vannak a többi kisebbségi csoporttal szemben, a bolgár állam érdektelen és következtelen politikája a múltban. Így például amíg az Albániában élő görögöknek széleskörű kisebbségi jogaik vannak, amelyek magukba foglalják az anyanyelvi oktatást, a politikai szervezeteket és a görög nyelvű istentiszteletet, addig a bolgár kisebbségnek még a létezése sincs hivatalosan elismerve. Hasonló a kép, ha összehasonlítást végzünk a jugoszláviai albánok, a romániai magyarok vagy a görögországi törökök helyzetével.

Azok a demokratikus változások, amelyek a szovjet „peresztrojkával” kezdődtek el és átterjedtek Kelet-Európa más országaira is 1989 után, lehetővé teszik az egy tömbben élő bolgár közösségek szabad etnikai és nemzeti fejlődését. Mind az adott országokon belül, mind nemzetközi téren a kisebbségi csoportok problémáiról folytatott viták és döntések egyre gyakoribbak lesznek. Ukrajnában, Moldvában, Romániában, Jugoszláviában és Magyarországon a bolgár közösségek elismert kisebbségi státusszal rendelkeznek. Ez a státusz azonban nem vezet automatikusan az egyenlőség és a saját

identitás megőrzésének jogához, illetve annak reális garantálásához, ugyanis ezeket az államok konkrét politikája határozza meg. Amíg például a kis létszámú magyarországi bolgár közösségnek még helyi és országos önkormányzatot is van joga létrehozni, addig a jugoszláviai bolgárok erős etnokulturális asszimilációnak vannak kitéve, függetlenül a formálisan garantált kisebbségi jogaiktól.

A kisebbségileg szervezett bolgár közösségek jelenlegi ügye, mármint az érdekek, eszmék és közös ügyek értelmében, mint az etnokulturális újjászületés, gazdasági fellendülés és a Bulgáriához való szellemi csatlakozás határozható meg, emellett a befogadó ország iránti lojalitás is megmarad. Szervezeti tevékenységük a fő hangsúlya a kulturális-művelődési tevékenységre esik, fő problémákat pedig az anyagi nehézségek, valamint az együttműködés és koordináció hiánya jelentik. Az anyaországba való visszatelepülés csak kevés bolgár csoport számára cél – főleg a sztálini rezsim által a volt Szovjetunió kelet-ázsiai területeire száműzöttek számára – ez érvényes a moldvai, az ukrainai értelmiség egyes képviselői esetében. Az 1991–95 közötti időszakban 1500 bolgár nemzetiségű települt vissza Bulgáriába a volt szovjet köztársaságokból.

A kompakt bolgár csoportok, főleg a „történelmi” diaszpóra eredményei, a következőkben foglalkozhatók össze: társadalmi egyesületek és szervezetek létrehozása; a bolgár nyelv oktatása, bolgár iskolák megnyitása; saját időszaki kiadványok és irodalmi művek kiadása; bolgár nyelvű tévé- és rádióadások sugárzása; bolgár néptáncscsoportok létrehozása és azok fellépései; ünnepségek, fesztiválok és más kulturális események szervezése; részvétel a befogadó országok politikai és társadalmi életében stb. Ezeknek az eredményeknek azonban más-más színezetük van a különböző országokban. Bár közvetlen szervezői és támogatói maguk a bolgár kisebbségi elitrétegek, mégis teljes mértékben az adott állam kisebbségi politikájától függnek, amely saját céljait követi.

Az anyanyelvi oktatás szempontjából legjobb lehetőségekkel a Moldvában és az Ukrajnában élő bolgár közösségek rendelkeznek, ahol a fakultatív nyelvoktatáson túl már működnek bolgár vagy bolgár-idegen nyelvű iskolák (Kisinyov, Bolgrad, Primorszk). Ilyen, még az előző periódusból megmaradt iskolákkal a magyarországi (Budapest), a csehországi (Prága) és a szlovákiai (Pozsony) bolgárok is rendelkeznek. Romániában néhány iskolában van fakultatív bolgárnyelv-oktatás. A bolgárok tanulási lehetőségei Jugoszláviában lényegesen kisebbek – a szerb Bánátban és Prizrenszka (Koszovszka) Gorában élők nem tanulhatnak anyanyelvükön, míg a Nyugati Végek lakói ezt csak korlátozott mértékben tehetik. A kormányközi megállapodás ellenére a jugoszláv vezetés nem engedélyezi a helyi tanárok bulgáriai továbbképzését. Albá-

niában csak magániskolában lehet bolgárul tanulni, ilyen Tiranában és Elbasanban működik. A török és a görög politika nem teszi lehetővé az anyanyelvi oktatás problémáinak még a megvitatását sem. A bolgár nyelv megőrzésének igyekezete a közösség azon erőfeszítéseit tükrözi, hogy megőrizze bolgár jellegét. Az utóbbi években a nagyvárosokban (Kijev, Odessza, Izmail, Bergyanszk, Zaporozsei Ukrajnában, Tiraszpol, Kisinyov, Kagul Moldvában, Elbasan és Tirana Albániában) megnyílt vasárnapi és magán-nyelviskolák gyakorlata, ahol az esetek többségében a bolgár fiatalok másodlagosan tanulnak meg bolgárul, azt mutatja, hogy a nyelvvesztés folyamata nem visszafordíthatatlan, és megfelelő körülmények között a nyelv újra elsajátítható.

A szerény anyagi bázis és a pénzügyi lehetőségek hiánya jellemző a volt szocialista országokban élő legtöbb bolgár közösség szervezeti tevékenységére. A kivételek, mint amilyen pl. a Magyarországi Bolgárok Egyesülete, a maga önálló és jól működő tevékenységével, csak alátámasztja az ehhez hasonló adottságok jótékony hatását. Az önfinanszírozás, a támogatás és az adományozás lehetséges, de a gyakorlatban kivitelezhetetlen megoldások vagy azért, mert megszakadtak a hagyományok, vagy a kelet-európai országokon átsöpört gazdasági válság miatt.

A határontúli bolgárok ritkán tudnak szervezeti egységbe tömörülni. A szubjektív okokon túl, mint az individualista és hierarchiaellenes szemlélet, lényeges szerepet játszanak ebben az objektív belső szociális, gazdasági, politikai és kulturális különbségek. Éppen ezért a legtöbb határontúli bolgár egyesületet és szervezetet belső ellentétek és konfliktusok feszítik szét. Az a kísérlet, amely a kilencvenes évek elején a volt Szovjetunió területén működő bolgár egyesületek szövetségének létrehozását célozta meg, nem bizonyult sikeresnek. Ez persze nem csak a belső ellentétek következménye, hanem annak is, hogy a föderáció szétesése után az egyesületeket már államhatárok választották el egymástól (Moldva és Ukrajna). Később mégis sikerült egyesülniük, ekkor hozták létre a Bolgár Egyesületek és Kulturális Szervezetek Szövetségét Ukrajnában. A katolikusok és az ortodoxok közötti objektív nézeteltérések, de emellett önző érdekek okozták a romániai szervezett bolgár kisebbség körében keletkezett belső konfliktust. A belső egység hiánya, az eltérő érdekek és a csekély állami támogatás miatt azok a kísérletek, amelyek 1991–92-ben a Bolgárok Nemzetközi Szövetségének magalapításával a határontúli bolgárokat tömörítő szervezet kiépítésére törekedtek, kudarcot vallottak. A határontúli bolgár közösségek jól beilleszkedtek a befogadó országokba, és gond nélkül élnek együtt mind a többségi, mind más kisebbségi csoportokkal. A befogadó államok iránti viszonyukban a lojalitás dominál. Erre hat a hagyományos bolgár alkalmazkodás

és mértékletesség, továbbá az a tény, hogy a bolgárok szervezeti struktúrái az esetek többségében vagy függnek a hivatalos szervektől, vagy összefonódtak velük. Ilyenek például a bolgár kulturális nemzetiségi egyesületek Kisinyovban és Odesszában (*Vazrazsdane*) vagy a *Bratsztvo* közösség Bukarestben és a temesvári Bánáti Bolgárok Szövetsége. A hatóságokkal szemben ellenzéki magatartást tanúsító és követeléseiben radikális szervezetek, mint pl. a jugoszláviai Bolgárok Demokratikus Szövetsége vagy a bolgrádi „Szent Cirill és Szent Metód” Egyesület, általában kevés támogatást élveznek, és nehéz körülmények között tevékenykednek, a kisebbségi elit egyes tagjai által kifejtett aktivitás élteti őket.

A legradikálisabb ötlet, amely mostanában napvilágot látott, a dél-besszarábiai bolgár nemzeti autonóm terület létrehozását tűzte ki céljául. Egyetlen hivatalos megnyilvánulása az 1991. 01. 12-én rendezett népszavazás volt, amelyen a Bolgrád körzeti lakosság 83% támogatta a bolgár autonóm terület létrehozását. A központi ukrán hatóságok figyelmen kívül hagyták az eredményt, az ügy pedig végleg aktualitását veszítette azután, hogy a Szovjetunió szétesését követően felosztották a területet Ukrajna és Moldva között, ezenkívül az ukrán törvényhozás nem is engedélyezi a területi autonómia intézményét. A bolgárok és gagauzok közti közösségi érzés kifejezése az 1990-ben megfogalmazott közös gagauz-bolgár autonómia megteremtésére irányuló igény Moldva határain belül. A *Gagauz Halka* mozgalom akkori vezetője, Leonyid Dobrov szerint a kihirdetett gagauz autonómiával szemben ez volt a jobbik változat, de a központi szovjet vezetés elvetette a kérést. Azzal indokolták döntésüket, hogy az autonómia joga, nemzetiségük egyedülálló jellege miatt, csak a gagauzokat illeti meg, a bolgárok ebben nem vehetnek részt, hiszen róluk a bolgár állam gondoskodik.

A befogadó országok politikája és a határontúli bolgár struktúrák szervezeti gyengeségei megghiúsítják a sikeres önálló politikai tevékenységet. Az opportunizmus, ebben az esetben a vezető politikai pártokhoz való csatlakozás, a leggyakrabban megfigyelhető viselkedési forma a bolgár közösségek-nél. Ezt támasztják alá a közülük kikerülő képviselők Jugoszlávia és Moldva parlamentjeiben. Bár néhány bolgár szervezetnek politikai jellege van, mégsem válnak kisebbségi politikai pártokká. A „független” bolgár képviselő jelölése az ukrán parlamentben szintén kudarccal végződött, ugyanis a két konkurens jelölt nem tudott megállapodni. A könnyített bejutási feltételek mellett rendelkezésre bocsátott parlamenti hely, konkurenciaharcok kiváltó oka lett a két rivalizáló bolgár egyesület között Romániában.

Általánosságban elmondható a határontúli bolgárok és Bulgária viszonyáról, hogy közösségi vagy egyéni problémáik rendezéséhez támogatást vár-

nak az anyaországtól. Még ebben a viszonylatban is vannak eltérések a különböző csoportok között. Amíg a Nyugaton élő emigráció visszafogottabb, a politikai eredetű pedig joggal bizalmatlan az 1989 után nehézkesen reformálódó bolgár állam iránt, addig a volt szocialista országokban bizonyos romantikus idealizálás és a régi haza mitologizálása figyelhető meg, s ez gyakran vezet csalódáshoz a valós kép láttán. Nem hanyagolható el néhány tisztán érdekeltségen alapuló motiváció sem, mint pl. az ingyenes tanulási lehetőség vagy a jó üzleti kilátások Bulgáriában. Kétségtelen, hogy az ország vonzereje a határöntúli bolgárok számára annak prosperitásától és pozitív külföldi megítélésétől függ, ami nélkül nem töltheti be összekötő, integráló szerepét.

A „kinti” bolgárokkal kapcsolatos bolgár politika történetének iránya a második világháborúig az etnoterritoriális nacionalizmus, az ideológiai előítéletek; nemzeti nihilizmus, a belső etnikai és vallási problémák megoldatlanul hagyása a szocializmusban. 1989 után a demokratikus folyamatok feltételei között kedvező lehetőségek nyíltak arra, hogy felszámolják az előző politikai irányvonal gyengeségeit, főleg a kelet-európai országokban kompakt tömegekben élő bolgár közösségek sorsát illetően: a náluk zajló etnikai újjászűletési folyamat támogatására való tekintettel ők tulajdonképpen nagyobb jelentőséget kapnak a többi közösséghez képest, prioritást élveznek a vizsgált időszakban. Az össz-nemzeti vonatkozásban elért eredmények leginkább a határöntúli bolgárokkal együttműködő, új, szakosodott állami szervek és intézmények létrehozásában és működtetésében, az oktatási tevékenységben, a társadalom aktivizálásában és az intenzívebb külpolitikai tevékenységben foglalhatók össze.

A külföldön élő bolgárok közösségeinek körében végzett oktatási tevékenység talán a bulgáriai kisebbségi politika legsikeresebb része az utóbbi években. Az 1990–97-es időszakban bolgár tanintézményekben összesen 1731 egyetemista, 44 doktorandusz, 51 továbbképzős és 35 tanuló kapott képzést, s főleg a legnagyobb létszámú bolgár közösségekből, így a moldvai, ukrainai, romániai, macedóniai és albániai területekről. Ugyanebben az időszakban a gabrovói Oktatási Továbbképző Központ 126 gyorsított kurzust szervezett összesen 3708 bolgár nemzetiségű résztvevővel – tanárokról, egyetemistákról és a kulturális élet jeles képviselőiről van szó Moldvából, Ukrajnából és Romániából. 1994-től a művelődési minisztérium szervezeten, pályázat útján elkezdte a bolgár nyelv és a népzene területén dolgozó tanárok, oktatók és módszertani

szakemberek kikűldését a moldvai és az ukrainai tanintézményekbe (iskolákba és főiskolákba), az 1996/97-es tanévben számuk elérte a 31 főt. Emellett a minisztérium tankönyveket is biztosít a bolgár nyelvtanításhoz, továbbá módszertanilag segíti az oktatók tanítási tevékenységét.

Az 1989 után bekövetkezett jelentős haladás ellenére az új állami politika még számos lehetőséget kihasználatlanul hagyott. A fő gyengeségeket a megszakadt hagyományok és a nemzeti kérdést illető, annak belső és külső vonatkozásai között reális egyensúlyt tartó közös stratégia hiánya, a túlpolitizált hozzáállás, a stabil alkotmányos és törvényhozási keretek hiánya, az állami és társadalmi kezdeményezések közötti nem hatékony koordináció okozza. A bulgáriai törökök szeparációs és autonómia-törekvéseitől való félelem, (s ők is az etnikai újjászűletés folyamatát élik), „védekező pozícióba” kényszeríti a nemzeti politikát. Ezen az alapon, miután hiányoznak a fordítottan arányos belső érvek, igen visszafogott a határöntúli bolgárok kisebbségi jogainak védelme. Mindez végső soron hátráltatja az adekvát és aktív nemzeti politika megfogalmazását és keresztűlvitelét mind az országban élő etnikai és vallási csoportokat illetően, mind pedig a „kinti” bolgár közösségek vonatkozásában.

A határöntúli bolgár közösségek egy sajátos „második” Bulgáriát alkotnak, amely elősegítheti az ország többirányú és kétoldalú együttműködését, segítheti a valódi demokratizálódást és a gazdasági válság leküzdését, közreműködhet a közös bolgár kultúra gazdagításában, etnodemográfiai tartaléka lehet a demográfiai válságban lévő bolgár nemzetnek. A kisebbségeket „élő hídhoz” hasonlítják, és ez igazi értelmet éppen a soknemzetiségű, mégis egyesült Európában kap. A határon túl élő bolgárok potenciális és valódi követői maradnak a bolgár ügynek, erős lobbist jelentenek. A köztük és Bulgária közötti kölcsönös érdekeltségen alapuló kapcsolatok létrejötte továbbra is annak függvénye marad, mennyire lesz képes a bolgár állam egy olyan politika megfogalmazására és végrehajtására, amely mind a „kinti” bolgárok elvárásainak, mind az össz-nemzeti érdeknek, mind pedig az európai normáknak megfelel. A nemzet jövője ennek fejlődésében rejlik, egy olyan közösség fejlődésében, amely képes politikailag egyesíteni a bolgár állampolgárokat, ugyanakkor kulturálisan integrálja a világ különböző részein élő bolgárokat, az ország kisebbségeinek diaszpóráját, minden személyt és közösséget, amely a bolgár etnikumhoz, területhez vagy államhoz kapcsolódik.

Menyhárt Krisztina fordítása

Bulgária történelme úgy alakult, hogy testvéreink nemcsak a bizánci és a török rabság idején kényszerültek elhagyni országunkat, hanem bolgár lakosságú területeket több alkalommal is csatoltak más országhoz. A múlt század utolsó harmadától kezdve a nélkülözés is közrejátszott abban, hogy sok bolgár elhagyta hazáját, az elmúlt évtizedben pedig az átmenet kataklizmái honfitársaink százezreit, főleg a fiatalabb nemzedék tagjait vetették külföldre. Bulgária fennállása óta fontos probléma, hogyan őrizték meg nemzeti öntudatukat az államhatárainkon kívül élő bolgárok, hogy akadályozzák meg, hogy ne olvassák be őket azok a népek, amelyeknek az országaiba kerültek. Bizonyos időszakokban, különösen a görög fanarióták elleni harc idején, a Bulgárián kívül élő bolgárok nagyon sokat tettek azért, hogy a bolgár nép nemzeti öntudatát megőrizze.

A templom és az iskola – ezek voltak Bulgária és a bolgarság fennmaradásának pillérei egész 1300 éves történelmünk során, amikor a világtérképről birodalmak és népek tűntek el. Történelmünk nagyobbik részében ez a két pillér egy egészet alkot az egyház vezetése alatt, amely a Kliment Ohridszki által ránk hagyott tradíciót követve nemcsak egyházi, hanem világi oktatást is nyújt. A bolgár exarchatus égisze alatt működnek honfitársaink iskolái a berlini kongresszus által Törökországnak visszaszádott Macedónia és Trákia bolgárok lakta területein is. A török rabság alatt a bolgár oktatásügy első fénysugarai a cellaiskolákban villannak fel, amelyek templomokban és kolostorokban működnek nemcsak Bulgária határain belül, hanem azon kívül is mindazokon a helyeken, ahol kompakt csoportokban élnek hazájukból elűzött bolgárok – papjaik gyakran tanítóik is. És bár a bolgár világi oktatás csak a múlt század első felében kezdődik, az áprilisi felkelés után Macgahan csodálkozva állapítja meg, hogy Koprivsticában, Panagjuristében és Bracigovóban ugyanolyan művelt emberek vannak, mint bármely hozzájuk hasonló nagyságú európai városban. Még nagyobb hatást tesznek a bánáti és besszarábiai bolgárok iskoláiban elért sikerek, új településeiken az ott élők a régi bolgár tradíciót követve először a templomot építik fel, majd utána az iskolát.

Iskoláink, melyek az egyházzal együtt a nemzeti öntudat felkeltői voltak, a nemzeti önérzet kovácsműhelyévé is válnak. Hogy folytatódik a staféta ez után az erős rajt után, mi a helyzet a későbbi korokban és napjainkban?

ALEKSZANDAR MILANOV

Először templom, aztán iskola

Azok a fejvesztésre ítélt bolgár bojárok, papok és írók, akiknek sikerül megmenekülni a török jatatán elől, átmentik a vallást és az irodalmat a kolostorokba és az uralkodói udvarokba, ahol a központjaik voltak Bulgária leigázása előtt is. Velük együtt bolgár könyvek és ikonok ezrei hagyják el az országot, amelyek az emigráns bolgár vallási és uralkodói elittel együtt Szerbiában, a Havasalföldön és a Moldai Fejedelemségben, ahol a múlt század közepéig a bolgár egyházi könyveket és a bolgár írásbeliséget használták, nagy hatást gyakorolnak.

Azokban az országokban, amelyekbe a bolgár papok és írástudók emigrálnak, nemcsak az ottani kolostorokat használják emigráns honfitársaik között folytatott tevékenységük központjául, hanem újakat is építenek, így a Neamt kolostort Moldáviában vagy az Arges kolostort Havasalföldön. A Csiprovec környékéről kitelepülő bánáti bolgárok nemcsak a Déva melletti kolostorban folytatják irodalmi-oktatási tevékenységüket, hanem Alvinc városa mellett saját kolostorukat is létrehozzák, ahol 1746-ban felsőfokú egyházi iskolát teremtenek. Óbesenyőn pedig a bánáti bolgárok 253 évvel ezelőtt nyitják meg az első modern bolgár iskolát. Ez ma is bolgár iskolaként működik. Ugyanezen falu templomát, valamint a vingai templomot és iskolát is építészeti műemlékké nyilvánították. Iskoláik érdeme, hogy a bánáti bolgárok körében magas rangú bolgár papok, írók és hivatalnokok tűnnek fel, köztük az első bolgár akadémikus is – Euzebiusz Fermandzsin.

Ahogy Bulgáriában, ahol a törökök egy fillért sem adtak a bolgárok vallásgyakorlására és oktatására, úgy külföldön is templomaik és iskoláik felépítésének és fenntartásának költségeit honfitársaink maguk fedezik. Éppen az újjászületés korában ölt Bulgáriában és külföldön élő bolgárok körében soha nem látott méreteket egy különleges bolgár jelenség – az adományozás. Ennek gyökerei ugyanolyan mélyek, mint a bolgár nép gyökerei. Nincs olyan bolgár kolostor az országban vagy azon kívül, ahol ne lennének megfestve a donátorok, vagyis az adományozók képei, akiknek az adományaiból épült a kolostor és készültek a falfestmények.

Adományokból épültek a bánáti bolgárok templomai, kolostorai és iskolái. Még a csiproveciek Erdélybe települése idején a bolgár Marko Puenics alapítványa is adományokból nyitja meg a bolgár népiskolát, ahol Krasztjo Pejics, az író a tanító, aki hittudományt és filozófiát végzett. Adományokból nyitja meg és tartja fenn Ana Dojnazs alapítványa

Déva városában a bolgár népiskolát. Margarita Bibics bárónő alapítványa segítségével építi fel és tartja fenn a mai napig működő, internátussal rendelkező gimnáziumait Szentanna, Arad és Temesvár városában. Az olsani, krími, odesszai, besszarábiai és nikolaevói bolgárok nem sokkal azután, hogy az orosz birodalom déli részeibe áttelepülnek, új településeiken kétkezi munkájukkal és saját pénzükből elkezdik építeni templomaikat, melyek kezdetben szerény imaházak, és a hozzájuk tartozó cellaiskolákat, ahol a lelkész a tanító. Később templomaik már tetszetős épületek – messziről látszanak a sík sztyeppén. Az ötvenes évek második felében kiadják az utasítást, hogy a besszarábiai bolgárok templomaikat le kell rombolni. Néhány faluban az asszonyok lefekszenek a templomban és megmenetik azt, máshol, hogy megőrizték, gyorsan átalakítják múzeummá vagy kultúrközponttá, a leromboltak közül pedig majdnem mindet helyreállítják a nyolcvanas évek második felében, amikor az iskolákba bevezetik a bolgár nyelv egyelőre még csak fakultatív oktatását. Az impozáns bolgár Szent Urunk Színeváltozása nagytemplomot, amelynek felépítésében 10 000 bolgár vett részt és amely a legnagyobb az egykori orosz birodalom déli részében, Georgi Agura, a 93 éves bolgár lelkész menti meg. Georgi atya, aki jöllehet több mint tíz évet töltött lágerban, nem fél harcolni a templom lerombolásáról hozott határozat ellen, minden oroszok pátriárkájával együtt elmegy Hruscsovhoz, és kijárja a határozat megváltoztatását. Az 1956-ban bezárt bukaresti bolgár iskolát viszont 1988-ban lerombolják.

Miután a mai Ukrajna és Moldova területén élő bolgár menekültek felépítik templomaikat és iskoláikat, miután felépítik az Urunk Színeváltozása nagytemplomot, a besszarábiai bolgárok, akik akkoriban az autonóm Moldva Fejedelemség területén élnek, melyet a bolgár Nikola Bogoridi fejedelem, Szofronij Vratsanszki unokája kormányoz, szintén kétkezi munkájukkal és saját pénzükből építik fel a híres Bolgrádi Szent Cirill és Szent Metód Gimnáziumot. A gimnázium az akkori leghíresebb orosz és európai líceumok mintájára épül és működik, legfontosabb feladata, hogy a bolgárok számára tanítókat képezzen. Az ott oktató tanárok jó hírű nyugat-európai és orosz egyetemeken végeztek. Gazdag könyvtárába, amelynek könyvei ma ömlesztve hevernek a bukaresti könyvraktárban, minden akkori ismert európai és orosz folyóirat jár, csakúgy mint az összes bolgár sajtótermék. Az iskolaszék 1861-ben megvásárol egy nyomdát, ami által a bolgrádi gimnázium a felszabadulás előtti időszak egyik legnagyobb bolgár kiadóközpontjává válik. A gimnáziumban tanuló diákokhoz hasonlóan, akik a rabságban lévő hazából érkeznek, a gimnázium nyomdájában kiadott tankönyvek, könyvek, újságok és kiadványok nagy részét is Bulgáriába küldik. A felszabadulás utáni Bulgária építői közül sokan voltak a bol-

grádi gimnázium növendékei: Alekszandar Balan akadémikus, a Szófia Egyetem első rektora, bátyja Georgi Todorov tábornok, aki az első világháborúban Macedóniát felszabadította, Nikolaj Vulpe, a Nemzeti Opera megteremtője, a híres tábornokok Danail Nikolaev, Georgi Agura, Atanasz Nazlamov, Ivan Kolev; Dimitar Grekov és Alekszandar Malinov miniszterelnökök. Több mint húsz, felsőoktatási intézményben oktató professzor és tanár került ki a Bolgrádi Szent Cirill és Szent Metód Gimnáziumból. Több mint hetven különböző rangfokozatú volt diákja vesz részt Bulgária felszabadításában és az egyesítéséért és függetlenségének megőrzéséért folytatott háborúban. Nemcsak az a tény tanúskodik a gimnázium szelleméről, hogy nemzeti forradalmáraink, Angel Kancsev és Olimpij Panov is növendékei voltak, hogy Georgi Rakovszki, Ljuben Karavelov, Vaszil Levszki, Hriszto Botev és Panajot Hitov is kapcsolatot tartott fenn igazgatóival és tanáraival, hanem egy meglepő eset is: amikor a felszabadító háború kitör, egy reggel az internátus arra ébred, hogy az összes végzős és sok alsóbb osztályos diák eltűnt – a bolgár népfelkelő hadseregbe jelentkeztek.

A bolgrádi gimnáziumnak van egy előnye a más országokbeli, hasonló típusú iskolákkal szemben – itt nemcsak az oktatás ingyenes, de az iskolaszék az iskola vagyonából biztosítja az eszközöket ahhoz, hogy a szegény sorsú diákok is tanulhassanak a gimnáziumban, sőt az arra érdemeseknek egyetemi tanulmányai költségét is fedezi. Egyébként a felszabadulás előtt mind Bulgáriában, mind annak határain kívül a bolgár iskolák legnagyobb részében teljesen ingyenes az oktatás, és ahol kell fizetni, a tandíj ott is minimális. Az iskolaszékek adományokból és a lakossági adókból biztosítják az anyagiakat.

A bolgrádi gimnázium mintájára a krími háború után Oroszország és Románia között felosztott Besszarábia orosz részében élő bolgárok 1862-ben Komradban létrehozzák a Központi Bolgár Iskolát, melynek szintén az a legfőbb feladata, hogy tanítókat képezzen. Az odesszai hatóságok azonban nem álltak olyan jóindulatúan a kezdeményezéshez, mint Besszarábia moldáv részében Nikola Bogoridi fejedelem honfitársai kezdeményezésével szemben. A Ijaszkoveci bolgár Ivan Sz. Ivanov, a bolgár kolóniák kurátora erőfeszítései ellenére, a Komradi Központi Iskolában sem igazgatónak nem neveztek ki bolgárokat, se az iskolának vagyont nem adtak, és a tanítás sem folyt bolgár nyelven, a bolgár csak egy volt a tantárgyak közül. Az orosz hatóságok korlátozták a bolgár nyelvű oktatást, ugyanezt tették 1860 után a moldáv hatóságok is, amikor nemcsak megfosztják a bolgár telepeseket az orosz uralkodótól 1819-ben kapott jogaiktól, hanem véres megtorló intézkedéseket is foganatosítanak az elégedetlenkedőkkel szemben. Ez azt idézi elő, hogy bolgá-

rok tömegei települnek át Tauriába, több bolgárok lakta falu elnéptelenedik, ezekbe főként románok költöznek be. A bolgradi gimnázium a Bogoridi fejedelem által 1858. június 10-én kiadott bullának köszönhetően tudja autonómiáját megőrizni. A korlátozások ellenére a Komradi Központi Iskola a leg- rangosabb oktatási intézmény ebben a főleg bolgárok által lakott körzetben.

A bolgradi gimnázium mintájára a Tauriába áttelepülő bolgárok 1867-ben a Bergyanszki járás legnagyobb településén, Preszlavban megnyitják a Központi Bolgár Iskolát, mely tanítók mellett falusi hivatalnokokat is képeztek. A hetvenes évek közepén az iskola Tanítóképző Intézeté alakul át. Sajnos a tauriai bolgárok iskoláiban a bolgár nyelvet csak elvétve oktatják, mivel a hatóságok azt nem engedélyezik. Csak az októberi forradalom után indulhat meg bolgár nyelven az oktatás, ez nagyrészt Georgi Rakovszki unokaöccsének, Krasztyu Rakovszkinak köszönhető, aki Ukrajna miniszterelnöke lett. A Preszlavi Központi Iskolából Preszlavi Pedagógiai Technikum lesz, amelynek fontos szerepe van abban, hogy tanítókat, tanárokat képez a tauriai, krími és az odesszai járás bolgár iskolái számára, amelyeket a húszas évek elején nyitottak meg és 1938-ig álltak fenn, amikor kormányrendelettel felszámolták őket – a bolgárok azon nemzetiségek közé tartoznak, amelyeknek a sztálini hatalom megtiltotta az anyanyelv tanulását.

Szintén fontos szerepet játszott a bolgár történelmi emigráció életében egy másik oktatási intézmény – a bukaresti Szent Cirill és Szent Metód Bolgár Iskola. Ezt 1869-ben a bukaresti bolgár templommal egyidőben nyitják meg. Egy épületben találhatók, közös a patrónusuk, sőt az alapszabályuk is közös, ami híven tükrözi az templom és az iskola egységét nemzetünk életében.

A bolgár templom és a bolgár iskola megnyitása Bukarestben nagyon elhúzódik, ezért 1862-ben a Balgarija című újság így tesz szemrehányást: „Nem szégyellik-e a bukaresti bolgárok, hogy nincs nemzeti templomuk és nemzeti iskolájuk, mikor a város lakosságának egynegyedét teszik ki, és a leggazdagabb réteget képezik?” Hasonló, jogos szemrehányásokat tesznek más bolgár újságok is. A román hatóságok valóban sok akadályt gördítenek a bolgárok elé, akik Rakovszki szavai szerint több mint egymillióan vannak, mert templomaik és iskoláik megnyitását késleltetni akarták, illetve teljesen megakarták hiúsítani. Bukarestben viszont nagyrészt a helyi bolgárok a hibásak a késedelem miatt, akiknél lassúságuk következtében a galaci, brailai, alekszandriai, izmaili, targovistei stb. bolgárok is hamarabb nyitják meg templomaikat és iskoláikat.

Bukarestben a templom és az iskola a népünk számára oly emlékezetes 1869-es évben nyílik meg, amikor a Jótékony Társaság „öregjei” elküldik a párizsi békekonferenciára Bulgária közigazgatási

autonómiájának követelését, a „fiatalok” Mazzinihez, Garibaldihoz, Herzenhez és Bakunyinhoz, a híres forradalmárokhöz küldenek követeket, és megnyerik őket a bolgár nemzeti-felszabadító mozgalomnak, Vaszil Levszki pedig első két nagy útját teszi meg a rabságban sínylődő hazában. A lélek-nemesítő két bolgár épületet Nifon, bolgár származású bukaresti metropolita szenteli fel, aki segített kijárni az engedélyt a román hatóságoknál, és Panaret Pogonianszki bolgár metropolita, aki az épület megvásárlására 1000 aranypénzt adományozott. Hriszto Georgiev, Marincso Benli, Mihail Koloni, Atanasz Mihajlov és mások nevéhez is nagyobb összegű adományok fűződnek. Szilveszter Penev és Kozma Tricskov hagyatékuul hagyott adományát is felhasználták.

A bukaresti bolgár iskola nemcsak a bolgárok oktatásügyét, hanem forradalmi ügyét is ösztönzi. Ott tanítóskodnak többek között Rasko Ilja Blaszkov és Ivan Vladikin népművelő irodalmáraink, Konsztantin Szapunov, az első bolgár hivatásos színész, sőt a két kiváló forradalmár, Kirjak Cankov és Hriszto Botev is, aki korábban Zadunaevka, Izmail és Alekszandria bolgár iskoláiban is tanított. Bátyja, Kiril Botev is tanít, Ljuben Karavelov pedig beleegyezik, hogy „minden ellenszolgáltatás nélkül heti két-három órát vállaljon”. Az a gyakorlat, hogy kiváló forradalmáraink tanítóskodjanak, az Illés-napi forradalom idején éri el csúcspontját, amikor Goce Delcsev, Dame Gruev, Gjorcse Petrov, Pere Tomasev is tanítottak, dr. Hriszto Tatarcsev pedig iskolaorvosként dolgozott. A Belső Makedón-Drinápolyi Forradalmi Szervezet több más tagja is tanító volt. A bolgár pravoszláv egyház, a bolgár iskolák gyermekei az egyház függetlenségéért és a nemzet felszabadításáért vívott harc kirobbantóivá válnak. Vaszil Levszkihez hasonlóan Goce Delcsev is először a pópát és a tanítót vonta be a forradalmi bizottságokba. A berlini kongresszus után török kézen maradt bolgár területeken a bolgár exarchátus Joszif exarchával az élén szakavatottan irányítja az oktatásügyet, ami semmiben sem marad a szabad bolgár területek oktatásügye mögött. Különösen a szaloniki, az drinápolyi és a bitolai bolgár gimnáziumok szerepe jelentős.

A felszabadító háború idején a bukaresti bolgár iskola menedéket nyújt a bulgáriai menekülteknek, de azután harminc éven keresztül a román hatóságok megakadályozzák a megnyitását. A többi bolgár iskola tevékenységét is erősen korlátozzák, néhányat közülük be is zárnak – Románia egyre erősebb nyomást gyakorol, hogy a bolgárokat beolvasssa.

Míg 1879 előtt minden dobrudzsai faluban van bolgár iskola, rövid időn belül nagyon kevés iskola marad, ahol ne szüntették volna meg a bolgár nyelven folyó oktatást. Románia ugyanezt a politikát folytatja akkor is, amikor 1913-ban Dél-Dobrudzsát

hozzácsatolják – súlyos harcokat kell ott vívni az iskolákért.

A bolgárok kíméletlen, erőszakos asszimilálásaért a két világháború között a nagyhatalmak is felelősek, amelyek a berlini kongresszuson és Neuillyben bolgár területeket ajándékoz minden szomszédunknak, amelyeket így örökre összekovácsol Bulgária ellen.

A Népszövetség vizsgálatai során megállapítja, hogy minden szomszédos országban súlyosan megsértik a bolgárok kisebbségi jogait, de nem tesznek semmilyen intézkedést.

Külföldön élő honfitársaink asszimilálódásának fő oka a bolgár kormányok passzivitása. A jeles dobrudzsai bolgár, Hriszto Kapitanov visszaemlékezéseiben elmondja, hogy a húszas években nagy klasszikusunk, Jordan Jovkov követségi alkalmazottként felveti az ötletet, hogy „a román fővárosban hozzanak létre internátust a bolgár iskola mellett a Bukarest környéki bolgár falvakban élő diákok számára, melyet természetesen a bolgár államnak kell fenntartania... kezdetben 100 (minden Bukarest környéki bolgár faluból 4–4) gyerek számára... a legkiválóbb gyerekek számára ösztöndíj nyisson utat a Szófia Egyetemre”. Nemcsak a román fővárost gyűrűként körbevevő harminc, majdnem tiszta bolgár lakosságú falut kellett volna megóvni a beolvadástól, hanem a Románia más részein élő bolgárokat is, akiknek száma ebben az időben egymillió körül mozog.

A bolgár kormány nem valósítja meg Jovkov elképzelését. Kapitanov tanúsága szerint „a román kormány... magáévá tette Jovkov ezen elgondolását... nagylétszámú internátust létesített Bulgáriában a román gyerekek számára, vállalta az ellátásuk költségeit, teljes gimnáziumi képzést biztosított, minden ott végzettnak ösztöndíjat adott a Bukaresti Egyetemre... amivel a vidini románokat és a dobrudzsai bolgárokat akarta szembeállítani”.

A határon túl élő honfitársaink beolvadástól való

megmentésére irányuló ötletek között nem ez az egyetlen, amely nem valósult meg.

A romániai bolgárokról Jovkov azt mondja, hogy „a bolgár állam és a bolgár nép vétkezett ezen testvéreinkkel szemben. Senki semmit nem tett és aligha is fog valamit tenni azért, hogy megmentse őket a beolvadástól... A követségen senkit, egyáltalán senkit sem érdekel ez az oly fontos probléma”. És fájdalommal mondja ki, hogy a bolgárok Romániában „idegen nép szaporodását segítő trágává” válnak. Az a szomorú, hogy keserű szemrehányásai nem csak az akkori bolgár követségi kollegáira és akkori kormányunkra vonatkozik. És nem csupán a Romániában élő bolgár testvéreinkkel szemben vétkeztünk.

Külföldön élő honfitársaink most megkapták a történelmi lehetőséget, amelyik lehet, hogy az utolsó, hogy mindörökre megőrizze nemzeti öntudatukat. Sok reményteli lépés történik: Ukrajna, Moldova, Jugoszlávia és Románia bolgárok lakta falvaiban anyanyelvi oktatás folyik, sőt az albániai bolgároknak is vannak már bolgár magániskoláik. Taraklijában megnyílt a Bolgár Kollégium és Líceum, Tvardicában a Bolgár Zenei Líceum, Kisinovban (Moldova) a Bolgár Iskola, valamint Primorszkban (Ukrajna) a Bolgár-Ukrán Líceum. Van azonban sok aggasztó tény is: a két ország elnöke által aláírt bolgár-ukrán egyezményben az szerepel, hogy a Bolgrádi Szent Cirill és Szent Metód Gimnázium 1994. szeptember 1-től újból bolgár iskola lesz. Ez a mai napig nem történt meg, és a bolgár hatóságok nem törődnek a kérdéssel.

Továbbra is előttünk áll a sorsdöntő kérdés: méltó követői leszünk-e elődeinknek, akik az előre látó „először templom, aztán iskola” jelszóval újjáteremtették Bulgáriát, vagy a bolgárok a jövőben is más népek szaporodását segítő trágya maradnak?

Genát Andrea fordítása

Május 27-én a Haemus szerkesztőségében kerekasztal-beszélgetést rendeztünk a budapesti bolgár iskola megalakulásának 80. évfordulója tiszteletére. A beszélgetésen részt vett Kozsuharov Ognjan, az iskolaszék tagja, Katus Elvira bulgarista, az érettségi bizottság elnöke, Menyhárt Krisztina, az iskola egykori tanulója, nyelvész, Petkova Zorka, az iskola igazgatója, valamint a szerkesztőség tagjai: Doncsev Toso, Petrov Petar, Petkova Adriana és Kjoszeva Szvetla.

Kjoszeva Szvetla: Öt évvel ezelőtt, az iskola fennállásának 75. évfordulója alkalmából a *Haemus* című

folyóirat már szervezett egy hasonló beszélgetést az intézmény helyzetéről és jövőjéről. Közvetlenül a bolgár és a magyar közoktatásügyi minisztérium között létrejött, az iskola finanszírozására vonatkozó kétoldalú megállapodás aláírása után került sor a beszélgetésre, melyen az iskola előtt álló néhány fontos feladat fogalmazódott meg. Azóta lényeges lépésekre került sor, ezért most arra szeretnénk választ kapni, mindaz, ami megtörtént, mennyire vált az iskola hasznára, és milyen irányú tevékenységet kell a jövőben kifejteni.

Doncsev Toso: A folyóirat olvasóit bizonyára érdekelné, ha elhangozna ennek az öt évnek a számvetése, hogy mi teljesült, és milyen perspektíva áll az iskola előtt.

Petkova Zorka: Úgy vélem, az iskola életének legjelentősebb eseménye a két minisztérium közötti megállapodás aláírása, melynek létrejöttében rendkívül nagy érdeme van a Magyarországi Bolgárok Egyesületének. Ez a megállapodás szabályozza a magyar nyelv és irodalom, a magyar történelem és földrajz, valamint a terminológia tantárgyainak kötelező jellegű, tantervi keretű oktatását. Nagy eredmény, hogy a tanulóknak lehetőségük van a magyar követelményeknek megfelelő érettségi vizsga letételére is, s így kéttannyelvű érettségi bizonyítványt kaphatnak. Ezen a téren vannak még hiányosságok, de nem ezek a legfőbb problémák.

En másban látom a legfőbb gondok forrását. Mindenki felvetődhet a kérdés, miért csökkent az utóbbi évek folyamán a bolgár iskola tanulóinak száma, hol vannak a nem kis létszámú bolgár kolónia gyermekei, miért választottak inkább magyar iskolákat. Vannak pénzügyi jellegű kérdések is, az épület fenntartásának kérdése. Máig sem sikerült kiderítenem, pontosan mikor és miért zárta be kapuit a diákokthoz.

Kozsuharov Ognjan: Ha az elmúlt öt évet tesszük mérlegre, azt mondhatjuk: szerencsére az iskola élete megpezsdült. Tanui lehettünk sok más kulturális intézmény bezárásának, a bolgár iskolát

szintén hasonló sors fenyegette. Bulgária sokáig azon a véleményen volt, hogy ez a kiküldetésben lévő gyermekeinek iskolája. Ha felvetettünk egy kérdést, úgy gondolták, az itteni bolgárok az iskola ellen ágnak, pedig ez nem volt igaz.

Kjoszeva Szvetla: A Petkova asszony által említett változásokhoz hozzátenném még, hogy az iskolában még azelőtt jóváhagyták a tizenkét évfolyamos oktatást, hogy azt Bulgáriában hivatalosan is bevezették volna. Magyarországon a középiskolák négyosztályosak, nem vesznek komolyan egy olyan gimnáziumot, amely nem tud ilyen jellegű okta-

tást biztosítani. Arról nem is beszélve, hogy a bolgár, illetve a magyar tanterv elemeit egyaránt alkalmazva egyszerűen több időre van szükség, hogy mindkettőt elsajátítsák. Elfogadták az iskola helyi tantervét, amelynek, azon túl, hogy egyesítse az iskola számára kötelező bolgár és magyar alaptanterv követelményeit, az a feladata, hogy egy olyan hosszútávú tanterv legyen, amelyet nem befolyásolnak azok a változások, amelyek, különböző okokból, évente bekövetkezhetnek az iskolában. Az volt a célja, hogy nagyobb folyamatosságot teremtsen az iskola tevékenységében. Amikor a szülők beadják gyermeküket az első vagy a nyolcadik osztályba, tudják, hogy mit fog tanulni, milyen iskolát fog végezni. A helyi tanterv olyan hosszútávú program, amely biztosítja a tanulók és különösen szüleik számára.

Úgy vélem, az előkészítő osztály szintén fontos eleme az iskola megszilárdításának. Természetes, hogy a tanulók egy része a nyolcadik osztály elvégzése után más iskolát választ, hiszen ez a gimnázium nem elégítheti ki a gyermekek és szüleik minden szakmai és nyelvtanulási igényét. Az előkészítő osztálynak köszönhetően egyrészt kiegészül a tanulók száma, másrészt azok a gyerekek, akik bizonyos okokból azelőtt nem tanulhattak bolgárul, lehetőséget kapnak a nyelv rendszeres foglalkozásokon történő elsajátítására.

Petkova Zorka: Idei tanári értekezleteinken nagyon figyelmesen megvitattuk a helyi tantervet, amely az 1994/95-ös tanévben lépett életbe. Minden előnye ellenére voltak bizonyos gyengéi is. A változtatások elsősorban a magyar nyelv és irodalom- és a magyar történelemórákat érintik, ezek száma emelkedett. Tervezzük egy kötelező második idegen nyelv oktatásának bevezetését a kilencedik osztálytól. Nem tagadom az 1994/95-ös tanévben elfogadott tanterv előnyeit, ez fektette le az alapokat. Mi egyszerűen megpróbáltuk megtalálni azt az egyensúlyt, ami a legelőnyösebb a diákok számára. 2-3 tanári értekezleten foglalkoztunk a kérdéssel,

Az iskola jövője a közösség jövője

előtte felmértük a szülők véleményét, kéréseiket, javaslataikat figyelembe vettük. Az előkészítő osztályt elkülönítettük, mivel lehetetlen, hogy egyéves bolgár nyelvtanulás után kapcsolódjanak be a diákok egy olyan oktatási folyamatba, melyben a legtöbb tantárgyat bolgárul oktatják. Az ő tantervük a bulgáriai kéttannyelvű gimnáziuméhoz hasonló. Az előkészítő osztály végén kötelező vizsgát tesznek. A lehetőségeket tovább keressük, elképzelhető, hogy egyéb változtatásokra is szükség lesz.

Kozsuharov Ognyan: Azok a barátaim, akik nem a bolgár iskolába iratták be gyermekeiket, sajnálhatják, mert gyerekeik nem tudnak bolgárul. Bármennyit is beszélnek otthon bolgárul, nem pótolhatják azt, amit az iskola nyújthat. A bolgár iskolában elsajátítottaknak köszönhetően az én lányom remekül boldogul a japán tannyelvű gimnáziumban. Voltak ugyan terminológiai gondjai, amíg „átkapcsolt” bolgárról magyarra, de nem voltak problémái a magyar nyelvvel és irodalommal.

Most az iskola nagyon jó alapot ad, ami azon mérhető le, hogy az itt végzetteket a legjobb gimnáziumokba veszik fel, ahol meg is állják a helyüket.

Kjoszeva Szvetla: Kozsuharov úr felvetette azt a kérdést, hogy a bolgár nyelvet eredményesen csak a bolgár iskolában lehet megtanulni, és hogy az otthoni környezet semmiképpen sem elég elsajátításához. Az iskolai nyelvvoktatásnak nemcsak az otthoni, beszélt nyelvi szinten való elsajátítás a célja, a nyelvet későbbi pályájuk során is használhatják. Egyrészt Magyarországot szláv nyelvű országok veszik körül, s így egy szláv nyelv ismerete mindenképpen előnyt jelent, másrészt a kora gyermekkori kétnyelvűség nagy mértékben segíti később más nyelvek elsajátítását, szilárd alapot ad a komoly kommunikációs korlátok áthidalásához. Az utóbbi évek folyamán előrelépés történt a Kozsuharov úr által említett probléma, a terminológia megtanulási nehézségeinek feloldására is. E tantárgynak az oktatása nyilván kívánnivalókat hagy még maga után, világos, hogy heti egy órában, nyolcadik és tizenkettedik osztályban, nem lehet csodákat tenni, bizonyára azon is el kell gondolkodni, hogyan lehetne ezeket a problémákat megoldani.

Katus Elvira: A szakszókincset illentően a következőket szeretném elmondani. Nagyon fontos, hogy a pedagógus, aki történelmet, matematikát vagy más tárgyat tanít, párhuzamosan tanítsa a magyar szakkifejezéseket is. Ez pillanatnyilag lehetetlen, mivel a tanárok Bulgáriából érkeznek. Természetesen az is fontos, hogy a tanárok ne csak a nyelvnek, hanem a bolgár kultúrának is hordozói legyenek. A kétnyelvűség szempontjából nem csupán a nyelv megtanulása nagyon fontos, hanem mindkét kultúra, a magyar és a bolgár elsajátítása is. Ebből a szempontból a bolgár iskola nagy előnye, hogy a bolgár állam biztosítja a Bulgáriából érkező oktatókat.

Ami a terminológiát illeti, természetesen könnyebben azok a kifejezések sajátíthatók el, melyek a két nyelvben hasonlóak. Különleges figyelmet kell fordítani a földrajzi elnevezésekre, mert e téren bizonyos eltérések figyelhetőek meg. Minden tantárgy szakkifejezései specifikusak, nem sajátíthatók el egyszerűen tükörfordítás útján. A világirodalom klasszikusainak nevét szintén párhuzamosan, magyar és bolgár nyelven kell oktatni.

Természetesen a kérdést nem lehet csupán egyes szakkifejezésekre korlátozni, figyelmet kellene szentelni a különböző tudományágak egyes problémáival kapcsolatos egységes szövegalkotás magyar nyelven való oktatására is. A terminológia kérdése sok szakembert aggaszt. Itt a gyakorlat kiemelkedő fontosságú, felesleges a dologról túl sok elméletet gyártani. E kérdéskörrel Penkova Roszicával közösen készítettünk előadást, amely a tavalyi alkalmazott nyelvészeti konferencián hangzott el.

Kjoszeva Szvetla: Én is nagyon fontosnak tartom, hogy a tanár beszélje a nyelvet, de a szakkifejezések elsajátításának problémája továbbra is fennáll. Ezen a téren is találunk kellene valamilyen megoldást: akár az egyes tantárgyak szakszótárai (vagy a szakkifejezések gyűjteménye) útján, akár a magyar tankönyvek párhuzamos használatával. De bizonyára több alkalmat kell biztosítani a gyermekek számára, hogy amíg a bolgár iskolában vannak, a magyar iskolák velük egykorú tanulóival kapcsolataik erőteljesebbek legyenek, többet szerepeljenek együtt különböző versenyeken és más közös rendezvényeken. Ez egyrészt ösztönözni fogja őket a szakkifejezések párhuzamos, kétnyelvű elsajátítására, másrészt önbizalmukat is növeli majd e szavak használatában.

Elmondhatjuk, hogy az iskola már rendelkezik egy viszonylag teljes dokumentációval, amely biztosítja az itt folyó oktatás folytonosságát. Egy iskola mindennapi tevékenységeiből áll. Talán hasznos volna, ha figyelmünket az iskola hétköznapi tevékenységére irányítanánk, mert az válik köztudottá, annak terjed el a híre, a hétköznapi élmények, melyeket a diákok az iskolában átélnek, azok, amelyeket majd évtizedeken át mesélnek. Ahhoz, hogy az iskolát tartalommal töltsük meg, az ott folyó hétköznapi tevékenységnek kell nagy fontosságot tulajdonítanunk.

Petkova Zorka: Az iskola épülete hosszú évek óta nem volt felújítva, hiányzik a modern technika. Ezen a nyáron legfőbb feladatunk az iskola épületének felújítása lesz, fokozatosan hozzá kell kezdeni az iskola bútorzatának, elavult oktatási eszközeinek lecseréléséhez. A megfelelő iskolai környezet határozottan erősíti a munkakedvet.

A tanulók mindennapjait ebben az évben változtatossá tette az iskola nyolcvanéves fennállásának megünneplése. Gazdag tartalmú tevékenység folyt

a hónapokig tartó ünnepségsorozat alatt. Meglepett a tanulók aktív részvétele a hajdani diákokkal, tanárokkal és alkalmazottakkal való találkozásokkor, a meghirdetett pályázatok iránti érdeklődésük, iskolánk névadójáról, Hriszto Botevről és iskolánk történetéről szóló vetélkedőnkön való lelkes részvételük, aktív hozzájárulásuk az általunk rendezett hangversenyeken. A gyerekek számára érdekesek voltak a szervezett kirándulások. Jelenleg részt veszünk egy bulgáriai irodalmi pályázaton, valamint meghívásunk van egy prágai nemzetközi művészeti kiállításra, amelyen tanulóink egy csoportja vesz majd részt. Ez is sokukat ösztönözní fogja. Az iskola aulájában folyamatosan más-más témájú gyermekrajzkiállítások vannak. A közelmúltban vendégeink voltak Bulgáriából: a művészet területén kiemelkedő teljesítményt nyújtó gyerekek, akik hangversenyt adtak iskolánkban, mely nagy hatással volt tanulóinkra.

Kjoszeva Szvetla: Sajnálatos, hogy az iskola diákjai nem vettek részt a magyarországi bolgárok május 24-e ünnepségén.

Petkova Zorka: Részt vettünk viszont a zalavári ünnepélyen. Sajnos május 24-én tanulóink nem jöttek el, szüleik nem hozták el őket. Program volt, csak diákok nem.

Petkova Adriana: 1992-ben a bolgár és a magyar közoktatásügyi minisztérium egyezményt írt alá. Milyen lépéseket tesz jelenleg az iskola vezetősége, és milyen közös tevékenységet fejt ki a magyar minisztériummal, hogy az iskola valóban bolgár-magyar állami iskola legyen?

Petkova Zorka: Kapcsolatunk a magyar Művelődési és Közoktatási Minisztériummal igen szoros. Segítségre van szükségünk a magyar nyelven tanított tárgyakra vonatkozó magyar oktatási követelményeket illetően. Magyar nyelven tanító tanárokat a magyar minisztériumnak kellene javasolnia számunkra.

Doncsev Toso: A magyarországi bolgárookra a kétnyelvűség jellemző. Menyhárt Krisztina, az iskola egykori diákja, tudományosan foglalkozik ezzel a problematikával. Ezek a kérdések érdeklődésre tarthatnak számot. Milyen a gyermekeink felkészültsége a két nyelv területén, mert van rá számos példa, hogy az iskola diákjai mindkét nyelvet jól beszélik, de van arra is, hogy megragadnak egy meglehetősen közepes nyelvi szinten. Ezt a problémát nem elméleti síkon vetem most fel, hanem a valós életből vett példák alapján.

Menyhárt Krisztina: Kutatásaimat a negyedik, ötödik és hatodik osztály 10–13 éves tanulói között végeztem. A teszt két feladatból állt, az elsónél az volt a célom, hogy megismerjem mondatértelmezési képességszintjüket, a másodikonál pedig fonetikai jegyek alapján szavak aktivizálása volt a feladat. Feltételeztem, hogy a kétnyelvű gyerekek körében a domináns magyar környezet erőteljes hatá-

sával fogok találkozni. Kontollcsoportként a magyarul nem beszélő bolgár gyerekek szolgáltak. Ragyogó eredményeket vártam tőlük. A vizsgálatok eredményei eredeti tézisemet nem támasztották alá teljes mértékben. A kétnyelvű gyerekeknek egyáltalán nem volt gondjuk ezekkel a tesztekkel. Az első feladatnál alig voltak 100%-os eredmények. Csupán egy-két gyermek oldotta meg 100%-osan a feladatot, nekik viszont a magyar résszel voltak problémáik. Néhányan teljesen kiegyensúlyozott eredményt értek el a két nyelv esetében. Nagyon meglepett a Bulgáriából érkezett gyerekek eredménye. Annak az embernek, aki anyanyelvi szinten csak egy nyelvet tud, ez a teszt nem szabadna, hogy nehézséget okozzon. Természetesen a magyar iskolákba járó gyerekek is ugyanezeket a hibákat követik el.

Valamikor tíz éves kor környékén a nyelv elsajátítása tudatossá válik. És ettől kezdve a kétnyelvűség elérése már nehéz. Közismert, hogy az agy fejlődésében két pszichikai határvonal figyelhető meg, az egyik hatéves kor táján lép fel, a másik pedig a tizenharmadik életév környékén, és ezek kapcsolatban vannak a nyelvtanulással. Az első az anyanyelv elsajátításához kötődik. A két nyelv összekeverése leginkább a hatodik és a tizedik életév között jelentkezik. Azoknak a gyerekeknek, akiket én tanulmányoztam, egyáltalán nem voltak ilyen jellegű problémáik. Ezek a pszichikai korlátok nem lépnek fel, vagy lényegesen enyebb formában jelentkeznek a kétnyelvű gyerekek esetében. Az a tény, hogy a gyerekek kétnyelvűek, segítségükre van más idegen nyelvek elsajátításában, mivel ők olyan nagy előnnyel rendelkeznek, amellyel mások nem.

Doncsev Toso: Levonhatjuk mindebből azt a következtetést, hogy a kétnyelvű gyerekek sikeresen oldják meg a tesztfeladatokat?

Menyhárt Krisztina: Azt mondhatjuk, hogy azok a hatások, amelyeket én feltételeztem, esetükben nem érvényesültek, megoldásaik egyenértékűek voltak a csak egy nyelvet beszélő gyerekéivel. A két nyelv párhuzamos tanulása nem zavarja elsajátításukat. Érdekes lenne számomra, hogy azok a gyerekek, akik terminológiát tanulnak, hogyan boldogulnak ezekkel a dolgokkal a nyolcadik osztály után.

Kjoszeva Szvetla: Igazán szép, hogy ilyen kutatások kezdődtek, és bizonyára nagyon hasznos lenne az iskola számára, ha ezen a téren szisztematikusabb kutatások folynának, és azok eredményeit felhasználná az oktatási folyamatban. Menyhárt Krisztinán kívül a bolgár iskola tanulói között a kétnyelvűséget tanulmányozta Penkova Roszica és Katus Elvira, ebben a tanévben pedig Kjusukov Hriszto is. Ami azt jelenti, hogy rendelkezünk megfelelő szakemberekkel, akik egy teljesebb és komolyabb kutatást is képesek lennének elvégezni ebben a témakörben.

Most, miután már elég témát érintettünk, kíséreljük meg az elhangzottak általánosítását. Komoly kérdések merültek fel az iskola jövőjével kapcsolatban, mivel ennek az intézménynek a magyar környezetbe való integrálása nehézségeket okoz. Eppen ezért képtelen kivívni a megérdemelt elismerést a helybeli bolgárok részéről, azoktól az emberektől, akik ide íratják be gyermekeiket. Nagyon elszomorító, ha ez valóban így lenne, mert iskola nélkül nem maradhat fenn tartósan a bolgár közösség, úgy gondolom, ez a kérdés vitán felül áll. Befejezésül válaszoljon hát mindenki közülünk arra a kérdésre, **van-e jövője az iskolának?**

Petrov Petar: Az iskolának kell, hogy legyen jövője. Amikor 1918-ban létrehozták, senkit sem izgatótt a helyi tanterv, az alaptanterv, a minisztérium döntése stb. Azok az emberek, akik megteremtették, a élet követelményeire hallgattak, és egyszerűen tudták, hogy iskola nélkül életük elképzelhetetlen. Az iskola tekintélyt és öntudatot adhatott nekik. Ma azonban, a piacgazdaság feltételei között egy ilyen romantikus iskola nehezen találja a helyét. Valóban aláírtak egy kétoldalú megállapodást, de az a legérdekesebb, hogy a kezdeményezés nem a bolgár minisztériumtól származott, attól a féltől, amely érdekelt és felelős volna a bolgár oktatásügy színvonaláért és tekintélyéért. És nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a tanulók létszáma csökkenőfélben van. Az iskola nem olyan embereket nevel, akik megvalósíthatják önmagukat a magyar társadalomban, pedig diákjai itt élnek. Hogy mennyire lesz képes a magyar valóságba integrálódni az iskola, hogy mennyire lesz versenyképes és vonzó számunkra – ettől függ a jövője. Bulgáriának is sokkal nagyobb erőfeszítéseket kellene tennie, kezdeményeznie kellene a változtatásokat, amelyek kéréssetté, vonzóvá tennék az iskolát.

Petkova Adriana: Számomra az alapvető probléma az, hogy a bolgár közoktatási minisztérium rendkívül kishivatalnoki módon viszonyul ehhez a kérdéshez. Egyszerűen nem veszik figyelembe a magyar környezettel való nagyobb fokú integrálódás szükségességét. Eppen ez az ok az, amely engem mint szülőt megakadályozott, hogy ebbe az iskolába adjam gyermekeimet.

Katus Elvira: Én hiszek a bolgár iskola jövőjében. Már csak azért is, mivel egyetemistáink itt folytatják tanítási gyakorlatukat. Remélem, hogy a közeljövő vonzóbbá teszi a bolgár nyelvet, ami egyre több embert fog a bolgár nyelv elsajátítására ösztönözni, és fokozza az érdeklődést a bulgarisztika iránt.

Menyhárt Krisztina: Minden idegen nyelvi környezetben élő kisebbségi csoport lassú asszimilációra van ítélve. Ez a folyamat valóban elkerülhetetlen, de jelentős mértékben lelassítható. Más kérdés viszont, hogy egy ilyen iskola milyen mértékben fel lehet meg valóban a magyar társadalom követel-

ményeinek, és ebben a tekintetben én sok problémát látok. Engem például mindig módfelett zavart a kiküldetésben lévő gyermekeinek viszonya a magyar nyelvhez, ami bizonyára szüleik hozzáállásából fakad. Tudom, hogy a magyar nem világnyelv, tudom, hogy nehéz, de vannak emberek, aki szemem láttára élnek itt le öt-hat évet, anélkül, hogy egyetlen magyar szót megtanulnának, ez szerintem bizonyos tekintetben egyenesen sértő arra az országra nézve, amely huzamos időre otthont nyújt számukra. Vegyük csak például a külföldi iskolákat Hollandiában, még ha angol is az az iskola, a gyerekek számára kötelezővé teszi a holland nyelv elsajátítását. Anélkül, hogy valakit is érdekelne, fogják-e azt a jövőben használni vagy sem. Ez olyan valami, amivel megtisztelik a fogadó országot.

Doncsev Toso: A problémák sokoldalúak, néhányat már érintettünk közülük. Én a tanárokról szeretnék néhány szót ejteni. Ez az iskola nyolcvan éven keresztül kiváló oktatóinak, a bolgár szervezetek erőfeszítéseinek és a bolgár államnak köszönhetően maradt fenn. Okuljunk a múltból! Még a harmincas évekből ismert Urumova asszony neve, a negyvenes-ötvenes évekből pedig Naumováé, vagyis azoké a pedagógusoké, akiknek a neve még ma is elevenen él az itteni bolgárok történelmi emlékezetében. Ők tizenhat-húsz éven át voltak a bolgár iskola tanárai. Ez a törvény nem csupán a bolgár iskolára érvényes, hanem az összes jó iskolára, a világ minden táján. Az iskolát a jó tanárok teremtik meg, akik nem csupán az egyes tárgyak kiváló szakemberei, hanem jó pedagógusok is. Jelenleg a tanárok négy, három vagy egy évre jönnek. Az ilyen finom emberi anyaggal így nem lehet dolgozni, ilyen rövid idő alatt nem lehet eredményeket elérni. A múltban az egyházi és iskolaszék és az egyesület az akkori közoktatási minisztériummal közösen javasolta a tanárok huzamosabb magyarországi tartózkodását. Ez egy olyan iskola, amelyből hiányzik a folytonosság. A nyolcvanéves évfordulón egyetlen olyan tanár sem volt, aki hosszabb ideig tanított volna az iskolában, pedig épp az ilyen tanárok adják meg az iskola jellegét, ők az igazi hagyomány képviselői. Ezt a hagyományt, ezt a szellemet szüntelenül megtöri az ide érkező tanárok újabb és újabb csoportja. Ezek az új kollektívák lehet, hogy ambícióval, a legjobb szándékkal érkeznek, de mindig minden előről kezdődik. Pedig egy iskolában a hagyomány a legértékesebb. Úgy vélem, hogy ez a probléma nemcsak a közoktatási minisztériumot érinti, hanem a bolgár kormány nemzeti stratégiáját is – azt, hogy megfogalmazza-e végre a bolgár állam a külföldön élő bolgárokhoz való viszonyát. Hogy mit szándékoznak tenni a már közelgő új évezred kezdetén a bolgár ügy érdekében. Magyarországon létrejött egy szellemi sziget – templom, a Művelődési Otthon –, a bolgár államnak eleven érdeklődést kellene tanúsítania a bolgár iskola fenn-

maradása, a bolgár szellem megőrzése iránt, mert csak így léphet be Európába saját kulturális értékeivel. Ha nem teszik meg a szükséges intézkedéseket, és az iskola nem válik vonzóvá az itteni bolgárok számára, ha nem válik egy érdeklődésre számot tartó kulturális központtá, akkor a magyarországi bolgárok sokat veszítenek, de sokat veszít Bulgária is.

Petkova Zorka: Számomra az a tény, hogy ennyi felelős ember gyűlt itt össze, már önmagában is választ ad a kérdésre, hogy van-e jövője a bolgár iskolának. Igen, a bolgár iskolának van és kell, hogy legyen jövője, ha valóban úgy gondoljuk, hogy fenn kell maradnia a bolgár közösségnek. Minden ilyen közösségnek nagy erőfeszítéseket kell kifejtenie, rendkívüli küzdelmet kell folytatnia anyanyelve és nemzeti szelleme megőrzéséért. A Magyarországi Bolgárok Egyesülete, a Bolgár Művelődési Otthon, a templom és az iskola olyan helyek, ahol ez megvalósulhat. A bolgár közösségnek ki kell harcolnia, hogy a bolgár állam a lehető legtöbb segítséget megadja számára. Az iskolának minden lehetősége megvan arra, hogy még jobban integrálódjon a magyar valóságba, de ezt semmiképpen sem teheti meg egyedül. Ehhez minden segítséget meg kell hogy kapjon az itteni bolgároktól.

Kjoszeva Szvetla: Sok kívánság hangzott el, sokan kifejezték a bolgár iskola jövőjébe vetett hitüket, mindez nagyon szép, de közel sem elegendő. Meggyőződésem, hogy ha nem következik be komoly változás az iskolához való hozzáállásban, és az intézmény vezetésében, valóban szembetaláljuk

magunkat az iskola jövőjének kérdésével, vagyis elképzelhető, hogy hamarosan nem is lesz iskola. A bolgár állam tényleg nagy gondot fordít erre az iskolára. Arra gondolok, hogy a fenntartási költségek nagy részének felvállalása igazán komoly feladat, különösen abban a rendkívül nehéz gazdasági helyzetben, amelyben ma Bulgária van, ez nem lekicsinyelhető gesztus. Ugyanakkor rögtön meg kell jegyeznünk, hogy bármennyire is függ az iskola léte ettől az anyagi ellátástól, ez önmagában még korántsem elegendő. Már volt róla szó, hogy a minisztériumnak és a bolgár államnak változtatnia kell a budapesti bolgár iskolához való hozzáállásában. A kérdés másik oldala pedig az, hogy e változás jellegét és irányát itt kell meghatároznunk, mert itt vannak azok az emberek, akik ismerik a helyzetet, és akik ideküldik vagy nem küldik ide gyermekeiket. Nézetem szerint lehet gyönyörű terveket készíteni, lehet remek eszmékkel előállni, de ha azok nem veszik kellőképpen figyelembe egy közösség igényeit és elvárásait, vagy ha csak jókívánságok maradnak, nem vezethetnek eredményre. Úgy vélem, hogy a bolgár közösség már megmutatta képességeit, aktív jelenlétét nemcsak Magyarországon, hanem a világ bolgár közösségei között is, és megérdemli azt a bizalmat és azt a hozzáállást, ami minden egyenrangú félnek kijár a számára létfontosságú kérdések megoldásában. Mivel az iskola problémája a magyarországi bolgár közösség fennmaradásának problémája.

Juhász Anna fordítása

_____

Kiss Benedek fordítása

* * *

Milyen sivarak a városok,
ha barátaink elhagyták őket.
Mindazok ellenére hogy
    árnyaik beszívódnak a falakba
    és a szél szavaikat úgy hordja, mint újságpapírt,
    s az esőkből, mik arcukat mosták,
    tócsák maradtak vissza.
Mégis, sivarak a városok,
ahol minden azt idézi, hogy nincsenek itt.
Mindannak ellenére hogy
    ugyanaz a fény látszik az ismeretlen arcokon,
    és az öröm, a szerelem is ugyanaz
    és újra méz- és örömillatú a levegő –
    áttetsző alakjukat látom. De az éj
    lassacskán elnyeli őket.

Kiss Benedek fordítása

* * *

Kevéssel pirkadat előtt,
amikor
    valakit felébresztenek
s a korai szellőben a szárítókötél
halkan megleng,
egy méhecske vágytelve útnak ered,
s egyik virágról másik felé kereng.

Kiss Benedek fordítása

Konsztantin Delov első elbeszéléskötetét 1994-ben adja ki *Kirándulás a rendszer végéig* címmel. 1995-ben megjelenik elbeszéléseinek második gyűjteménye – *Az oltárokról és a tűzhelyekről* és egy meglepő módon összeválogatott, verseit, prózáját és saját illusztrációit tartalmazó könyve, az *Odüsszeusz visszatérése*. 1996-ban és 1997-ben napvilágot látanak a *Költők máglyája* és a *Szelek pásztora* című verseskötetei is.

Ezek az első könyvei. Először verseit Konsztantin Delov több mint húsz esztendővel ezelőtt (ez majdnem annyi idő, mint amennyit Odüsszeusz utazik Ithakájába) jelenteti meg az *Anyanyelv* (Rodna recs) című folyóiratban. Egyetemi tanulmányai alatt az akkori egyetemi kiadványokban – újságokban és folyóiratokban – is publikál. Azután folyamatosan ír és rajzol, de semmit nem ad ki. Ez egy hosszú, nyilvános hallgatás. Gyakran beszédesebb a szavakkal elmondottnál, még ha azok a legművészebbek is. Ez alatt az idő alatt Konsztanti Delov valószínűleg saját Ithakájába utazott. Ez egy lelki utazás. Egyébként nem indult el sehova és sehonnán sem tért haza. Azaz járt Algériában, ahonnan Franciaországon, Németországon és Olaszországon keresztül tér vissza a feleségével együtt Szófiába. Aztán a Könyvtárba vonul vissza. Ami Bojánában található. Ma is ott dolgozik. A város a hegyről nézve parányinak tűnik. Télen ködös és füstös, nyáron pedig zöld és rekkenő hőség terjeng fölötte. Ír, de nem adja ki. Követi egyre inkább megvilágosodó tervét, annak a felelősségével, hogy megsokszorozza, amit kapott.

Ez a néhány szöveg nem képes líráját teljességében bemutatni. Konsztantin Delov mind lírájában, mind prózájában új művészi értelmet és új művészi formákat talál és mutat be, amelyek mégis klasszikus indíttatásúak. A formák láthatóak. Nem publikált szövegei legnagyobb részben a groteszk és az abszurd prózáját képviselik, melyek nála, összehasonlítva azzal, amit a mai bolgár próza kínál, enyhébb kifejeződésként jelennek meg. A *Kirándulás a rendszer végéig* című művében az elbeszélés már túlmutat a groteszken és az abszurdon, melyek már kiapadóban vannak, ahogy a művészi kommunikációban kifejeződésként és túlterheltségként látszik, függetlenül attól, hogy ebben az elbeszéléskötetben, mint egy vízből kímászó úszó, megfigyelhetők a groteszk-abszurd írásmód maradványai. Ami a művészi értelmet illeti, az sokkal nehezebben ragadható meg amiatt, ahogy elbeszéléseiben a művészi világokat többértelműségükkel elrendezi. Ezek a példabeszédekre hasonlítanak. A cselekmények, az események a szereplők pszichikai idejé-

ben történnek meg, mégpedig tudatuk azon mély idejében, amelyet nagyon nehéz, vagyis inkább lehetetlen szavakkal leírni, de ez az, ami a mi legvalóságosabb életünk. Ott az én maga van saját magával, és ott ő azt suttogja magának, ami valóban, amit gondol, és ami mások előtt meg nem mutatott igazi érzése vagy szándéka. Erről a beszélgetésről né-

hány külső jeléből következtethetünk, de soha nem ismerhetjük meg egészében – mélyen is. Ebben a párbeszédben szereplői valamit keresnek és megértenek, lelki szigeteik felé utaznak. Elbeszélései fontosabb vagy kevésbé fontos események, ezen utazás eseményei.

Egyébiránt költeményei lírai éneke is saját lelki életét szemléli. Mert az idő, amit ő kapott, a lelki életre való idő. Itt is azt láthatjuk, ami a prózájában megjelenik. A költői világ látható részecskékből történő felépítését, abból, amit bizonyos fokig meg lehet nevezni, az igazi események mélységükkel és nagyságukkal pedig valószínűleg a szavak mögött vannak. És a szavak, amennyire képesek, ezeket az eseményeket mutatják be. A lírai én újra és újra átéli lelkileg az időt. Számára nem létezik a szó közönséges értelmében vett idő, csak lelki események vannak. Ő tényleg a szelek pásztora az emlékekhez való visszatérésben, az emlékek – lelki események – gyűjtésében, amelyek számára kisebb vagy nagyobb jelentőségűek. A művészi formák nagy teret és szabadságot sugallnak ebben a költészetben. Ez a szerelem, a hozzá legközelebb állókkal való lelki érintkezés töredékeinek átélése. Az Angyali Üdvözlét, a Karácsony, a Vízkereszt átélése. Átélése megismételhetetlen, és mintha először látná, ahogy ezek az események megtörténnek. Mindaz, amiről annyi szó hangzott el és annyit írtak le, újnak és ismeretlennek bizonyul.

Ebben a lírában sok helyen csendül fel erkölcsi hang, a lírai én viszont nem ítél el senkit. Ő inkább megszenvedi az elveszett erkölcsi irányt. Megszenvedi az emberi lényegét, amely nem tud erről a célról. De mintha a szenvedés szavait sem merné végigmondani – hogy ne sebezze meg a másikat. Különös, ez a lírai én mintha tényleg átélte és megismerte volna a szerelmet. Ő nem beszél róla. Úgy tűnik, a rajta keresztül megismert világból ered verseiben a szomorúság, szomorúság, mely belső idejének titkos mélységeiből fakad. A sorok között lehet elolvasni. És szintén valahol a szavakon túl található. A hallgatás tereiben.

Ezen versek lírai éneke a csend idejében is él, annak nyugodt megértésében, milyen lassan jár át bennünket az örökkévalóság.

Genát Andrea fordítása

A budapesti bolgár iskola látszólag elég szokatlan időben született 80 évvel ezelőtt, 1917. december 4-én. Ugyanis ezen a napon keltezték a Budapest Székesfőváros Tanácsának 126.176. számú határozatát, amely kimondta, hogy oktató-nevelő célokra a fővárosi bolgár kolónia rendelkezésére bocsátják a IX. kerületi Lónyay u. 4/c. szám alatt levő Községi Iparostanonciskola egyik osztálytermét, illetve tornatermét. Ennek előtte Ivan Sztojancovics magyarországi bolgár meghatalmazott miniszter és főkonzul „azzal a kéréssel fordult a főváros-hoz, hogy alkalmas telket bocsásson rendelkezésére, amelyen a Budapesten lakó bolgár honosok gyermekei részére elemi iskolát s bol-

gár nyelvű istentiszteletek tartása céljából templomot lehessen építeni”. A bolgár főkonzul 1917. november 27-én küldte el kérvényét **Bárczy István** polgármesternek, ennek indoklása ma is példát mutat: „Sajnos ezen bolgárok meg vannak fosztva attól, hogy gyermekeik a legszükségesebb elemi tanulmányaikat végezzék és lelki szükségleteiket kielégítsék. Sem iskoláik nincsenek, hol gyermekeik anyanyelvüket megtanulhatnák, sem templomaik, hol lelki szükségletüket kielégíthetnék. Ily körülmények között a magyarországi bolgárok kénytelenek gyermekeiket vagy szerb iskolába járatni, vagy pedig írástudatlanul felnevelni. Mi sem természetesebb, hogy a bolgár tanulók a szerb iskolákban elrontják helyes nyelvismeretüket, azonkívül, hogy nemzeti érzésük is állandó sérelmeknek van kitéve. Másrésztől nem lévén templomuk, nem részesülhetnek a bolgár egyház szertartásai szerint vallásos gyakorlatban, aminek csak kellemetlen következményei lehetnek erkölcsi és lelki életük szempontjából”.

A magyar válasz mindössze egy hét múlva megérkezett, s ebben rendkívül nagy szerepe volt **Bárczy István** polgármesternek, aki oly rövid idő alatt elkerülte a bürokrácia zátonyait. Egyben természetes is, hiszen ő maga sokat tett Budapest modern fejlődésért. A főváros iskolai hálózatának kialakítása is az ő tagadhatatlan érdeme. Programja alapján négy év alatt, 1909 és 1912 között 55 iskola épült, s ezeknek nagyobbik része a külső kerületekben! **Bárczy István** azon nyomban megoldást talált a bolgár kolónia kérésének teljesítésére: „A magunk részéről a főkonzul úr törekvéseit elvben csak helyeselhetjük, s azért a mai napon tartott ülésünkön akképp határozotunk, hogy a tárgyalásokat a jelzett irányban megindítjuk, s addig is, míg azok lefolynak, az oktatás céljaira a IX. ker. Lónyay utcai elemi iskola

egyik osztálytermét, az istentisztelet céljaira pedig a tornatermét átengedjük a főkonzul úrnak”.

A magyar iskola helyének kiválasztása korántsem volt véletlen, több ok miatt is. Nem messze, a Vámház körúton található a Központi Vásárcsarnok. Az 1865 áprilisában induló harmadik bolgár betelepülési hullámmal érkező bolgár kertészek zöme e-

ben a vásárcsarnokban értékesítette a megtermelt zöldségeket, s ennek környékén a bolgárok olyan ingatlanokat kerestek, ahol megszervezhetik közösségi és kulturális életüket. Így a Lónyay u. 11. szám alatti, Dimitar Dimitrov tulajdonában levő Bolgár-Magyar Étteremben megtartotta az első ülést

1914. július 14-én a buda-

pesti bolgár egyesület létrehozását kezdeményező 17 tagú szervezőbizottság, itt zajlott le a hagyományos bolgár ünnepen, Illés napján, azaz 1914. július 20-án (a Gergely-naptár szerint augusztus 2-án) a Magyarországi Bolgárok Egyesületének alakuló ülése. Az utóbbinak Dimitar Dimitrov – iroda és klub céljaira – azonnal átengedte a Lónyay u. 11. szám (I. emelet, 12.) alatti öröklakását, amelyben valamivel később, 1918. május 24-én felszentelték a Szent Cirill és Szent Metód nevét viselő kápolnát.

Mindezekből kivehető, hogy a IX. kerületben a Vámház körút – Sóház u. – Mátyás u. – Lónyay u. által zárt szabálytalan négyszögű és viszonylag kis területen kialakult a Budapesten letelepedett bolgárok munkahelye, társadalmi és kulturális életük központjai, amelyek 1917. december 4-e után iskolával is bővültek.

A magyarországi bolgár oktatásnak és iskoláknak ma már bizonyítottan 355 éves gyökerei és hagyományai vannak. 1643-ban Krassóvárban (ma Carasova Romániában) bolgár iskola működött, alapítási évről eddig legalábbis forrás nem került elő. Idővel, s különösen a második betelepülési hullám érkezése után a bolgár iskolák száma 14-re nőtt, s a történelmi Magyarország területén a következő megyékben voltak: Alsó-Fehérben 2, Brassóban 1, Hunyadban 2, Krassó-Szörényben 2, Temesben 1 és Torontálban 6. Az összes iskola azon erdélyi bolgár ferences provincia keretében működött, melynek Alvincben (ma Vintu de Jos Romániában) katolikus teológiai főiskolája is volt. Ennélfogva a 14 bolgár iskolában az oktató-nevelő munka az ún. „illír” nyelven folyt, amellyel legrészletesebben **Ljubomir Miletics** bolgár akadémikus foglalkozott. Keletkezése **Nagy Lajos** magyar királynak a vidini bánsgában kifejtett missziós tevékenységében ke-

ALEXANDER GJUROV

A budapesti Bolgár Iskola – 80 éve megújódott hagyományok

resendő. Parancsára a bolgárok katolikus vallásra történő, korántsem erőszakmentes térítése során a boszniai ferencesek a horvát nyelvet használták. Az egyszerű bolgár pórnép azonban nem sokat értett az istentiszteletekből, így a horvátba fokozatosan s egyre több bolgár szó került, e furcsa keverékből kialakult az, amit mind a közvélemény, mind a tudósok illír nyelvnek neveznek. Az 1851 és 1864 közötti korszakban kezdett „kiszorulni” az „illír” nyelv használata a bolgár iskolákból és a bolgár templomokból, helyére az akkori kortárs bolgár nyelv lépett. Így az 1864/1865. tanévben az akkor beszélt bolgár nyelv – hivatalosan – fölváltotta az „illírt” a bolgár betelepülők iskoláiban, két évvel később pedig a kiváló magyar pedagógus, **Rill József** (1809–1939) – mint a vingai bolgár iskola igazgatója – összeállította és kiadta az első bolgár helyesírási szótárt. Emellett már a XVIII. században (1712, 1744, 1750, 1774) gazdag bolgár kereskedők alapítványokat hoztak létre a tehetséges és szorgalmas diákok támogatására, ami szintén egyértelműen jelzi, hogy a bolgár betelepülők mindent saját erőből és főleg adományokból igyekeztek megvalósítani. Így épült a magyarországi bolgárok mindenkorai intézményrendszere is, amely vitathatatlanul tartósította, tartósítja ma is a nemzeti öntudat és hovatartozás megőrzését, a nemzeti hagyományok továbbvitelét, s ezzel egyben késlelteti az elkerülhetetlen asszimilációt. Mindezekben a legnagyobb időszerűséggel az iskolák bírtak.

A fölvázoltak a nyolcvanéves budapesti bolgár iskolának nemcsak, s nem egyszerűen előtörténete, hanem hagyományainak forrása is. Megnyitását, fenntartását és működtetését a harmadik bolgár betelepülési hullám intézményrendszerének kiépítése parancsolóan megkövetelte.

Mintegy három hónappal a működési engedély megadása után, 1918. február 28-án a Lónyay utcai Községi Iparostanonciskola igazgatója, **Nagy Lajos** 71. számú levelében a következőkről számolt be Budapest Székesfőváros Tanácsának: a bolgár kolónia iskolájának ünnepélyes megnyitása – a bolgár főkonzul és a magyar elöljáróság jelenlétében – 1918. február 25-én megtörtént. Ezen a napon a gyakorlatban is beindult a budapesti bolgár iskola, egyelőre délutáni foglalkozásokkal, az első igazgató-tanár **Konsztantin Szpirov** volt. Ezen a helyen négy évig maradt, a költségeket adományokból fedezték. Az 1922/1923. tanévet a Papnövelde utcában levő községi leányiskolában kezdte el, négy éven keresztül az oktatás hol egy, hol pedig két tanteremben folyt a diákok létszámától függően.

Ezen a helyen a bolgár iskola – mondhatni – felnőtté vált. **Konsztantin Szpirov** igazgató – a bolgár követségen keresztül kérvényezve a két terem bérbeadását – értesítette a Budapest Székesfőváros Tanácsát, hogy beindították az általános iskola felső tagozatát is, azaz hatosztályos lett az intézmény,

vagy ahogyan hivatalosan írták „budapesti bolgár elemi iskola és progimnázium”. A magyar elemi népiskolák ugyanakkor hatosztályosak voltak.

1925. február 11-én írt és **Hriszto Kalfov** külügyi- és vallásügyi miniszternek címzett jelentésében **Todor K. Pavlov** budapesti bolgár követ közölte: 1924 áprilisában Miskolcon is megnyitották a bolgár elemi iskolát, egyelőre csak alsó tagozattal, amely a budapesti kihelyezett tagozataként működik. A múlt század végén kialakult a három legnagyobb bolgár kolónia a mai Magyarország területén: Budapesten, Pécsen és Miskolcon, illetve e városok környékén, mivel ezekben a régiókban jöttek létre a legnagyobb piacok is, amelyek a bolgár kertészeket vonzották.

A miskolci bolgár iskola egyik jellemzője az, hogy 1936-ig magániskolaként működött, a korabeli iratok szerint állami **dr. Nikola Milev** tanár-igazgató (róla később is szó lesz) kinevezése után lett, de felügyeletét és irányítását a budapesti igazgató látta el mindig. Ketten tanítottak ebben, rendszerint a pedagóguson kívül a Miskolcon kinevezett követségi lelkész is. Összképet az iskoláról a bolgár Külügyi- és Vallásügyi Minisztérium 1936. október 10-én keltezett 23. 333-3-V. számú levele ad: „A Minisztérium kéri a Követséget, hogy tolmácsolja nagy köszönetét a Magyarországon, Miskolc városában élő **Jordan Marinov és Mincso Mincsev** uraknak azért a nagyrabecsült hazafias gesztusért, amellyel bérletmentesen helyiségeket adtak át a bolgár templom és a bolgár iskola részére a nevezett városban. Csak az ehhez hasonló bőkezű támogatásokkal érhet el haladást a bolgár nép közügye”.

Két év múlva tovább bővült a budapesti bolgár iskola „hálózata”. Az 1938. november 2-i első bécsi döntés alapján Magyarország visszakapta a Felvidéket. Ezen a nagy ipari településen sok bolgár élt, többségük kertész, s a változás után ők a miskolci bolgár keleti pravoszláv plébániához, illetve a miskolci együlethez csatlakoztak. A következő évben Kassán is nyílt alsó tagozattal bolgár iskola a budapesti kihelyezett tagozataként, ebben először **Todor Popnikolov** volt a tanár-igazgató. A háborús kényszerűsünet a miskolci bolgár iskolát sem kímélte, ez 1944 őszén következett be, amikor a harcok már Magyarország területén folytak. Akkor a Miskolcon kinevezett bolgár követségi lelkésznek, **dr. Krum Ivanov**nak, valamint tanító feleségének, **Zdravka Ivanov**ának vissza kellett térniük Bulgáriába, az iskola újbóli megnyitására Miskolcon pedig hét évet kellett várni.

A budapesti bolgár kolónia közben továbbfejlesztette intézményeinek hálózatát, a Magyarországi Bolgárok Egyesületének kérésére **Sztojan Petrov Csomakov**, budapesti bolgár követ, 1929-ben tárgyalásokat kezdett **dr. Ripka Ferenc** főpolgármesterrel (1925-1932) bolgár iskola és kollégium, valamint bolgár keleti pravoszláv templom építésé-

The Digital

AMERICAN GRAPHIC

SAN FRANCISCO 98

National Gallery

Grand openings start 31

ről. Erre a célra a magyar fél – válaszul a bolgár kormány azon gesztusára, amellyel 1925-ben Szófiában, a Szeptember 6-a utcában ingyenes telket adományozott új magyar követségi épület felépítésére – a IX kerületi Vágóhíd utca 15. szám alatt szintén ingyenes telket biztosított.

A bolgár iskolának és kollégiumának, valamint a bolgár pedagógusok lakásainak, továbbá a bolgár keleti pravoszláv templomnak, melyet az előbbiek „U” betű formájában vettek körül, „ideai tervrajzát” a modern építészeti törekvések egyik úttörője, a letisztult magyaros stílus kiemelkedő képviselője **Árkay Aladár**, építész és festőművész 1930 júniusában készítette el. Közben azonban beköszöntött a gazdasági világválság, a magyarországi bolgárok anyagi lehetőségei is beszűkültek, s mindez leküzdhetetlen akadályt jelentett a tervek megvalósításában. 1931. május 24-én lerakták a Szent Cirill és Szent Metód bolgár keleti pravoszláv templom alapkövét, s egy év múlva az épületet át is adták! Az iskolát ugyan nem sikerült felépíteni, de maga a terv s az ebben lefektetett jövőbeni elképzelések nagyon sokat elárulnak a magyarországi bolgár közoktatásügyről. Éveken keresztül, (még ma is) a kollégium kérdése egyébként a maga módján ugyancsak behatárolja a budapesti bolgár iskola létszámát, az oktató-nevelő munka lehetőségeit.

Miután Pécsett 1933-ban megszervezték a Rilai Szent János Egyházközséget – az oda kinevezett követségi lelkész, **dr. Stefan Valcsev** beindította a vasárnapi iskolát, ennek keretében bolgár nyelvet és irodalmat, történelmet és földrajzot tanított, s ezzel a későbbi pécsi bolgár iskola alapjait rakta le, első hagyományait teremtette meg.

Leghosszabb ideig, a II. világháború éveitől a budapesti bolgár iskola a VIII. kerületi József u. 20. szám alatti épületben működött. Akkor az iskola komolyan hozzájárult a magyarországi bolgárok közösségi és szellemi életének fejlődéséhez, az utóbbiban meghatározó volt dr. Nikola Milev igazgató személye és tevékenysége. Érettségijét a plovdivi szemináriumban szerezte meg 1923-ban, majd 1927-ben elvégezte a szófiai Teológiai Főiskolát, ezt követően 1935. január 1-ig igazgató volt a budapesti bolgár iskolában, 1940. január 1-ig pedig ugyanolyan beosztásban a miskolci bolgár iskolában dolgozott. A kassai bolgár iskolát 1940–1941-ben vezette, utána pedig újból a budapesti bolgár iskolát vette át. A majdnem két évtizedes magyarországi tartózkodás és munka, a magyar nyelv elsajátítása és az országról szerzett alapos ismeretek nyilván olyan többletet jelentenek nála, ami ma is megszívlelendő volna, hiszen mindez az iskola működésében mutatkozott meg, ahol nemcsak oktató-nevelő munka folyt. Az 1941/1942. tanévtől pl. egy ún. népi egyetem indult be. Ezen olyan előadások hangzottak el, mint *A bolgár megújíhódás művelőinek nemzeti eszmerendszere*, *Bolgárok a világban*,

A bolgár irodalom alkotói, *A bolgár a történelemben*, *Hadseregünk a múltban és ma stb.*, az előadók között pedig olyan jelesek szerepeltek, mint **Nikola Milev** igazgató, **Konsztantin Arnaudov** tanár, **Sztefan Popov** követségi sajtóattasé, **Nikola Bratanov** alezredes, katonai attasé, **Vaszil Bacsvarov** hírlapíró, aki éveket töltött Dél-Amerikában és még sokan mások. Minden előadást a tanulók irodalmi-zenés műsora kísérte, majd következtek a bolgár néptáncok, a megéhezők pedig betérhettek az elmaradhatatlan büfébe, amelyben **Vincze István** pesti cukrásznak, az iskola saját szállítójának remekeit lehetett fogyasztani. Maguk a tanulók minden tanévben legalább két bolgár szindarabot mutattak be, a kolónia minden ünnepén műsorral léptek föl. Talán ezért sem véletlen, hogy amikor **Bogdan Filov** bolgár miniszterelnök és közoktatásügyi miniszter Budapestre érkezett az 1941. február 18-án Szófiában aláírt első bolgár-magyar szellemi együttműködésről szóló egyezmény ratifikálására, 1941. október 14-én látogatást tett az iskolában is.

A háború után leggyorsabban a budapesti bolgár iskola „tért magához”, az események csupán néhány hónapos oktatási szünetet okoztak. Maga az intézmény még további 10 évig vándorolt, helyet kapott a Német utcai és a Röck Szilárd utcai általános iskolákban, majd a mai Leövey Klára Gimnáziumban (IX. kerület, Vendel u. 1.), s végül megint a VIII. kerületi József u. 20. szám alatti épületben. Közben, az 1951/1952. tanévben a Szendrey u. 7. szám alatt levő magyar általános iskolában a miskolci bolgár iskola – mint a budapesti kihelyezett tagozata – kapott egy tantermet és újraindult, az első tanárigazgató **Rajna Peneva** volt, őt követte **Zseljzsko Zseljzskov**.

Az 1954/1955. tanévben a budapesti bolgár iskola immár 4 tanteremmel rendelkezett a József u. 20. szám alatti általános iskolában, de ezek mégsem voltak elegendőek, hiszen diákjainak létszáma 158 volt.

1954. november 15-én a budapesti szovjet nagykövetség végre visszaszolgáltatta a magyar Külügyminisztériumnak azon VI. kerületi Bajza u. 44. szám alatti épületet, melyben 1947. szeptember 15-ig, a párizsi békeszerződés életbe lépése napjáig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet tagozata működött. A magyar kormány döntése alapján 1955. március 23-án a Külügyminisztérium képviselője átadta az épület kulcsait **Sztrasimir Ilievnek**, a budapesti bolgár nagykövetség titkárnak, hogy az iskola be tudjon költözni. Így módon az 1955/1956. tanévet a budapesti bolgár iskola ott kezdte el, s végre-valahára az oktató-nevelő munka normális feltételei megteremtődtek. Nemsokára az intézmény óvodával is kiegészült, majd kollégiummal, az utóbbit a kezdet kezdetén a magyar Közoktatásügyi Minisztérium kezelte. Később a bolgár Közoktatási Minisztérium vette át a kollégiumot.

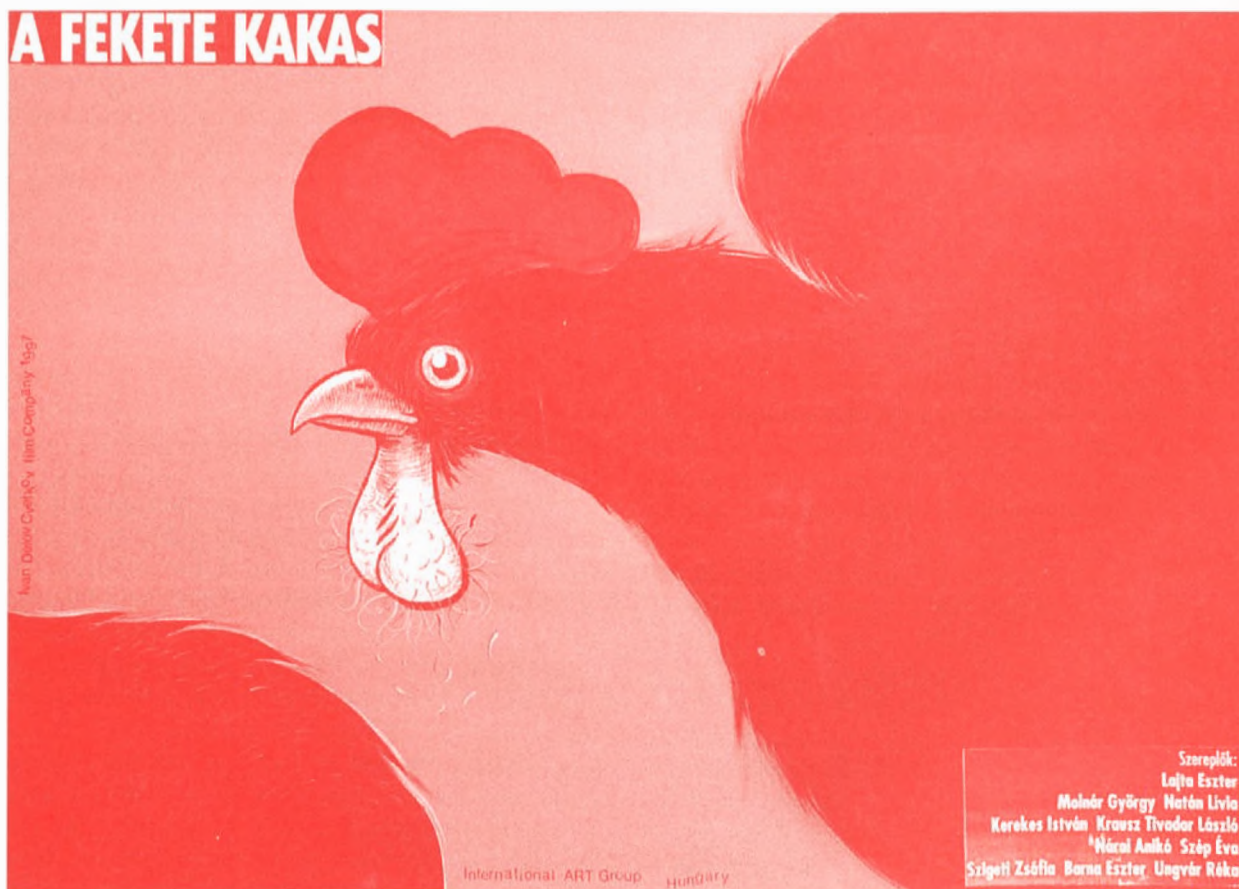
Hosszú előkészítéssel és némi késéssel, az 1954/1955. tanévben először 31 tanulóval beindult a pécsi bolgár iskola is, szintén a budapesti kihelyezett tagozataként, az intézmény a Leövey Klára Gimnázium és Szakközépiskola Apáca (akkor még Geisler Eta) utcai épületében kapott helyet, ahol nagyon hamar – a miskolcival egy időben – diákkollégiumot is nyitottak. A két vidéki kihelyezett tagozat működése ugyan nem volt zökkenőmentes, a nehézségek mindenekelőtt a tanárok kiküldésével, valamint a helybeli bolgár gyerekek nem mindig megfelelő szintű nyelvtudásával álltak összefüggésben, ez utóbbi egyébként érthető. Az évek során Bulgáriában egyre többen nézték ferde szemmel a pécsi és a miskolci bolgár iskolák működési jogosultságát. Ebben kétségtelenül egy alapvető politikai ok is közrejátszott, hiszen ebben az időben, különösen az 1958-ban történő kettős állampolgárság eltörlése után, a külföldön élő bolgárokat inkább hazaárulóknak, mintsem hazafiaknak tartották. Még mindig nehezen mérhető föl, mekkora és milyen súlyos károkat okozott egy ilyen felfogás, végterméke azonban több mint szomorú: a Bolgár Kommunista Párt Köz-

ponti Bizottságának 1968. évi 348. határozata alapján mind a pécsi, mind a miskolci bolgár iskolát be kellett zárni, ami meg is történt. Jelenleg mindkét városban már működik bolgár önkormányzat, de újraszületnek-e az iskolák?

„Kárpótlásul” a budapesti bolgár iskolát 1967-ben a Cirill és Metód érdemrenddel tüntették ki, fejlődése nem állt le. A tanulók száma 110 és 150 között volt, a vidéki gyerekek 1981-ig elhelyezést nyertek a kollégiumban, a legjobbak bolgár és magyar főiskolákra és egyetemekre kerültek.

Az 1981/1982 tanévtől az intézményből egységes politechnikai szakközépiskola lett, idegenforgalmi szakembereket képez. Az első végzős évfolyam 1984. június 1-én kapott érettségi és szakmai képesítést igazoló bizonyítványt.

Az eddig megtett út nehéz volt, a jövő sem ígérkezik túl könnyűnek, hiszen korunk számtalan változásának sodródó forgatagában további új utakat kell keresni, sok kérdésre más választ kell adni. A budapesti bolgár iskola nyolc évtizeden keresztül bebizonyította, hogy képes erre, s ez jövőjének záloga.

A kétnyelvűséget számos tudományág kutatja. Egy-szerre áll a szociológia, az antropológia és nyelvészet érdeklődésének központjában.

A témáról keletkezett jelentős mennyiségű irodalom ellenére sem létezik általánosan elfogadott vélemény, mit is rejt pontosan ez a fogalom. A meghatározások a passzív nyelvtudástól mindkét nyelv magasszintű ismeretéig terjednek.

A legáltalánosabb funkcionális meghatározás szerint a kétnyelvűség két vagy több nyelv párhuzamos használatát jelenti a hétköznapi élet során. Fontos megjegyezni, hogy ez inkább társadalmi, mint egyéni jelenség, és a nyelvtudás mellett lényeges a kulturális jártasság is.

A Magyarországon élő bolgár kisebbség tagjai között is találunk kétnyelvűeket, habár a különböző nemzedékek nyelvi ismeretei lényegesen eltérnek egymástól.

A kétnyelvűség összetett problémakör, amelyet lehet pszichológiai, társadalmi és nyelvészeti szempontból vizsgálni.

Pszichológiai szempontból a kétnyelvűségnek két főbb aspektusa van. A kora gyermekkorban magas szinten elsajátított két nyelv stabil alapot képez további nyelvek elsajátítására. Másrészről viszont két nyelv párhuzamos használata és még inkább a két kultúrában való mozgás gondokat okozhat a személy identitásában, legyen az nemzeti vagy egyéni. Ezért léteznek olyan vélemények is, amelyek szerint két nyelv teljesen azonos, magas szintű elsajátítása nem lehetséges, ugyanis a domináns nyelvi környezet az, ami ebben az esetben meghatározó, és amely a kisebbségi nyelv kiejtésére és struktúrájára hat.

A társadalmi és a gazdasági viszonyok mindig különbözőek. A konkrét esetben olyan csoporttal van dolgunk, amely kisebbségként él. Szociális szempontból a generációs struktúra és szakmai orientáció játszik fontos szerepet.

A magyarországi bolgárok első nemzedéke a két világháború között került ide mint kertész-vendégmunkások. Ők nem igazán kétnyelvűek, dominál a bolgár nyelv. Közösségük viszonylag zárt jellegéből és az anyaországgal fenntartott szoros kapcsolatokból adódóan az idős bolgárok mind a mai napig erős akcentussal és számos nyelvtani hibával beszélnek a magyar nyelvet. Más részről viszont gazdasági tevékenységük folytatásához (zöldség-gyümölcs-kereskedelem) szükséges a magyar társadalommal mindennapi kapcsolatot létesíteni. Ehhez legalább alapvető nyelvi ismeretek kellene. Éppen

ezért a bolgár kertészek maganyelv-ismeretei főleg a kertészeti és kereskedelmi terminológiára korlátozódnak. A magyar társadalomba való beilleszkedését illetően az első nemzedék még nem képezi a társadalmi struktúra szerves részét. Megítélésük feltétlenül pozitív, de az anyagországhoz olyan szoros kötelékek fűzik őket, hogy integrációjuk a makrotársadalomba nem valószínű, hogy sikerül.

A magyarországi bolgárok harmadik nemzedéke már stabilan és tartósan beépült a társadalomba. Egy részük folytatja szülei tevékenységét, míg mások olyan területek felé orientálódnak, ahol a magyar nyelvtudás elengedhetetlenül szükséges. Ezt a csoportot már nevezhetjük két-

nyelvűnek, ami magasabb fokú társadalmi integrációt is jelent. Jellemzőek a vegyes házasságok is, amelyek még jobban elősegítik a magyar nyelv erősödését. Ennek ellenére a középső generációban nem lépnek fel identitásproblémák – ők még egyértelműen bolgárokként határozzák meg magukat.

A legfiatalabb, de már felnőtt nemzedéknél még erősebben figyelhető meg az asszimiláció. Ez zömmel nyelvi beolvadást jelent, hiszen a specifikus kultúra eltűnése már korábban elkezdődött. Ezzel párhuzamosan az ellenkező irányba ható tendenciák is megjelennek – a közösség egy része aktivizálódik, elkezdi használni a bolgár nyelvet, és megpróbálja újjáéleszteni a „hagyományokat”. Ez a kör szorosabb kapcsolatot tart fenn az első generációval, a nyelv gyakran nagyszülőktől unokákra száll.

Fontos szocio-kulturális szerepet tölt be a bolgár iskola is. Ez az intézmény bizonyos értelemben nyelvi szigetet képez, ahol a hivatalos nyelv a bolgár, habár a diákok többsége jobban beszél magyarul. Őket három csoportra oszthatjuk: kétnyelvű, vegyes házasságból származó gyermekek, magyarok, akik ott sajátították el a bolgár nyelvet, és olyan bolgár diákok, akik nem beszélnek magyarul. A három csoport eltérő nyelvtudásából fakadóan más-más problémákkal küszködik, ezzel is nehezítve a tanárok munkáját.

A kétnyelvűség nyelvészeti oldala szintén összetett. Egyrészt nyelvi kontextusból (a két nyelv fonetikájának, morfológiájának, szintaxisának és szókincsének egymásra gyakorolt hatása), másrészt pedig kommunikációs kontextusból áll.

Esetünkben a nyelvi kontextus a magyar nyelvnek a bolgárra gyakorolt hatását jelenti. Fonetikai szinten ez főleg a magyarra jellemző intonáció és

MENYHÁRT KRISZTINA

Két nyelv – két kultúra

(A magyarországi bolgárok kétnyelvűségéről)

hangsúly bolgár nyelvre történő átvitelében nyilvánul meg.

A magyar nyelv hatása legerősebben a bolgár morfológia és szintaxis területén jelentkezik. Ide tartoznak elsősorban az előjárósók és az igeidők használatának (közvetítő mód) hibái, továbbá a tévedések a szórendben és a mondatstruktúrában. Példák:

„Аз не говоря по български.”

„През първата световна война дядо ми беше войник.”

„Искам да сложа изпит по български.”

„За него това е и работа, и хоби в едно.”

„Затова изучаваме български, защото сме българи.”

Lexikai szinten a két nyelv szavak kölcsönös cseréjével hat egymásra:

„...Много работа има по лозето, копаеш го, пръскаш, го, после идва *darázs* и никакъв *haszon*.”

A fokozatos nyelvvesztés folyamatában sajátos kompenzációs stratégiák is megjelennek. Ezek lehetnek nyelvközi, nyelven belüli és konverzációs természetűek.

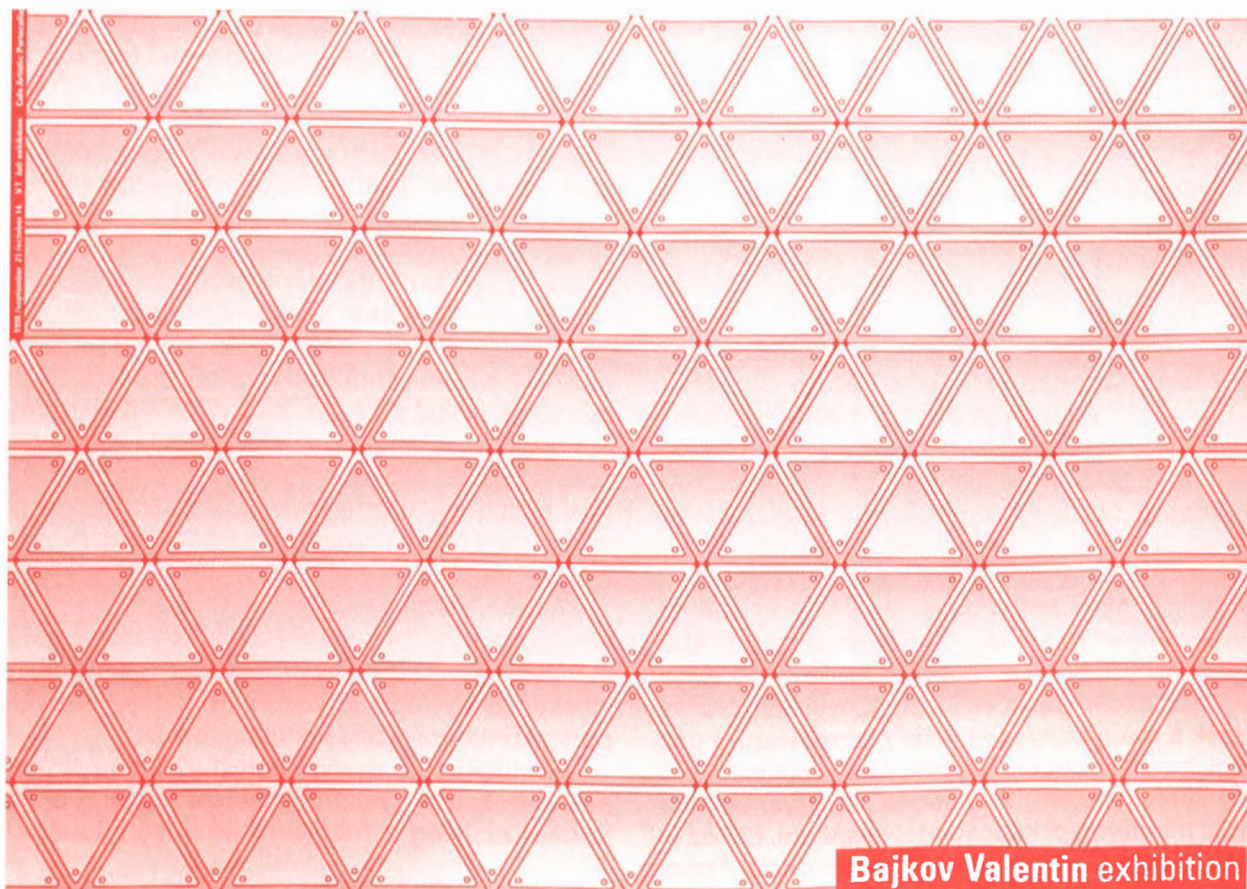
A nyelvközi stratégia az ismeretlen szó helyettesítését jelenti egy szóval a másik nyelvből anélkül, hogy megszakadna a beszédfolyamat. Ahhoz, hogy működjön, a beszélgetőpartnernek is beszélnie kell mind a két nyelvet, ellenkező esetben zavar keletkezik a kommunikációban.

A nyelven belüli kompenzáció egynyelvű partner esetében hatásos. Az adott nyelven belüli kompenzációs eszközök keresésében nyilvánul meg (pl. azonos igei alak használata, hibás konstrukciók alkotása). Mindkét stratégia célja a nyelvi nehézségek leküzdése.

A konverzációs kompenzáció a kommunikáció szabad folyását teszi lehetővé. Ez nem mindig történik nyelvi eszközökkel, gyakran fordulnak elő nonverbális jelek is. (Ide tartozik az utánzás, a segítségkérés, a beszélgetés megszakítása és a különböző gesztusok.)

A kétnyelvűség kommunikációs oldalának másik fontos része a kódváltás. Azt a közösség normái szabják meg, hogy a kód cserélhető-e, vagy a két nyelv szigorúan elkülönül egymástól. (Megfigyeléseim szerint a magyarországi bolgárokra az első változat jellemzőbb.) A kódváltás lehet egyszerű vagy kiemelt. Az egyszerű váltás tulajdonképpen egy kompenzáció-fajta, míg a kiemeltnek mindig konkrét célja van.

A magyarországi bolgárok kétnyelvűsége még számos megválaszolatlan kérdést rejt magában. Nincsenek pontos adataink sem a magyar nyelv hatásáról, sem a nyelvvesztés folyamatáról. A kétnyelvűség néhány vonatkozása sincs igazán feltárva, így ez a terület még további kutatások alapjául szolgálhat.

Bajkov Valentin exhibition

A szleng¹ demokratikus nyelv², szókinccse egy olyan nyelvi játék terméke, amelyben mindenki részt vehet, aki kiállja a legfőbb próbát: e nyelvi versengés lényege, hogy minél váratlanabb és megdöbbenőbb kifejezőeszközöket gyűjtsenek össze, melyek felkeltik a hallgatóság érdeklődését és kellőképpen szórakoztatóak. A játékosok felfedeztek egy kimeríthetetlen lelőhelyet: az idegen nyelveket. Az idegen szavak már szokatlan, különleges hangzásukkal is vonzzák a fiatalokat, ami, kiegészülve azzal a nem éppen elhanyagolható körülménnyel, hogy a többség számára jelentésük mindörökké rejtve marad, valóban ellenállhatatlanná teszi őket.

A szleng létrehozói mindenesetre biztosra mennek: a monotonitást és a közérthetőséget messziről elkerülendő, minél több nyelvből válogatják össze szókészletüket. Kifejezőeszközeik széles tárháza eredetét tekintve is demokratikusnak nevezhető: ha már kapcsolatba kerültek egy nyelvvel, akár a mindennapi életben, akár az iskolai oktatásnak köszönhetően, néhány szép emléket megőriznek belőle. Íme néhány a megszámálhatatlan példa közül: bolgár (a továbbiakban rövidítve b.) *зубря* 'magolok', b. *денги* 'pénz', magyar (a továbbiakban rövidítve m.) *bábuska* 'idős asszony', *pityorka* 'ötös' az oroszból³ b. *copu* 'bocs', b. *мъни* 'pénz', m. *tani* 'pénz', m. *oké* 'rendben' az angolból b. *apбaўмep* 'munkás', b. *шпаццрам* 'sétál', m. *(grósz)fater* '(nagy)apa', m. *(grósz)muter* '(nagy)anya' a németből b. *меле* 'tolongás, lökdösődés, verekedés', b. *бон* 'ezres bankjegy', m. *séf* 'főnök', m. *bagázs* 'csapat' a franciából b. *чао* 'viszlát' (a szó eredeti jelentése 'szervusz'), b. *пагацо* 'fiú', m. *tuti* 'biztos', m. *strapa* 'megterhelő munka/elfoglaltság' az olaszból.

Ez a korosztály még nyitott a világra, rácsodálkozik minden érdekesre, és a legnagyobb természetességgel fogad be minden neki tetszőt. (Ez persze még nem feltétlenül az érett ember toleranciája, inkább a kamaszkor telhetetlensége.) Áhitoznak az újdonságokra, tárt karokkal fogadnak mindent, ami „más”, szokatlan, érdekes. A „másság” feltétlen ér-

ték, és éppen ez kovácsolja őket egységes közösséggé, melynek tagja sem lehet az, aki nem tud valami „más”-t felmutatni.

A véleménynyilvánítással sem késlekednek, őszintén és félreérthetetlenül kifejezésre juttatják elképzeléseiket egyenességüket számos szlengszó tükrözi. Bulgáriában generációk nőttek fel magyar

nyelvünket kifigurázó szóvicceiken: *ентен мекечек* 'nyugdíjas', *беремед* 'méhecske', *неберемед* 'darázs', *ебенеберемед* 'here'.

Ezekből a példák-ból is kitűnik a kamaszokra oly jellemző alkotói vágy, gazdag fantázia. Egyéniségüket próbálgatva minduntalan eredetiségre, a tömegből való kitűnésre, ugyanakkor a va-

lahová, a kortárscsoporthoz, annak bizonyos klikkjéhez való tartozásra törekcszenek. Mindebből következik, hogy az „egy az egyben”, eredeti jelentésükkel átvett idegen szavak, bár számuk a szlengben valóban jelentős, s arányuk a tőszavak között is nagy, soha nem érhetik el a belső keletkezésű szavak tetemes, nap mint nap gyarapodó mennyiségét. Szókinccsük gazdagításának elsődleges forrása mindig is az irodalmi nyelv és egyes szlengnek esetében bizonyos nyelvjárások lesznek, melyeket burjánzó fantáziájukkal könnyedén alakítanak, formálnak a maguk képére. Ezek mellett a metonímián, metaforán, szinonímián vagy szójátékon alapuló, belső keletkezésű vagy „átformált” idegen eredetű szavak mellett (mint pl. a b. *фaпoвe* „fényszórvó”, *прожектори* „reflektorok”, *джамове* „ablaküveg” 'szemüveg', m. *ablak*, *kukker*, *dioptria*, *pávaszem* 'uaz.') az adott kor divatjának, életérzésének megfelelő nyelvekből szemantikai változtatások nélkül kölcsönvett szavak a szélirány változásával hamarabb kihullanak a szlengből, s csak az idősebb generációk emlékeiben derengenek fel néha-néha, vagy elvélve új életre kelnek, ha valaki feltámasztja őket, mint a rég elfeledett slágerek dallamait.

Nem minden szónak van azonban ilyen szomórú kérészélete. Minden szlengnek vannak „örökzöld” melódiái ezek közül egyesek olyan népszerűsége tettek szert, hogy mára már klasszikusoknak

¹A „szleng” elnevezést a továbbiakban az egymástól nehezen elhatárolható diák- és ifjúsági nyelv együttes megjelölésére használom.

²A szleng, a szó hagyományos értelmében, nem nevezhető nyelvnek, hiszen önmagában teljes értékű kommunikációra nem alkalmas. Saját nyelvtani vagy fonetikai rendszere, vagy legalább megkülönböztető jegye nincs, még alapszókinccset sem tud felmutatni. Saját szavait és kifejezéseit az irodalmi (vagy ritkán) a tájnyelvbe szövi bele, különösen élénk mintázatot adva ezzel annak.

³Az utóbbi években a magyar szlengben, s részben a bolgárban is, az orosz eredetű szavak kiveszőfélben vannak, ill. kiszorítják őket a nyugati nyelvekből átvett és a belső keletkezésű szavak.

számítanak, bekerültek a nyelv hétköznapi rétegeibe is.

Ha megvizsgáljuk a bolgár, illetve a magyar szleng „öskövületeit”, meglepő felfedezésre jutunk: közöttük nemcsak hogy szép számban vannak jelen az idegen szavak, hanem talán még nagyobb százalékban, mint ha egész szókészletükre nézve vizsgálnánk meg ezt az arányt. (A magyar szlengben az idegen szavak aránya kb. 30% a bolgár csoportnyelvekben ez az arány ugyan meghaladja a 20%-ot, de magában a diákzsargonban jóval alatta marad.) E jelenség oka összetett, indokai közül most csak a szerintem legalapvetőbbet emelném ki. A hosszabb életű szlengszavak, s így a köztük lévő idegen eredetű szavak között természetesen nagyobb az alapszavak aránya. Ha az alapszókincs is gyors és gyakori változásoknak lenne kitéve, a megértés, és így maga a kommunikáció válna lehetetlenné.

Az viszont, hogy e két szleng nemcsak a nyelvi kódokhoz való viszonyában, hanem – mint a későbbiekben látni fogjuk – konkrét nyelvi rendszerében is érdekes egyezéseket mutat, nem magyarázható pusztán az ifjabb generációk életszemléletében, gondolkodásmódjában a világ minden táján közös vonásokkal. A diáknyelvekre valóban jellemző, hogy előszeretettel vesznek át idegen szavakat, de ha két, földrajzi elterjedésében egymástól meglehetősen távol eső szleng, mint a bolgár és a magyar, ugyanazon idegen lexémákat teszi magáévá, annak ennél kézzelfoghatóbb magyarázata kell legyen. A napjainkban divatos idegen szavak (mint pl. a m. *hevis*, *metálos*, b. *металург*, *металъга* 'a „heavy metal” zenei stílus rajongója', m. *hekker*, b. *хакер* 'számítógép-függő személy') elterjedését természetesen korántsem korlátozzák országhatárok, de a vizsgálatunk tárgyát képző szavakról teljes bizonyossággal állítható, hogy még jóval a századvégi információ-áradat térhódítása előtt megjelentek mind a bolgár, mind pedig a magyar ifjúság nyelvén. Ugyan Bulgáriában viszonylag későn indult meg e téren a nyelvészeti kutatás, már az első átfogóbb – a két világháború közötti – dokumentációkban szembetűnő, hogy már akkor is mennyire „egy húron” pendültek a bolgár és a magyar zsargon használói. Köszönhető mindez annak a történelmi pillanatnak, amikor a középiskolai és egyetemi diákság megnövekedett tömegében felmerült az igény egy saját nyelvi kifejezőrendszer iránt, s eme igényüket a leghamarabb ki is elégítették, megörökítvén a korabeli deviáns csoportok akkora már korántsem oly titkos és érthetetlen nyelvét.

Ez természetesen korántsem azt jelenti, hogy közvetlen kapcsolatban álltak volna ezzel a társadalmi réteggel, a tolvajnyelvi szavakat hallás után sajátították el. (Ezt bizonyítja az a tény is, hogy gyakran hangváltozásokkal vették át őket pl. az egymáshoz képzési módjukban közel álló mássalhangzók felcserélésével, vö. b. *пандиз* – *пандис* helyett, b. *пиниз* 'vicc, ugratás' – *пинис* helyett, b. *бандиз* és *пандиз*⁴, m. *sukár* és *sugár* 'szép, jó', m. *gádzsi* és *gácsi* vagy a bolgár hangsúlytalan nyílt magánhangzók esetében tapasztalható ingadozással, vö. *мънгузи* – *мангузи*, *пиниз* – *пениз* vagy egyszerűen több változatban, vö. *абе* – *хабе*, *джангар* – *джингар* – *джангър*.) A tolvajnyelv szavait használva csupán környezetük figyelmét szerették volna felhívni magukra (ráadásul úgy, hogy közben ne fedjék fel teljesen magukat, véleményüket), bebizonyítani érettségüket és önállóságukat semmi olyasmire nem törekedtek, ami ne felelne meg életkori sajátosságaiknak. A tolvajnyelvi szavak nagyarányú beáramlása egyébként is csak a jelenlegi szleng kialakulásának kezdeti időszakára jellemző a mai tizenévesek általában még csak nem is tudják, hogy deviáns csoportok kifejezőeszközeit használják. Gyakran azt sem érzik, ha ezek a szavak idegen eredetűek⁵, pedig a megörökölt szókincs igen szép számban tartalmaz jövevényszavakat. A bolgár szleng leginkább török átvételekben bővelkedik, ezeket követi a szépszámu cigány jövevényszó. A magyar szleng-szókincs 20%-a német eredetű, 5%-ot tesznek ki a jiddis és héber, 2%-ot a cigány eredetű átvételek. Jelen munkánkban a bolgár és a magyar szlengben fellelhető idegen eredetű szavak egy közös csoportjának, a cigány jövevényszavaknak a bemutatásával foglalkozunk. Ezek a – magában a cigány nyelvben „hétköznapiak” számító – szavak mind a mai napig hihetetlen népszerűségnek örvendenek, hiszen a szlengbe bekerülve pikánsan megfűszerezik a társalgást. Nézzük meg most részletesebben, melyek azok a színfoltok, amelyekkel a szleng-beszélők szürkénék, unalmasnak tűnő standard-nyelvi kifejezéstárukat tarkítják!

Az alábbi cigány eredetű szavak megtalálhatóak mind a bolgár, mind pedig a magyar szlengben:

b. **бапо** 1. 'gazdag, tiszteletreméltó, magasrangú férfi, ált. elegáns külső megjelenéssel' (ez a jelentése valószínűleg később, a *баровец* főnévből rövidülve keletkezett) 2. 'nagy' (elav.) < a kőművesek, ácsok csoportnyelvén keresztül < c. **baro** 'nagy' b. **баровец**, **баравец** ld. 'бапо 1.' < kőművesek, ácsok szakszlengje *баровец* 'jól öltözött vagy tekintélyes ember, főnök' < c. **baro** 'nagy' b.

⁴A variánsok meglétének oka bizonyos esetekben az is lehet, hogy maga a cigány nyelv is többféle változatát ismeri az adott szónak, vö. c. *pandava* és *bandava* 'börtön'.

⁵(Pl. a b. *баровец* 'jól öltözött vagy tekintélyes ember, főnök' szót a b. *бар* 'bár' szóból származtatják, hiszen ők azok, akik megengedhetik maguknak, hogy bárokban üssék el az idejüket.)

баровка 'gazdag, tiszteletreméltó, magasrangú nő, ált. elegáns külső megjelenéssel' b. **баровче** 1. 'баровец kicsinyítő alakja' 2. 'gazdag, tiszteletreméltó, magasrangú szülők gyermeke' – m. **baró**, **baresz**, **barós** 1. 'nagy' 2. 'jó, remek, csodás' m. **baróséró**, **barósér** 1. 'nagy koponya' 2. 'főnök, gazdag, tekintélyes személy'

b. **гадже** 1. 'barátnő, szerető' 2. 'lány, nő' 3. 'barát, szerető' < muzsikusz-szleng < c. gadžo 'nem cigány ember, paraszt' (majdnem minden cigány nyelvjárásban megvan, eredete ismeretlen, talán a szanszkrit *grāma-ja* 'falusi' szóból származik) b. < **гаджосвам се** 'barátja, barátnője, szeretője lesz' – m. gádzsó, gádzsi 'lány, nő' m. **gádzsó** 1. 'férfi' 2. 'cigány' m. **gádzsi** 'prostituált' m. **gács** 'cigány' (ritka) < argó < c. gadžo, gadžio 'nem cigány ember, paraszt'

b. **дикизя** 'néz' (elav.) (< muzsikusz-szleng < c. **dikhel**, **dikhál** '(meg)néz, tekint, (el)lát, figyel', **дикизчия** 1. 'szemlélődő, megfigyelő férfi' 2. 'bámészkodó férfi' (elav.), **дикизчийка** 1. 'szemlélődő, megfigyelő nő' 2. 'bámészkodó nő' (elav.), **дикизация** 'szemlélődés, megfigyelés' (elav.), **дикиз** 'ua.' (< argó **дикус** 'ua.') – m. **dikhek**, **dikhál**, **dikkel**, **dikhenc** 'néz, figyel'

b. **ек** 'egy' < argó **ек** 'ua.' c. **jek** 'ua.' – m. **jék** 'egyes' (osztályzat)

b. **мангизи** 'pénz' (ált. tb. sz.) < muzsikusz- vagy pék-szleng **мангис** 'ua.' < c. **manghin** 'pénz' b. **мангизлия** 1. 'gazdag ember' 2. 'gazdag' b. **мангизлийка** 'gazdag nő' b. **мангизя** 1. 'hazardjátékon elnyeri vkinek a pénzét' 2. 'megállít, ált. nála kisebb vkit és pénzt vesz el a zsebéből' 3. 'lop' (elav.) < argó **мангизя** 'lop' b. **манги** 'pénz' (pl. tantum) b. **мангър** 'pénz' (gyűjtőnév) – m. **mangel** 'lop' < c. **mangel** 'kér, kéreget, koldul'

b. **мато**, **матьо** 'részeg' (Bulgária egyes vidékeinek szlengjére jellemző) < c. **мато** 'ua.' (A bolgár szakirodalom a tolvajnyelvi **матис** 'ua.' átvételének tartja, noha a hangalak és hangsúly a cigány eredetivel mutat egybeeséseket.) b. **матосвам се** 'lerészegedik' (valószínűleg a **мато** szóból képzett alak, és nem a c. **матаре** 'lerészegedik' átvétele) – m. **mátós** 1. 'részeg, ittas' 2. 'kábitószer hatása alatt álló'

b. **минджа** 'női nemi szerv' < argó < c. **mindzsa**, **mindzsó**, **mindzs**, **mincsa**, **mincs(i)** 'ua.' – m. **mindzsa**, **mindzsó** 1. 'női nemi szerv' 2. 'nő' (bakanyelv) – A szlengben szép számmal találunk példát arra, hogy alkotói igyekeznek a tabu dolgokra

és eseményekre utaló szavakat „szalonképesé tenni” eufemizmus útján, vagy úgy teszik elfogadhatóbbá a valóság kellemetlen, sértő vagy tiltott részeit, hogy idegen szavakkal helyettesítik őket.

(Vö. a szintén cigány eredetű magyar **kár**, **káró**, **kárszeg** 'férfi szeméremteste', **pél**, **péló** 'férfi szeméremteste', **?bula** 1. 'női nemi szerv ülep' 2. 'lány', **csucsi** 'női mell', **kula** 'bélsár', **budi** 'árnyékszék', **lubnya**, **lunnya** 1. 'lány' 2. 'kurva', **kúr**, **kúrel**, **mórel**, **mórázik**, **kamatyol** 'közösül'.)

b. **чай** 'lány, nő' b. **чайче** 1. 'lány, nő' (kicsinyítő alak) 2. 'fiatal, ált. kiskorú lány' (mindkét szó mára már csak egyes vidékek szlengjében fordul elő) < argó **чаў** 'lány, kislány' < c. **čaj** 'cigánylány' (a c. szókincs legrégebbi, indiai eredetű szavainak egyike) – m. **csaj** 'lány, nő' m. **kiscsaj** m. – **csajszi** m. **csajkás** m. **csaja vkinek** 'barátnője, szeretője vkinek' m. **csajozik** 'udvarol (lánynak)' m. **becsajozik** 'megismerkedik, barátnőre tesz szert – férfi nővel, rendszerint szexuális partnerrel'

Egyes cigány átvételek, bár egyaránt megvoltak a bolgár és a magyar tolvajnyelvben, nem kerültek át mindkét nyelv diákszlengjébe. A következő szavak a bolgár szlengben nem fordulnak elő, míg a magyarban nemcsak hogy fellelhetőek, hanem általánosan elterjedtek és ismertek is:

b. argó **манук** 'török' b. ács-szakszleng **манук** 'férfi', **манука** 'nő', **мануче** 'gyerek' – m. **manus** 'férfi' m. **manusz** 'férfi' (ritkább) < argó < c. **manuš** 'ember, férfi'

b. argó **чаво** 'gyerek' – m. **csávó** 1. 'cigány férfi, fiú' 2. 'ember' argó < c. **čhavo** 'cigányfiú, cigánygyerek' m. **csávesz** 'ua.'

b. argó **чорис** 'lopás' b. argó **чоризетмисвам** 'lop' b. szleng **чорик** 1. 'a golyójáték egyik szabálya, amely szerint a játékosnak joga van megtisztítani a terepet minden akadálytól, mely golyója útját állná' 2. 'tűnj el, törődj a magad dolgával!' (A szó etimológiája további vizsgálatokat igényel, de a körülmény, hogy a golyójáték tolvajnyelvi átvételekben bővelkedő terminológiai körébe tartozik, esetleges cigány eredetére enged következtetni.) – m. **csóró** 1. 'szegény' (mn.) 2. 'szegény ember' 3. 'ügyetlen ember' < c. **čoro** (hn.) **čori** (nn.) 1. 'szegény' 2. 'árva' m. **csórikám** 1. 'ügyetlen ember' 2. 'rászedhető, hiszekegy, kihasználható ember' m. **csóringer** 1. 'szegény, nincstelen, ágrólszakadt ember' 2. 'szegény, sajnálatra méltó személy' m. **csórel**, **csór**, **elcsór** (el)lop' < c. **chorel** 'lop, tolvajkodik' m. **(el)-csórás** 'lopás'⁶

Azok közül a cigány jövevényszavak közül, ame-

⁶Érdekes esetet képez a mindkét nyelvben egyaránt népszerű – b. **авер**, m. **haver** – főnév. Míg a magyarban jiddis jövevényszó, a bolgárba feltételezhetőleg a cigányból, esetleg a törökből került be.

b. **авер** 'barát, társ' (< elav., argó **авер** 'tettetstárs' < c. **aver/kaver** 1. 'másik' 2. 'más' ~ es. < tör. 'segítőtárs') b. **аверин** 'ua.' b. **аверка** 'barátnő, társ' b. **аверче** 'barát, társ' (kicsinyítő alak) b. **аверски** 'baráti' b. **аверски** 'barátilag' (ritka) – m. **haver** 'barát' (< jiddis awr, chawer, chawwer) m. **uki haver** 1. 'jó ember' 2. megszólításként férfi férfinak m. **haverkodik** 1. 'barátkozik' 2. 'kegyeit keresi vkinek' m. **haverságba kerül**, **összehaverkodik** 'barátok lesznek' m. **haverságban van** 'barátok'

lyek csak a bolgár szlengben használatosak, csak néhány példát emelnék ki ízelítőül:

абѐ, хабѐ 1. 'golyójáték tétje (aprópénz, üvegdarab, kupak, golyó stb.) 2. 'pénz' (pl. tantum) 3. 'kenyér' (elav.) (< muzsikuszsleng 'kenyér' < c. *habѐ* 'ennivaló, étel' ~ c. *khabezanec* 'kenyér', **абенце** 'абѐ kicsinyített formája', **абизан** 1. 'golyójáték tétje (aprópénz, üvegdarab, kupak, golyó stb.) 2. 'pénz' 3. 'kenyér' (elav.) (< argó *абизан* 1. 'kenyér' 2. 'éhes') **балама** 'naív, ostoba, egyszerű ember, balek' (< muzsikuszsleng < c. *balamo* 'nem cigány férfi'), **баламур(ник), баламур** 'ua.', **баламче** 'балама kicsinyített formája' **джангър** 'nagy, erős zaj' (< argó *джангар* 'keresés, hajtóvadászat, kitudódott a bűncselekmény' < c. *tsjingar* 'zaj') **кечара, кече**, < **кечур** 'hosszú haj, ált. férfire' (< c. *čuri* 'hajfonat, copf') **киризя** 1. 'néz, figyel, lát' 2. 'lop' (elav.) (< argó *керизя* 'lop' < c. *kerava* 'dolgozik, lop', **кириз** 1. 'nézd!' 2. 'pillantás, szűrös tekintet' 3. 'lopás' (elav.) (< argó *кирус* 'lopás'), **киризчия** 1. 'játék figyelmes szemlélője, báméskodó' 2. 'tolvaj' (elav.) (< muzsikuszsleng *киризчия* 'tolvaj') **киризчийка** 1. 'báméskodó nő' 2. 'tolvajnő' (elav.), **киризене** (ritka), **киризения** 1. nézés, figyelés, látás' 2. 'lopás' (elav.), **кирия** 'lopás' (elav.) **мариз** 'verés' (< muzsikuszsleng *марис* < c. *marava, merava* 'ver'), **маризя** 'ver, üt', **маризчия** 1. 'verekedős férfi' 2. 'egyenruhás rendőr' (< argó *марисчия* 1. 'rendőr' 2. 'katona' **маризчийка** 'verekedős nő' **маризчийски** 'verekedősen' **пандиз** 1. 'börtön' 2. 'rendőrörs' (< argó *пандис* 'ua.' < c. *pandava* 'ua.' < c. *phandel* '(meg)köt, (be)köt, (be)zár', c. *phandavel* '(be)zárat, (be)csukat'), **пандиз-палас** 1. 'börtön' 2. 'a központi fegyház' (argó *пандис палас* 'ua.', **пандела** 1. 'börtön' 2. 'rendőrörs' (sg. tantum), **пандизчия** 'rab, börtöntöltelék' (< argó), **пандизчийка** 'rabnő' **пандизчийче** 'kicsinyítő forma az előbbi kettőből', **пандизчийски** 'rab-, fogoly-', **пандизя** 'letartóztat és fogdába vagy börtönbe zárat' (< argó)

Az alábbi cigány eredetű szavak a magyar szlengben fordulnak elő, megfelelőik a mai bolgár szlengben nem lelhetők fel:

basavál, bazsavel, bazsavál, bazsavázik, bazse-vál 'hangszeren játszik' < c. *bashavel* 'hegedül, hangszeren játszik'

buga 'pénz' < c. *dugo* 'dög'

buznyák 'fillér, aprópénz' < c. *buznjare* 'fillér'

lóvé 'pénz' < c. lóvé (tsz.) 'pénz' (esz. *lovo* 'pénzdarab, érme' < szanszkrit *loha, lohavara*) **lovetta** 'pénz' **lóvés** 'gazdag'

rupó, ruppó 'pénz, forint' < c. *rup* 'ezüst, forint'

zsozsó, zsoska 'pénz' < c. *šov, šo* 'hat', *šovar* '(pénz)hatos' (tisztázatlan hangváltozás)

burkol 'eszik' < c. *buka* 'falat'

dili 'elmebaj, rögeszme, hisztériás kitörés' < c. *dilo/i* 'bolond, őrült, ostoba, buta' **dilinó, dilingós, dilinkós, dilis** 'bolond' < c. *dilino, dilo, dinelo* 'bolond, féleszű'

dzsuva 1. 'piszok, kosz' 2. 'szennyos' (fn.) 3. 'pénz' (argó) < c. *dzsuv, zsuv, dzsuva* 'tetű' **dzsuvás** 'piszkos, koszos' **eldzsuváz** 'ellop'

(el)happol 1. 'elvesz, mohón átvesz vmit' 2. 'ellop' < c. *hapavel* 'elcsen'

gizda 1. 'nagyképű, hiú' 2. 'gyenge, sovány' < c. *gizdano* 'kevély' **gizdaskodik** 1. 'kötekedik, okvetlenkedik' 2. 'nagyképűsködik'

gógyi 'ész' c. *gogyi* < 'ész' **gógyis** 'eszes, okos' **góré** 'főnök, tulajdonos, vezető' < c. *goro* 'parasztgazda'

hadovál 'összevissza beszél' < c. *hadova* 'beszéd'

kamel 'szeret, kedvel' < c. *kamel* 1. '(meg)szeret, kedvel' 2. 'akar' **kómál, komál** 1. 'szeret, kedvel' 2. 'néz, figyel, ismer' ? < c. *kamel* 1. '(meg)szeret, kedvel' 2. 'akar' (torzítás?)

kéró 'ház, villa, búvóhely' < c. *kher* 'ház'

lácsó 'jó, szép' < c. *lačo* 'jó'

márá 'kenyér' < c. *maro, manro* 'kenyér'

nyikhaj 'semmirekellő, felelőtlen férfi' < c. *nyikhaj* 'sehol, sehová'

séró 'fej, haj' < argó < c. *šero* 'fej'

szunya, szunyál, szundizik 'alszik' c. *szuno* 'álm'

uzsgyi 'rajta, futás' < c. *uštji* c. *uštjel* 'felkel, feláll' imperativusa

vakerál 1. 'beszél' 2. 'udvarolva szépeket mond, dicser, magasztal' 3. 'szédít' < c. *vakerel* 'beszél' **kerál** 'beszél'

Vizsgálatunk szempontjából érdekes története van általánosan ismert és elterjedt *duma* szavunknak. A magyar szlengben cigány eredetű jövevényszó, ahová viszont valószínűleg a bolgár nyelvből került be.

duma 'beszéd, üres fecsegés' < c. *duma/-i* f. 1. 'beszéd' 2. 'hang' ? bolgár **дыма** 'szó' m. **думál** 'beszél, fecseg' c. *duma* c. *duma del* 'beszél, szól'.

A hazánkban beszélt cigány nyelvjárások⁷ egyébként is bővelkednek szláv eredetű szavakban, melyek közül néhány szlengükbe is bekerült. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy magában a cigány nyelvben mely szláv nyelvekből származhatnak és a magyar nyelv pontosan honnan juthatott hozzájuk. (Ilyen pl. a m. **doszta, doszt** 'elég' < c. *dosta* 'elég'

⁷A „nyelvjárás” megjelölést használjuk, noha az egyes európai nyelvjárások között oly nagy az eltérés, hogy nem érik el a kölcsönös megérthetőség fokát, így valójában nyelvekről kellene beszélnünk.

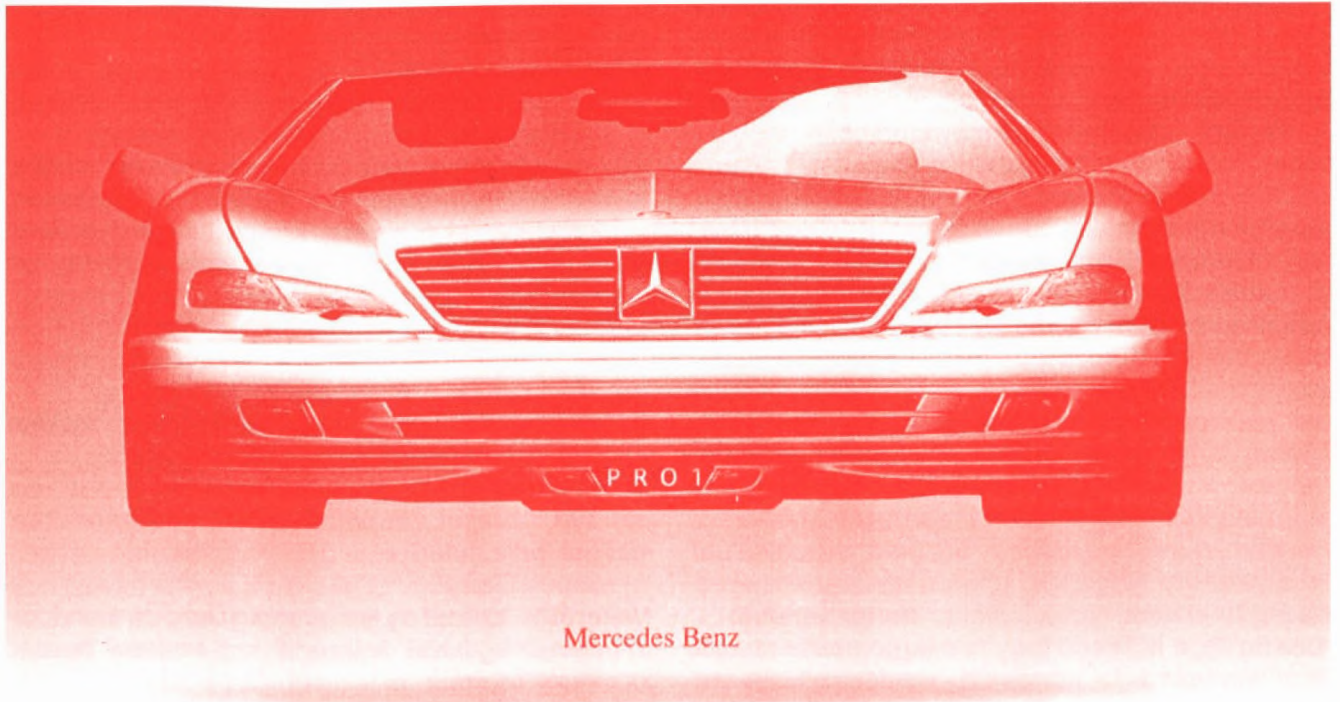
à m. **piál** 'szeszes italt fogyaszt' c. *pijel, piel, pel* 'iszik' m. **pia** 'szeszes ital' < c. *piavel* 'ital').

A bolgár, illetve a magyar szlengben előforduló cigány jövevényszavak már nagy számuk és gyakori előfordulásuk miatt is behatóbb vizsgálatokat érdemelnének. A szlengben használt leggyakoribb beszédaktusok, nyelvi cselekvések (megszólítás, nyomatékosítás, érzelmek kifejezése) mindegyikéhez tartoznak cigány eredetű lexémák, melyekből –

a legváltozatosabb eszközökkel – további szavakat képeznek – tág teret kínálva a további kutatásoknak.

A téma magyar nyelvű bibliográfiája megtalálható: http://mnytud.arts.klte.hu/sorozat/szlbibl/szl_bi.htm.

A bolgár nyelvű szakirodalom legteljesebb gyűjteményét Cvetana Karasztojcseva *Balgarszkijat mla-dezski govor* című könyvének (Nauka i izkusztvo, Szófia, 1988) függeléke tartalmazza.

Az ág, melyről felröppennek

Igen, azt is mondhatjuk, hogy a *Rodna recs* az az ágacska, amelyre a madárszülők kiültetik fiókáikat első szárnypróbálgatásaik előtt. Itt vannak utoljára valamennyien együtt, egyformán gyámoltalanok, riadtak, mintha mindannyian egy fészekben keltek volna ki. A világon egyedülálló, középiskolás korú diákok számára létesített *Rodna recs* című irodalmi folyóirat több mint negyven éve bocsátja a legfiatalabb bolgár író- és költőgeneráció rendelkezésére oldalait, szerkesztői támogatását. Gyakorlatilag mind a két nagy írószövetség (a Bolgár Írók Szövetsége és a Bolgár Írók Egyesülete) tagjairól elmondható, hogy gimnazista korukban vagy később publikáltak ebben a kiadványban. Az *Első lépések* rovatból értelmiségiek számtalan raja kelt szárnyra, mindörökre legértékesebb emlékeik – mint az első szerelmes levél, az első csók, a behívó, a felvételi értesítő – között őrizve a folyóirat nevét. Talán éppen ez mentette meg a vékonyka és szerény küllemű kiadványt az utóbbi évtized folyamán, amikor a megváltozott életkörülmények arra kényszerítettek bennünket, hogy összebb húzzuk a nadrágszíjat, hogy még gyermekeinknek is csak használt tankönyveket vegyünk; a *Rodna recs* szinte csak a szerkesztők lelkesedésének és az irodalomtanárok soha sem lankadó odaadásának köszönhetően maradt fenn.

Lényegében ez az egyetlen olyan bolgár periodika, amely megszakítások nélkül, folyamatosan jelent meg, bár voltak időszakok, amikor nem minden tervezett száma látott napvilágot.

Ma a *Rodna recs* ismét a Köznevelési Minisztérium kiadványa, és csökkentett példányszáma ellenére újra az irodalomszerető gyerekek egyetlen, kedvenc olvasmánya lehet, mely egyedüli lehetőségük költői, prózaírói, kritikusai vagy műfordítói szárnypróbálgatásaik számára. Az irodalomtanárok tananyagra, az egyetemi diákok és oktatók pedig megnyilvánulási lehetőségre lelhetnek benne. 1997 óta az „Internet-társadalmon” keresztül a világon bárhol elérhető.

A politikai és társadalmi életben végbement drasztikus változások, az „olvasó” gyerekek számának aggasztó csökkenése és a bolgár ifjúság lelkiületében érezhető hangsúlyeltolódások, a pragmatizmus térhódítása ellenére az ifjú alkotók száma nemcsak hogy nem csökken, hanem még növekszik is. Természetesen írásaik gyakran sokkolóan provokatívak, élesen publicisztikusak, leleplezőek.

Most bemutatjuk önöknek a legújabb nemzedék néhány kiemelkedő képviselőjét. Nikoleta Karadzsova, a szliveni kéttannyelvű gimnázium kilencedikes tanulója, alkotásaival diákversenyeken több országos díjat nyert már el. Juliana Manova egy szófiai iskola nyolcadikos, de már egy kiadott könyvvel büszkélkedhet, s épp most kapott „Petya Dubarova” különdíjat *Történelemóra* című fantasztikus elbeszéléseért. Neli Koleva e generáció vitathatatlan favoritja, ő lett ugyanennek a pályázatnak a fődíjasa, első kötete, az *Amikor boldog vagyok a napokban* jelent meg, egy hónapja pedig annak örülhetett, hogy felvételt nyert egy amerikai egyetemre. Jana Jankova idén érettségizik Dobricsban. Most még itt ülnek ezen az ágon, de maholnap szárnya kelnek!

Juhász Anna fordítása

Amikor boldog vagyok

Nem írok verseket, amikor boldog vagyok.
Nem érek rá, hisz akkor igazán élek,
olyankor szüntelenül kacagok,
lelkes, féktelen és elragadó leszek.

Futkározom, táncolok, énekelek,
álmodozom, józanul is lerészegedem,
nem titkolózom, titkon szeretlek,
elfutok, és a hajadba temetkezem.

Áldozati táncot járva szemem
hosszú pillák rejtekében remegve kutat.
Vállad, halvány ajkad meglelem,
eres kezed, hosszú férfiujjaidat.

Ilyen napokon hogyan írhatnék
verseket, egyetlen sort is akár,
ha már orcámon érzem leheletét,
lángra kelt bennem – a boldogság.

Ilyenkor osztom fényem, mint a fáklya,
bőkezűen, bele sem gondolva,
hogy lángom az embereket riasztja, bántja,
engem pedig elhamvaszt lassan.

Magával ragad, máglyára ítél,
alágyújt, mosolygó tekintete arcomon.
Ereimben kigyullad a vér,
fellépek rá, mezítláb, fiatalon.

Különös, az emberek szerint furcsa,
idegen, vad leány vagyok.
Még te sem szeretsz már annyira,
nem érted: egyszerűen csak boldog vagyok.

Juhász Anna fordítása

Amikor kimegy az áram

Amikor kimegy az áram, ragadós homály
árasztja el a szunnyadó házat.
Átváltoztatja. Előlép sok feltámadt árny,
százával keresik fel újra a szobákat.

Az éléskamra lépcsője felől nyikorgás,
dédapám oson le rajta éppen,
vonzza a bor, a sok rossz szokás.
Fehér inge megvillan kéken.

A tűzhelyben pislákol a sok száraz gally,
a konyhában dédanyáim főztje készül.
Valaki ajkán még fakad egy dal.
Imára gyűlnek mind a mécses körül.

Távoli hangokat hallok, ősök titkait,
beleremegnek ernyedt lábaim,
bűvös, igéző idők meséit,
aranyporral hintik be szemeim.

A sarokban az elnémult rokka
zümmögve rákezd egy régi dalra,
az árnycsapat a körtáncot ropja.
Életük oly egyszerű lett újra.

A gyerekek a szoknyák öblébe bújnak,
halál, betegség nem fenyegeti őket, félelem sem.
Majd engem, a dédunokát, is befogadnak,
hogy meghúzzam magam köztük a sötétben.

Szemem lehúnyom, elmerengek,
a mély csend simogat, átöleli vállam.
Az ősi árnyak világába átlépek,
fohászkodom, bár ne jönne még vissza az áram.

Juhász Anna fordítása

Egy kacagó kiskölyök nyargal
az én sárga lufimmal kezében,
és egy letört ággal,
félelem nélkül, merészen.
Számptalan sebbel dicsekedhet
a piciny arc és kéz,
hisz ettől lett
hósszívú, nagy vitéz.

Az a kacaj hová lett vajon,
és a sárga luftballonom?
Ha letört ágra lelek utamon,
most magam félrevonom,
és minden forradást gyűlöl
arcom, kezem,
pedig most is vérzik számptalan sebből
hósi szívem.

Juhász Anna fordítása

JANA JANKOVA

Sehová

Elkésem valahonnan.
Siettem, de még itt vagyok.
Az idő állt meg
vagy nekem mindegy?
Elszalasztottam minden utat,
pedig el kellett volna mennem.
Csak nem elfelejtettem megint valamit,
vagy az került el engem?
Megannyi álló óra.
A fényszórók sem világítanak már.
Itt vagyok. És büntudat gyötör.

De még mindig szorongatom a jegyem.

Juhász Anna fordítása

Rémálom

Zokog az éj, fekete felhők marják az eget.
Az esőcsöppek súlyosan hullnak, mint a sértés.
De nem a földre – egyenest szívemre.
Üvölt a vihar. Mennünk kell.

És ez az egész, látszólag természeti kép
nem, nem az éj komor mása,
csupán derűs és érintetlen lelkem
néhány végtelenül sötét éve.

Juhász Anna fordítása

Történelemóra

- Jó reggelt, gyerekek!
- Jó reggelt, Sping tanárnő!
- Ma a Homo sapiens nevű fajról fogunk beszélni, és arról, hogy miben különbözött tőlünk. Elsőként e távoli elődeinknél jelentek meg az értelem első jelei. Ők hozták létre a mai tudományok, mint például a matematika, a csillagászat, a biológia bizonytalan kezdeteit. Természetesen csak primitív fém- és műanyag eszközökkel rendelkeztek. Mégis, mindennek ellenére, úgy képzelték, hogy ők a Föld urai, az egyedüli gondolkodó lények. Csak néhány papírra írt könyvet hagytak ránk.
- Mi az a papír, tanárnő?
- Az egy ősi fából készített anyag, amelyre festékekkel betűknek nevezett jeleket írtak. Domború, festékekkel átitatott tárggyal nyomták bele őket a könyvekbe. Feltételezéseink szerint egy könyv megírása évekig is eltartott, mivel minden betű létrehozására más-más domborulatot használtak. Most nézzük meg ezt a hologramot! Milyen különbségeket fedeztek fel?
- Ó, de furcsák! Egyáltalán nem hasonlítanak ránk! Teljesen mások!
- Azt mondjátok meg, mi tűnt fel nektek legelőször?
- A feje!
- A szeme!
- A bőre!
- A lába!
- Jó, jó, haladjunk fentről lefelé! Először is, nézzük a fejét! Furcsa bozontfélét láthattok rajta. Úgy hívják: haj. Néha, idős korukban, hajuk kihullott, és így egy kicsit jobban hasonlítottak ránk. Ezt a haját arra használták, hogy rajta különböző tárgyakat, elsősorban élelmet szállítsanak, mint azt egy ősi könyv illusztrációjából megtudtuk. Hasonló, de lényegesen gyéresebb bozontféléségeket egész testén felfedezhettek. Ez a „szőr”. Ez a félelem kifejezésére szolgált. Ha valakinek felállt a szőre, az azt jelentette, hogy fél. A haj szintén szőrből áll. Rólunk ezek már eltűntek. Most vessünk egy pillantást a szemekre. Olyanok, mintha kidüldnének, ugye? A természet kiálló szemekkel alkotta meg a Homo sapienst, mert még vadállat lévén, állandóan szükségét érezte, hogy kémleljen. Fajuk számos képviselője halálozott el eme érzékeny szervek sérülése következtében. Az evolúció gondoskodott róla, hogy a mi szemünk már mélyen koponyánkba ágyazódjék és öt-hat centiméteres, majdnem érzéketlen szemhéjak óvják. Náluk, mint látjátok, az agy főleg a nyakszirt környékén helyezkedik el. Ennek ellenére úgy hitték, hogy üres fejük van (mint azt egy másik könyvben olvashatjuk). A mi esetünkben ezt a helyet a szemgödör foglalja el, agyunk pedig a homloktájról került át.
- De a bőrük, Sping tanárnő! Miért nem világít?
- Épp most akartam kitérni erre. Akkoriban létezett egy ragyogó csillag, a Nap, és olyan ragyogó volt, hogy mi ezrével sem tudnánk annyira világítani. Később ebből a csillagból fehér törpe lett, amely teleszkóppal ma is látható. A mi esetünkben az evolúció biológiai energiánk egy részét a szükséges fény előállítására rendelte.
- És hártya miért nincs a lábukon?
- Az ő idejükben a föld még szilárd volt.
- Szilárd? Mint a hologram állványa?
- Pontosan. Valójában akkoriban nem léteztek mocsarak és effélék. Semmilyen folyadék. Ezért nem volt szükségük úszóhártýára. Van még egy különbség, amit senki sem vett észre. Kopoltyújuk sem volt.
- Nem volt kopoltyújuk? Hogy tudtak élni nélküle?
- Mondtam már, hogy akkoriban a föld szilárd halmazállapotú volt. Ők nem tud-

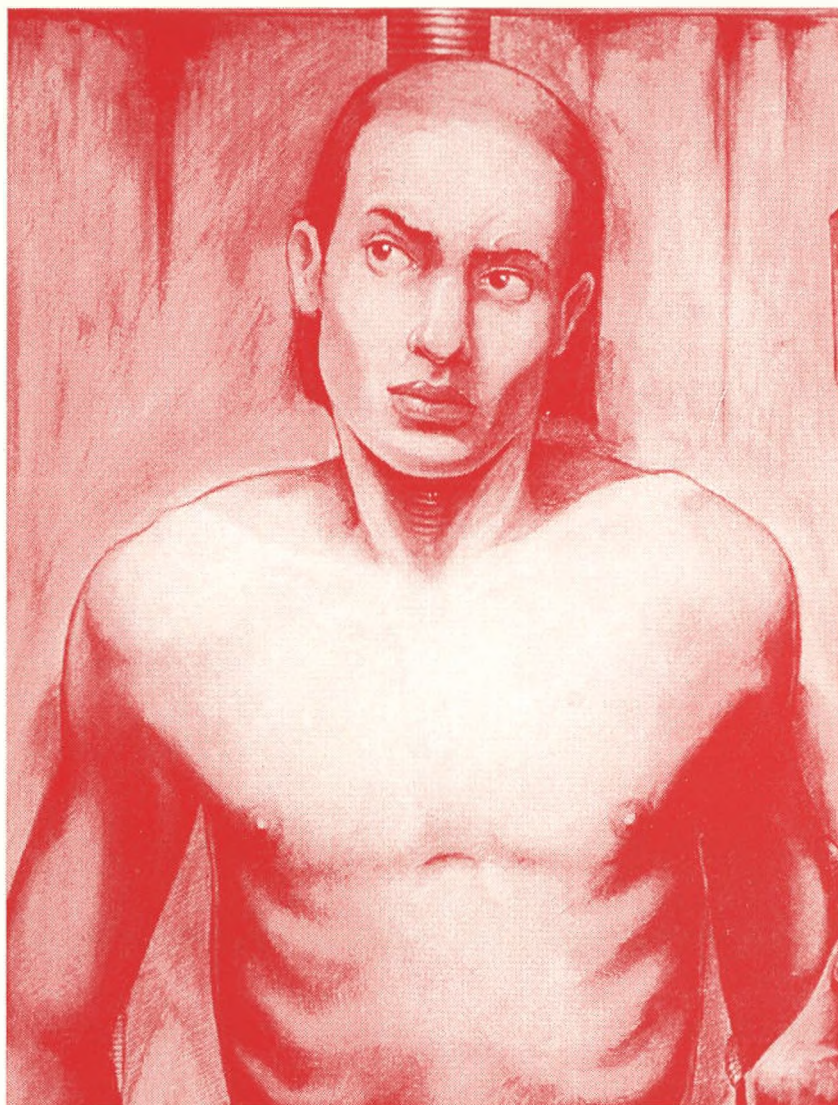
ták, mi az a „víz”. Számunkra ez a legnagyobb rejtély: hogyan élhettek folyadékok nélkül. Mindnyájan tudjuk, hogy a víz a Nagy Ár után jelent meg. Az utolsó különbség, amely nem látszik a hologramon, hogy az újszülöttek farok nélkül jöttek a világra.

– De, tanárnő, hogyhogy farok nélkül? Hogy tanultak meg akkor járni?

– Egy korabeli könyvben képek vannak arról, hogy hordja egy férfi gyermekét. Azóta tudjuk, hogy egy bizonyos korig a szülők vitték a kicsiket. Időközben a csecsemőben kialakult az egyensúlyérzék, és amikor elég nagyra nőtt, elengedték, és már tudott járni. Ó, kicsengettek. A következő órára tanuljátok meg szépen a leckét. Az embernek ismerni kell a történelmét.

Juhász Anna fordítása

ВАЛЕНТИН БАЙКОВ е роден през 1977 г. в София. Започва образованието си в Българо-унгарското средно езиково училище „Христо Ботев“ през 1984 г., по-късно от 1992 до 1996 г. учи в Техникум по изобразително и приложно изкуство. Сега е студент по приложна графика в Унгарския художествен институт.

В творчеството си често прибегва до изразните средства на хиперреализма, попарта и сюрреализма. Творбите му са оригинални декоративни произведения, наситени с чисти цветове. Неспкойният му нрав го подтиква към нови търсения, които са характерни за изкуството му. Негови учители са били Золтан Киш и Роберт Шаркьози. Картините му са излагани на изложби, плакатите му красят стените на не малко столични заведения. Професионалните му разработки намират признание и в Германия.

М. Г.

Съдържание

Константин Делов: Нощта във Витлеем . . .	3
Благовест Нягулов, Емил Миланов: Българските общности зад граница . . .	4
Александър Миланов: Първо черква, после училище . . .	15
Бъдещето на училището е бъдеще на общността – разговор . . .	20
Константин Делов: Стихотворения . . .	26
Сава Сивриев: За думите и тишината . . .	28
Александър Гюров: Българското училище в Будапеща – 80 години обновление и традиция . . .	30
Кристина Менхарт: Два езика – две култури . . .	35
Анна Юхас: Езикова демокрация . . .	38
Петя Александрова: Клончето, от което отлитат сами . . .	42
Нели Колева: Когато съм щастлива. Когато спира токът . . .	43
Николета Караджова: * * * . . .	45
Яна Янкова: За никъде. Бълнуване . . .	46
Юлиана Манова: Час по история . . .	47

Илюстрации: Валентин Байков

ХЕМУС

Списание за обществен живот и култура

Основано от Дружеството на българите в Унгария през 1991 г.

Издание на Българското републиканско самоуправление

Отговорен издател: Тошо Дончев

Списанието се издава с материалната подкрепа на Фонд

„За националните и

етнически малцинства в Унгария”

Председател на редакционната колегия: Тошо Дончев

Редакционна колегия:

Светла Къосева: отговорен редактор

Адриана Петкова, Георги Иринков, Дьорд Сонди, Петър Петров,

Райна Симеонова, Росица Пенкова, Сава Сивриев

Секретар на редакцията: Моника Тютюнкова

Оформление: Юдит Калои

Печатница: A&M BT

Адрес на редакцията: 1097 Будапеща, ул. „Лоняи” № 41. Тел.: 216-4210

Цена на броя: 150 форинта. Годишен абонамент: 500 форинта

ISSN 1216-2590

КОНСТАНТИН ДЕЛОВ

Нощта във Витлеем

С две дръжки мечовете тази нощ са,
деветдесет и девет сънища сънува всеки
стотник,
и съгледвачите разколебани са от тишината.
Извор, или още облак е водата,
която някога ще дойде във Йордан.
И пътища ще губят имената си.
А вимето на този нощ е пълно.
Не всичкото посято ще покълне.
Ще дойде не повикан, а призван.
Сега какво ли му е на дървото,
което ще поеме към Голгота,
и как не спира в жилите му сока.
Каква съдба – по-нежна, по-жестока –
върху ти – нероден, а прикован!
Все някак тази нощ ще преживеем,
ще я забравим и ще я възпеем.
Ще ни поръси и на утрото прашеца.
И трън ще се намери – за венеца,
сред толкова цветя из тез поляни.

Произволната употреба на термините за означаване на българите, живеещи отвъд държавните граници на България, налага необходимостта от някои уточнения. В хронологически план използваните термини отразяват различните подходи към това население и са отражение на историческите етапи, през които преминава българското общество. След възстановяването на българската държавност през 1878 г. се говори главно за поробени българи, които са обект на политика на освобождение, и обединение, след Първата световна война – за български малцинства, чиито права са защитавани въз основа на специалните международни договори, а към края на тоталитарния режим – за българи в чужбина, които са приобщавани към България по каноните на тогавашната партийно-идеологическа конюнктура. Последният термин продължава да се използва най-често и в съвременния обществено-политически речник след 1989 г., наред с други като диаспора, емиграция, общности и много по-рядко национални малцинства.

Терминът българи в чужбина, въведен в употреба със създаването на Комитета на българите в чужбина през 1982 г., акцентира върху индивидуалността и териториалното разграничаване от България. Първият акцент – българи, не отчита все по-налагащото се в международните отношения след 1989 г. разбиране за необходимостта от защита и на колективните малцинствени права. Съвременните процеси изтласкват на преден план проблемите на компактните български общности в балканските страни и бившия Съветски съюз и то именно в техния общостен характер. Вторият акцент – чужбина не отчита все по-широкото разпространение на принципа на етно-териториално самоопределение, довело до скорошното разпадане на федеративните държави в Източна Европа. Той не е точен, ако се приложи спрямо българското автохтонно население, живеещо на своя етническа територия, останало извън държавните граници по силата на международни договори.

В семантичен план, тези гранични на България общности не се включват и в понятията емиграция или диаспора, които се отнасят до емигрирали или разпръснати извън етническата и държавна територия групи. Според някои автори, в широк смисъл понятието диаспора означава разпространението на всеки етнос извън неговите

държавни и етнически граници, включва, както емигрантите, така и автохтонното население, и при това не изисква задължително наличие на държава или регион-център.

В международните документи не е формулирана общоприетата дефиниция на термина национално малцинство, който не се използва от

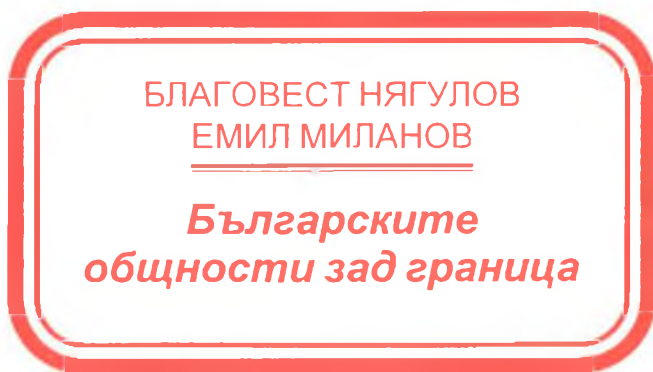
действащата българска конституция. Предлаганите определения обединяват обективни и субективни критерии. Обективни са трайното местожителство в държавата и съответното гражданство, етническите, религиозните или езиковите характеристики, които се различават от тези на мнозинството на на-

селението и недоминиращото положение спрямо него, а субективните – мотивацията да се запази специфичната идентичност, включваща културата, традициите, религията, езика. В теоретичните изследвания националните малцинства се разглеждат като разновидности на етническите малцинства, които са често от нации в други държави и имат предимно сецесионистка или автономистка ориентация.

Ограниченията на посочените определения се избягват ако се използва, като възможно най-обобщаващ терминът зад граница, (или задгранични българи), когато се визират отделни индивиди, както и производното понятие български общности зад граница, което акцентира върху общността. Тези названия се доближават до самоназванието на представители на български общности: „Аз съм българин от Бесарабия“. Или: „Българи сме – от Голо Бърдо.“. И така терминът български общности зад граница се отнася за групи население извън държавните граници на България с достатъчна численост, компактност и сцепление, чиято минала и/или настояща идентичност е свързана с българските етнос, територия или държава. Без да се отрича правото на употреба на другите определения, този термин се използва и в настоящата публикация, тъй като в нея става дума преди всичко за най-актуалните през последните години проблеми на „външните“ българи като общности.

Идентификация на българските общности

Наред с българската държава и малцинствените групи в България, българските общности зад граница са едни от „вътрешните“ фактори, които определят развитието на българския национа-

лен въпрос в ново и най-ново време. Тяхната идентификация е обусловена от разбирането за историческата и съвременната същност на българската нация. В зависимост от това кой критерий – етническият, или гражданският доминира при определяне на националната идентичност, може да се говори съответно за *българска етническа*, или *гражданска нация*.

Българската нация възниква като етническа въз основа на българския етнос през епохата на националното възраждане (края на XVIII и XIX в.), излизайки от един религиозен (източноправославен) контекст и изграждайки модерен национализъм. Главният обединителен маркер в този процес е българският език, а „опонентите“, срещу които се гради националната идентичност са Цариградската патриаршия и Османската империя. Етно-териториалният обхват на модерната българска нация е очертан за първи път официално от фермана на турския султан за учредяване на Българската екзархия (1870 г.) и е потвърден в общи линии от решенията на Цариградската конференция на великите сили (1976 г.) и от Санстефанския мирен договор (1878 г.). Етническото разграничаване на религиозна основа, наследено от османската система „милет“, е една от характерните черти на българския национализъм; наследено също от преднационалните векове е отъждествяването със славянството. Изиграло своята роля за поддържане на етническото самосъзнание под чуждата власт, акцентирането върху славянския характер на българската нация изключва от обхвата ѝ нейните българо-тюркски компоненти.

Доминиращият етно-унитарен модел в развитието на българската нация поставя на преден план съдбата на възприеманите като „изконни“ територии и на родствените етнически общности, които остават или се формират извън границите на държавата. Този модел определя ограниченото възприемане само на етническите и източноправославните българи като част от нацията. Попадали по силата на различни обстоятелства в други държави, тези „външни“ българи и техните поколения се интегрират граждански, а понякога етнически към тях. Дотолкова, доколкото запазват своята първоначална идентичност, те би следвало да се разглеждат като части от българската етническа нация, или етно-културна общност. В случаите, когато те запазват, или възстановяват българското си гражданство, тези българи се интегрират и към българската гражданска нация.

От друга страна, в държавните граници на България след 1878 г. протича, макар и бавно, процес на създаване на гражданско-национална общност, която обхваща не само етническите и православните българи, но и малцинственото

население – етнически небългарските и религиозно неправославните групи, живеещи на територията на държавата. Емигрирали извън България, представителите на малцинствените групи също продължават да бъдат обвързани, в една или друга степен, не само с българската гражданска, но и с българската културна общност.

Трудностите при идентификацията на задграничните общности като български се дължат на необходимостта да се направи избор между двата основни, но до голяма степен механични подхода при дефинирането на една малцинствена група. *Обективистичният* подход изхожда от обективни критерии за съществуването на малцинствената общност и най-често набляга върху произхода, а *субективистичният* – поставя на преден план самосъзнанието на индивидите за принадлежност към общността и тяхната воля за запазване на собствената идентичност, като се позовава най-често на сомоопределението. Ако първият подход е характерен повече за етно-националистическата идеология, то вторият е присъщ на либерализма. В съвременния европейски контекст доминира либералното разбиране, според което свободното етно-национално сомоопределение има определящо значение при дефинирането на малцинствената група. Но ако акцентирането върху произхода не винаги може да обясни промените в етническата идентичност, абсолютизирането на сомоопределението често пренебрегва нейната устойчивост. Поради вътрешното развитие на общността и външни въздействия, произходът може да е престанал да играе етноопределяща роля, а сомоопределението може да се дължи на конюнктурни обстоятелства. Основният недостатък на двата подхода е, че не дават възможност състоянието на индивидуалната или груповата идентичност да бъде разгледано в неговата динамика, като се определят факторите, влияещи върху връзката между *произхода, идентичността и сомоопределението*. Затова при идентификацията на българските общности зад граница би трябвало да се прилага диференциран подход. Независимо, че обективните и субективните критерии следва да се имат предвид като предпоставки и показатели за наличие на българска идентичност, най-сигурен критерий за нея все пак остават конкретните изяви на тази основа.

В практически план, въз основа на битувациите в българското обществено съзнание етно-национални представи, би могло да се обособят два типа български общности зад граница. За „класически“ се приемат тези общности, които говорят български език, в неговото многообразие от диалекти и изповядват източно-православна религия. Другите общности са „особени“ случаи,

които се разминават с „класическата“ представа – изповядват други религии, или говорят други езици. Към този втори тип общности спадат, например, българите мюсюлмани от Голо Бърдо, Кукаска и Призренско (Гърция), българите католици от Банат (Румъния и Югославия), както и тюркоезичните гагаузи в Бесарабия и Таврия (Молдова и Украйна).

В теоретичен план, въз основа на *етническият произход*, българските общности зад граница формират три основни групи: първата включва етническите българи, втората – диаспората с небългарски етнически произход, а третата група са общностите с българо-тюркски произход.

Информациите в България за числеността на задграничните българи варират от над един милион до седем милиона души, в зависимост от обективността и обхвата в различните оценки. Най-често българските източници използват като основен критерий българският етнически произход, без да включват и българо-тюркските общности. Общата численост на българите зад граница (без тези с български произход в Република Македония), според някои изчисления, излиза на около 1 100 000 д. По данни на Агенцията за българите в чужбина, в които се включват и общностите с български произход в Република Македония и Гърция, задграничните българи наброяват около 2 300 000 д. Във всички случаи българските оценки са по-високи в сравнение с цифрите, предоставени от официалните преброявания в съответните държави, които се основават на самоопределението, било то свободно или не. Според техните данни, най-многобройните български общности зад граница живеят в Украйна и Молдова. Трудностите при опитите за по-точна статистическа характеристика се дължат и на това, че емигрантите от България до 1908 г. са регистрирани като част от турския етнически масив (поради формалната зависимост на княжеството от империята до обявяване на независимостта), а тези от задграничните български общности – като емиграция от съответните чужди държави.

Произходът е относително сигурен, но първичноопределящ маркер на етническата идентичност. Като такъв той се използва за критерий в предложената теоретическа класификация на българските общности зад граница:

1. Общностите на етническите българи са две групи, в зависимост от различния им начин на формиране - автохтонно население и диаспора.

1.1. Автохтонните общности населяват възприеманата през модерната епоха като българска етническа територия, като попадат в границите на съседни държави по силата на международни договори след 1878 г. Берлинският до-

говор от същата година оставя извън границите на създаденото Българско княжество етническите българи в автономната област Източна Румелия, Македония и Одринска Тракия, които остават под властта на Османската империя, в Поморавието – районите на Пирот и Враня, които са присъединени към Сърбия, както и тези около Ниш и Лесковац, включени в сръбската територия по силата на Санстефанския договор, и в Северна Добруджа, която е предадена на Румъния, също в съответствие със Санстефанския договор. През 1885 г. се извършва съединението на Княжеството и Източна Румелия. В резултат на двете балкански войни, завършили с Букурещкия и Цариградския мирни договори от 1913, към България са присъединени Пиринска Македония, Западна Тракия, Източните Родопи и Северна Странджа, Южна Добруджа е предадена на Румъния, а Вардарска и Егейска Македония – съответно на Сърбия и Гърция. След Първата световна война, по силата на Ньойския мирен договор от 1919 г., българската държава губи и Западна Тракия, преминала по-късно в границите на Гърция, както и околията на Струмица и т.нар. Западни български покрайнини (част от околията на Цариград, Босилеград – бивша, Трън и Кула), които са анексирани от Сърбия (Югославия). Последната промяна на българските граници се извършва с възвръщането на Южна Добруджа към България след сключения с Румъния през 1940 г. Крайовски договор. Държавните граници на държавата към 1941 г. са потвърдени след Втората световна война от подписания през 1947 г. Парижки мирен договор.

Тези териториални промени са свързани с промени в етно-демографските характеристики на съответните области, които се извършват не само и не толкова в резултат на естествената асимилация, колкото поради политиката на принудителната денационализация и дискриминация от страна на държавите-приемници. Този режим поражда периодични и масови бежански движения към държавата-майка България предимно от етническите българи от Македония и Тракия, както и на тези от Западните покрайнини и Добруджа, като общата численост на бежанците през периода 1878–1940 г. възлиза на около 1 200 000 души. Миграциите водят до почти пълно обезбългаряване на цели територии, като тази на Източна Тракия след Балканските войни, до намаляване числеността и промяна на етническата идентичност на останалото по родните си места българско население. Наред с това се извършват и междудържавни размени на малцинствени населения – след Първата световна война между България и Гърция, след Крайовския договор между България и Румъния (румънските колонисти от Южна Добруджа срещу бъл-

гарите от Северна Добруджа), които също водят до частично обезбългаряване на северните гръцки области и на румънска Добруджа.

В наши дни сравнително най-многочислените задгранични общности на автохтонно население със запазена българска идентичност са тези на българите в Югославия и Албания. По време на анексията на Западните покрайнини към Югославия през 1919 г. тамошните българи са около 55 000 д., а според последното югославско преброяване от 1991 г. те наброяват 25 000 д. Числеността на българите в албанските области около Голо Бърдо, Мала Преспа, Кукаска Гора, няколко села в района на Корча и др., според български източници, възлиза на около 37 000 д. В тази група се включва и най-многобройното население с български произход извън България – на територията на Република Македония и в Северна Гърция, значителна част от което вече е придобило друго, небългарско самосъзнание.

1.2. *Етническата диаспора (емиграция)* се формира чрез изселване от българската етническа територия и от държавата поради чужди владичества, политически притеснения, икономически неблагоприятия, стремеж за лична изява. В зависимост от времето и причините на изселването, тази група се подразделя на четири подгрупи: „историческа“ диаспора – преди 1878 г., икономическа и политическа емиграция – през периода 1878–1944 г., политическа емиграция след 1944 г. и икономическа емиграция след 1989 г. Задграничните общности на етническите българи се попълват допълнително от индивидуалните външни миграции поради семейни, образователни и други лични причини.

1.2.3. „Историческата“ диаспора възниква още преди окончателното формиране на българската нация през Възраждането и създаването на модерната държава. Първите миграции на българския етнос се извършват още през време на византийското владичество (XI–XII в.). По-късно емиграционният процес се поражда от налагането и условията на османското владичество, като през XIV–XVI в. той обхваща предимно интелектуалния елит, а през XVII–XIX в. – селското население. Миграциите се засилват в резултат на неуспешни въстания срещу османската власт, като Чипровското през 1688 г., и особено по време на честите руско-турски войни и кърджалийските размирици в българските земи в края на XVIII и началото на XIX в. Българската емиграция до 1878 г. се насочва на север от Дунава, като се заселва от областта Банат, на запад, през Трансилвания, Олтения, Мунтения, Молдова, Бесарабия, до Северното причерноморие и приазовие, на изток. Общият брой на изселените се в княжествата Влахия, Молдова и Трансилвания възлиза на около 800 000–900 000

души. Асимилационните процеси променят първоначалните количествени параметри. Днес формираната по този начин диаспора обхваща общностите в югославската част на Банат – няколко хиляди души, в Румъния – около 10 000 души, според официалното румънско преброяване, в Молдова и Украйна – съответно 88 000 и 234 000 души, според последното преброяване в Съветския съюз, както и вторично изселените в Русия и Средна Азия тамошни българи. Според представители на най-компактните и запазени български общности, тяхната численост е не по-малко от 120 000 д. в Молдова, 400 000 д. в Одеска област и 70 000 д. в Запорожска област на Украйна.

1.2.4. *Икономическата емиграция* от България и *политическата емиграция* на бежанци от Македония, Тракия, Бесарабия, Банат и други задгранични територии и общности в края на XIX в. и първите десетилетия на XX в. започва да формира българската етническа диаспора в държавите на Средна Европа, в двете Америки и в Австралия. Върховните моменти на изселванията настъпват след преломни събития като неуспешното Илинденско-Преображенско въстание в Македония и Одринска Тракия от 1903 г., загубените от България войни през 1913 и 1918 г., икономическите кризи. Асимилацията на задграничните емигранти се извършва по-ускорено поради факта, че те не са живели на територията на държавата-майка. През периода от 1880 до 1945 г. от страната се изселват над 954 000 д., без разлика на етническа принадлежност. Общата численост на българската емиграция в северна Америка от нейното начало до днес е над 120 000–130 000 д. Първите български колонии в средноевропейските страни са градинарски. В наши дни те са малобройни и включват значителна част български граждани: в Унгария – около 5000 българи; в Чехия – 3500 българи и т.н.

1.2.5. Политическата емиграция след преврата на 9 септември 1944 г. обхваща представителите на управляващите дотогава среди, дейци на опозиционните на комунистическия режим политически партии и организации, лицата с демократични политически възгледи и поведение. Тези емигранти се установяват в страните на Западна Европа и Америка, а тяхната численост към средата на 50-те години възлиза на около 7000–8000 д. Също предимно по политически причини, като Гражданската война в Гърция (1946–1949 г.), или репресии срещу изявите на българската идентичност, се извършва и следвоенната емиграция на населението с български произход от Егейска и Врадарска Македония.

1.2.6. Икономическата емиграция след политическата промяна в България през 1989 г. е и последната голяма емигрантска вълна от стра-

ната. Породен от социално-икономическа криза и стимулиран от падането на желязната завеса, този процес обхваща над един милион души, по-голяма част от които са етнически турци. Сред новите емигранти – етнически българи, преобладават високо квалифицираните специалисти, които се насочват към развитите в икономическо отношение държави, предимно към САЩ и Канада. Потенциална емиграция съставляват и обучаващите се в чужбина български граждани. Част от новите емигранти не възнамеряват да се установят трайно в чужбина, а лицата които не успяват да се интегрират в държавите-приемници се завръщат или са репатрирани, поради емиграционните ограничения, налагани от съответните държави. По-бързата интеграция в новите условия представлява първостепенен проблем за тези емигранти, които още не представляват организирани общности.

За разлика от политическата и икономическата емиграция от времето на тоталитарния режим, за новите емигранти не са проблем връзките с държавата-майка, а обединяването в български организации не е противопоставено на стремежа им към интегриране на новите места. Напротив, запазването на връзките с България или с други български емигранти спомага за побезболезнената адаптация към чуждата култура.

2. *Общностите на етнически небългарските малцинствени групи от България* се формират също след външни миграции. Най-компактните групи на тази диаспора съставляват българските евреи в Израел и българските турци в Турция. Общността на българските евреи в Израел възниква в резултат на масовото изселване през 1948–49 г., когато от България заминават организирано 32 000 евреи. Периодичното изселване на турско население от България след възстановяването на Българската държава през 1878 г. създава общността на изселниците в Турция. Най-многочисленото еднократно изселване е резултат на асимилационната политика на т. нар. „възродителен процес“ и се извършва през 1989 г. Само за няколко месеца към Турция заминават 370 000 д., от които там остават 215 000 емигранти. Поради социално-политическата криза изселванията на български турци продължават и през следващите години, като числеността на емигрантите за периода 1990–1993 г. възлиза на около 140 000 д.

Отношенията на България с тези общности се определя от степента на тяхната предишна интегрираност в българското общество и характера на съжителството им с етническите българи, формиращи определени исторически представи и стереотипи. Добрата интеграция на българските евреи и безконфликтното им съжителство с българите, израз на което е и тяхното

спасяване от холокоста по времето на Втората световна война, са предпоставките за продължаващата силна обвързаност с България на тяхната компактна група в Израел. Показателна за това е хуманитарната помощ и лобирането в полза на българската държава от тамошната организация на българските евреи. Подобно позитивно отношение към България имат и емигрирали от страната представители на арменската общност.

Наследеното от османската система на „милета“ етническо противопоставяне на религиозен принцип и формирането на българската етническа нация на антитурска основа, етно-религиозната обособеност на етническите турци в страната и асимилационните действия, предприемани спрямо тях през 80-те години, са причините за натрупването на негативни стереотипи в отношението между българи и турци, които се използват спекулативно от няколко политически сили. С това се обяснява и слабия интерес на българската държава към общността на изселниците, които в Турция понякога са наричани „българи“. И там тяхната общност запазва значителното си вътрешно сцепление, а в организационно отношение е обединена в структурите на изселниците от балканските страни в Турция. Наскоро проведеното изследване сред деца на изселници, завърнали се да получат висше образование в България, показва висока степен на тяхната обвързаност към българската култура.

Общото за общностите, произлезли от малцинствено население в страната е това, че те продължават да бъдат носители, в една или друга степен, на българската моделна публична култура. Затова за тях би могло да се използва понятието *български културни общности*.

3. Българо-тюркските общности имат произход, който се свързва с един от компонентите на средновековния български етнос, формиран от симбиозата между тюркоезичните българи и славяните. Такива са общностите на чувашите и казанските татари в Русия, чийто произход води до т. нар. волжски българи. Те са се обособили преди създаването на българския етнос на Балканите, изповядват исляма (казанските татари) или източното православие (чувашите), и под силния натиск на комунистическия съветски режим са формирали своя нова идентичност, определяща и съответното етническо самоопределение. Съвременните етно-възродителни процеси обаче, обхващат и тези общности, които днес преоткриват своите български корени. В предложената теоретична класификация те следва да бъдат включени като части, които са се отделили, но остават свързани с общото тяло. Затова те не могат да бъдат елиминирани и като обекти на културна интеграция от страна на България.

Последното твърдение се отнася и до общността на гагаузите в Молдова и Украйна. Точното вместиране на тази общност в предложената класификация се затруднява поради това, че проблемът за нейния произход остава спорен и не е окончателно разрешен от науката. Ако се приеме една от най-разпространените версии, според която гагаузите произхождат от тюркоезичните българи и други тюркски племена в българските земи през Средновековието, тяхната група би следвало да се отнесе към българо-тюркските общности. Ако обаче се приеме теорията, според която гагаузите са езиково асимилирани славяноезични българи, общността им трябва да бъде включена в групата на етническите българи и съответно в подгрупата на „историческата“ диаспора. Безспорните факти доказват, че гагаузите от Молдова и Украйна са се формирали като езикова и етно-културна група в българската етническа територия, изселили са се заедно със славяноезичните българи, живеят съвместно с тях, изповядват обща религия – източноправославното християнство, и имат сходна, до голяма степен идентична с българската, традиционна култура. Също не без въздействието на външен натиск – чрез руската, румънската и съветската, а през последното десетилетие и активната турска политика се извършва процесът на формиране на отделна гагаузка народностна общност в Молдова, с тенденция връзката с България и българите да остане само териториална. Последното съветско преброяване регистрира 198 000 гагузи, от които 153 000 д. живеят в Молдова.

Задграничните българи и техните общности се различават не само въз основа на етническия си произход и начин на формиране, но и по ред обективни показатели, чиито измерения при това се променят. Например, по отношение на възрастта, докато до 1989 г. има тенденция към застаряване на емигрантските групи на запад, то след това се извършва бързо подмладяване в резултат на новата емигрантска вълна. В социално-икономическо отношение има големи различия между предимно аграрните общности от етническите територии и от „историческата“ диаспора, от една страна, и западните емигранти (второ-трето поколение и тези след 1989 г.), които са съсредоточени в градовете и имат предимно висока професионална квалификация – от друга. И не на последно място – в политическо отношение, за разлика от българските общности в бившите социалистически страни и дори – от първото поколение икономически емигранти на запад, споделящи повече левите социални идеи, политическата емиграция след 1944 г. и последните икономически емигранти се отличават с поддържаната си консервативна или либерална ориен-

тация. Всичко това затруднява възприемането на българските задгранични общности като единно цяло и налага необходимостта от диференциран подход при тяхната идентификация, проучване или етно-политическо третиране. Посочените различия оказват влияние и върху процесите на запазване и промяна на българските идентичности зад граница.

От асимилация към етническото възраждане

Останалите извън държавните граници, или новообразувани след 1878 г. български общности преживяват своя история, която понякога ги връща към България, а в други случаи ги отдалечава от общобългарското развитие. Тяхната кауза се променя от освободителна през охранителна и оцеляваща до възродителна в наши дни. Нейни носители са били революционни, политически и културни организации и институции на задграничните българи в държавите, в които живеят, или в България.

Сравнението в исторически план между политиката на държавите-приемници за интегриране (асимилиране) и тази на България за етническо съхраняване (възраждане) на българските малцинствени общности не е в полза на запазването на тяхната етническа идентичност. Неангажираната и непоследователна политика на българската държава в миналото е една от причините, поради които българските общности зад граница са в традиционно неравнопоставено положение спрямо другите малцинствени групи. Така например, докато гърците в Албания имат широки малцинствени права, включващи изучаване на майчин език, политическа организираност, богослужение на гръцки език, наличието на българска общност там не е признато официално. Подобна е картината при сравняването с правата съответно на албанците в Югославия, на унгарците в Румъния и на турците в Гърция.

Демократичните промени, започнали с „перестройката“ в бившия Съветски съюз, и обхванали и другите страни в Източна Европа от 1989 г., създават предпоставки за свободно етно-национално развитие на компактните български общности. Като във вътрешнодържавен, така и в международен план проблемите на малцинствените групи стават все по-често предмет на дискусии и решения. В Украйна, Молдова, Румъния, Югославия, Унгария българските общности се ползват със *статут* на признати национални малцинства. Този статут обаче, не води автоматически до реални гаранции на техните права за недискриминация и за запазване и развитие на собствената идентичност, тъй като те се определят от конкретната политика на държавите.

Например, докато малобройната българска общност в Унгария се ползва дори от правото на местно и републиканско малцинствено самоуправление, българите в Югославия, (Западните покрайнини) продължават да бъдат подложени на масирана етно-културна асимилация, въпреки формално декларираните малцинствени права.

Съвременната кауза на малцинствено организираните български общности, в смисъл на интерес, идея и общо дело, може да се формулира като етно-културно възраждане, стопански просперитет и духовно приобщаване към България, при запазване на лоялност спрямо държавите-приемници. Основният акцент в тяхната организационна активност се поставя върху културно-просветната дейност, а главните проблеми са породени от затрудненото ѝ финансово обезпечаване и липсата на единодействие и координация. Преселването в прародината е цел за малобройни български групи – предимно на интернираните от Сталиновия режим в средноазиатските предели на бившия Съветски съюз, както и на отделни представители на интелигенцията на Молдова и Украйна. През периода от 1991 до 1995 г. в България са се заселили до 1500 етнически българи от постсъветските републики.

Като постижение на компактните български групи, особено от „историческата“ диаспора, през съвременния период могат да се посочат: създаването на обществени сдружения и организации; изучаването на българския език и откриването на български училища; издаването на собствен периодичен печат и литература, излъчването на радио и телевизионни предавания на български език; формирането и изявиите на състави за български фолклор; провеждането на чествания, фестивали и други културни инициативи; участието в обществено-политическия живот в страните, в които живеят и т.н. Разбира се, тези постижения имат различни нюанси и проявление в различните държави. Макар че техни преки изпълнители и стимулатори са представители на елита на самите български общности, по правило те са напълно обусловени от съответна държавна малцинствена политика, която преследва свои цели.

Най-големи възможности за изучаване на майчиния език имат българите в Молдова и Украйна, където освен факултативно изучаване на езика, вече функционират и български, или смесени българо-чужди училища (в Кишинев, Болград, Приморск). Такива училища притежават още от предходния период и българските общности в Унгария (Будапеща), Чехия (Прага) и Словакия (Братислава). В Румъния българският език се изучава факултативно в няколко училища. Възможностите в областта на образованието за българите в Югославия са значително по-малки

– общностите в Сръбски Банат и в Призренска (Косовска) Гора не изучават майчин език, а българите в Западните покрайнини го изучават недостатъчно. Въпреки междуправителствената договореност югославските власти не допускат провеждането на квалификационни курсове с местни учители в България. В Албания български език се изучава само в една частна школа в Елбасан и в Тирана. Политиката на Гърция и Турция не допуска дискутирането по проблема за изучаването на майчиния език. Стремешът за запазването на българския език е стремеж на общността към запазване на нейния български характер. Практиката с откритите през последните години неделни училища и частни школи в големите градове (Киев, Одеса, Измаил, Бердянск, Запорожие в Украйна, Тираспол, Кишинев, Кагул в Молдова, Елбакан и Тирана в Албания), където в повечето случаи младежите с български произход вторично научават майчиния си език показва, че загубването на езика не е необратим процес и при благоприятни условия той може да бъде възстановен.

Незадоволителната материална база и финансовия недоимък съпътстват организационната дейност на повечето български общности в бившите социалистически страни. Изключенията, каквото представлява, например, Дружеството на българите в Унгария с неговата добре самообезпечена и просперираща дейност, само потвърждават благотворното отражение на такива предпоставки. Самофинасирането, дарителството и субсидирането са възможни, но на практика трудно осъществими решения, било поради прекъснатите традиции, било то поради преживяваната от източноевропейските страни икономическа криза.

Българите зад граница трудно успяват да достигнат организационно единство. Освен субективните причини, като индивидуалистичната и антийерархичната нагласа, съществена роля за това положение имат и обективните вътрешни социални, икономически, политически и културни различия. Затова, повечето български сдружения и организации зад граница са разединени от вътрешни противоречия и конфликти. Опитът за създаване на асоциация, обединяваща българските сдружения на територията на Съветския съюз в началото на 90-те години не постига трайни положителни резултати. Това, разбира се, се дължи не само на вътрешните противоречия, но и на държавното разделение на българските общности след разпадането на федерацията и създаването на новите държави – Молдова и Украйна. По-късно, обединение се постига в границите на Украйна със създаването на Асоциация на българските дружества и културни организации там. Обективни различия между католици и

православни, но и корисни интереси са причините за силно изразения вътрешно-етнически конфликт в средите на организираното българско малцинство в Румъния. Поради вътрешното разединение, разнопосочните интереси, както и поради липсата на държавна подкрепа, опитите за изграждане на собствена организация на задграничните българи, предприети през 1991–1992 г. със създаването в София на Международна асоциация на българите, завършват без успех.

Българските общности зад граница са добре интегрирани в държавите, в които живеят и съжителстват безконфликтно с мнозинствения и с другите етноси. В тяхното отношение към държавите-приемници преобладава лоялността. Влияние за това оказват както традиционните за българите приспособяване и умереност, така и обстоятелството, че техните организационни структури в повечето случаи са зависими, от официалните власти, или са обвързани с тях. Такива са, например, българските културно-национални дружества в Одеса и в Кишинев („Възраждане“), или Общността „Братство“ в Букурещ и Съюзът на банатските българи в Тимишоара. Опозиционните спрямо властите и по-радикалните в исканията си организации, каквито са Демократическия съюз на българите в Югославия, или Болградското дружество „Св. Св. Кирил и Методий“, обикновено имат малко явни привърженици и развиват своята дейност при трудни условия, благодарение на инициативността на отделни представители на малцинствения елит.

Най-радикалната идея, която се лансира в съвременния период по отношение на българските общности, е тази за българска национално-териториална автономия в Южна Бесарабия. Тя намери единственото си официално проявление в проведен референдум на 1 декември 1991 г., когато 83% от населението в Болградски район се обяви за създаване на български национален район. Резултатът не беше взет предвид от украинската централна власт, а идеята загуби актуалност след окончателното разпадане на Съветския съюз и разделянето на тамошната общност от вече държавната граница между Украйна и Молдова, както и поради недопускането на териториална автономия от украинското законодателство. Израз за продължаващо чувство за общност между българи и гагаузи е съвместно издигнатото през 1990 г. искане за гагаузо-българска автономия в рамките на Молдова. По думите на тогавашния ръководител на гагаузкото движение „Гагауз халкъ“ Леонид Добров това е била по-добрата възможност, отколкото обявената самостоятелна гагаузка автономия, но от централното съветско ръководство са отхвърлили искането. Претекстът е бил, че само гагаузите можели да претендират за автономия,

поради „уникалността“ им като народ, а българите нямали място в нея, тъй като имало кой да мисли за тях.

Политиката на държавите-приемници и организационната немощ на задграничните български структури осуетяват успешната самостоятелна политическа активност. Опортюнизмът, разбиран като присъединяване към управляващите партии, е преобладаваща линия на поведение за компактните български общности. Потвърждение за това са депутатите от техни среди в парламенти на Молдова, или на Югославия. Въпреки, че дейността на някои български формирания има политически характер, те не прерастват в малцинствени партии. Опитът за излъчване на „независим“ български депутат в парламента на Украйна завършва без успех, поради неумението да се постигне компромис и съгласие между двама конкуриращи се кандидати. Депутатското място, предоставено, при облекчени изборни условия, на българското малцинство в парламента на Румъния се превръща в повод за конкуренция и раздори между ръководствата на двете български сдружения в страната.

Общото в отношението на задграничните българи към България, като държава-майка, е очакването за подкрепа при решаването на техните общностни или индивидуални проблеми. И в това отношение обаче, съществуват определени различия между отделните групи. Докато западната емиграция е по-сдържана, а тази с политически произход проявява и основателно недоверие към трудно реформиращата се след 1989 г. българска държава, то сред общностите в бившите социалистически страни се наблюдава определена романтична идеализация и митологизация на старото отечество, които нерядко пораждат разочарования при непосредствен досег с действителността. Не могат да се пренебрегнат и някои чисто утилитарни мотиви спрямо България, свързани например с възможностите за придобиване на безплатно образование, развиване на печеливш бизнес и т.н. Несъмнено, привлекателността на страната за задграничните българи зависи от нейния просперитет и позитивна репутация в чужбина, без които тя не би могла да изпълнява функциите на интегриращ фактор.

Историята на българската политика към „външните“ българи преминава през етно-териториалния национализъм до Втората световна война, идеологизация, национален nihilизъм и отстъпване пред вътрешните етно-религиозни проблеми при социализма. В условията на демократизация след 1989 г. се създават благоприятни предпоставки за ликвидиране на някои недъзи в тази политика, особено по отношение на компактните български общности от източно-

европейските държави. Въсщност те имат приоритетно значение в сравнение с другите български общности през разглеждания период, с оглед на подпомагане на започналия в техните среди етно-възродителен процес. Постигнатото през този период в общонационален план се изразява в създаването и дейността на нови специализирани държавни институции и органи за работа с българите зад граница, образователната дейност, активизирането на обществеността, засилената външнополитическа активност.

Образователната дейност сред българските общности в чужбина е вероятно най-плодотворния аспект от българската политика в това направление през последните години. През периода 1990–1997 г. в български учебни заведения са приети общо 1731 студенти, 44 докторанти, 51 специализанти и 35 ученици, преимуществено от най-многобройните български общности в Украйна и Молдова, както и от тези в Румъния, Югославия, Албания, Македония и други. Същевременно Учебно-квалификационният център за българи от чужбина в Габрово провежда 126 краткосрочни курса с общо 3708 обучаеми етнически българи – учители, студенти, ученици и културно-просветни дейци от Молдова, Украйна и Румъния. От 1994 г. просветното министерство започва организирано да изпраща, след подбор с конкурс, учители, преподаватели и методисти по български език и народна музика в учебните заведения – училища и институти в Молдова и Украйна, като през учебната 1996/1997 г. техният общ брой достига 31 души. Наред с това, министерството осигурява учебници и учебно-помощна литература за обучението на български език в Молдова и Украйна, и подпомага методически учебния процес на съответните преподаватели.

Въпреки забележимия прогрес след 1989 г., не всички възможности за държавна политика спрямо българските общности зад граница се използват оптимално. Основните недъзи са породени от нарушената приемственост и липсата на обща стратегия по националния въпрос с рационален баланс между неговите вътрешни и външ-

ни аспекти, политизираният подход и отсъствието на стабилна конституционна и законодателна основа, неефективната координация между държавното и общественото начало. Опасенията от предявяване на сепаратистки и автономистки искания от страна на българските турци, които също преживяват етно-възродителен процес, поставят националната политика в „защитна позиция“. На тази основа, поради липсата на реципрочни вътрешни аргументи се проявява сдържаност по повод малцинствените права на задграничните българи. Всичко това, в крайна сметка задържа формулирането и провеждането на адекватна и активна национална политика както спрямо малцинствените етно-религиозни групи в страната, така и по отношение на „външните“ български общности.

Българските общности зад граница са своеобразната „втора България“, която може да съдейства за многостранното и двустранно сътрудничество на страната, да спомогне за нейната реална демократизация и за преодоляване на икономическата криза, да съдейства за възраждането на общобългарската култура, да бъде етно-демографския резерв за изпадналата в демографска криза българска нация. Сравнението на малцинствата с „живия мост“ има своя дълбок смисъл в условията на многонационална, но единна Европа. Задграничните българи остават потенциалните и реални посланици или лоби на българската кауза в чужбина. Осъществяването на взаимноизгодни връзки между тях и България ще зависи и занапред преди всичко от това доколко българската държава ще съумее да формулира и провежда съответната политика, отговаряща на очакванията на „външните“ българи, на общонационалните интереси и на европейските стандарти. Бъдещето на нацията е в нейното развитие като общност, която обединява политически българските граждани и интегрира в културно отношение етническите българи по света, диаспората на малцинствените групи от страната, всички лица и общности, свързани с българския етнос, територия и държава.

Такава е била историческата съдба на България, че не само през византийското и турското иго наши еднокръвни братя са прокуждани извън страната ни или от нея са откъсвани територии с българско население. От последната третина на миналия век и недоимъкът става причина българи да напускат родината си, а през последното десетилетие катаклизмите на прехода изхвърлиха зад граница стотици хиляди наши сънародници, главно млади хора. Проблемът как да съхраният народността си съзнание българите извън държавните ни граници, как да не бъдат асимилирани от народите, в пределите на чиито страни попадат, стои фактически през цялото съществуване на България. В определени периоди, особено в борбата срещу гръцките фанариоти, сънародниците ни извън България, живеещи при по-благоприятни условия, са допринесли извънредно много да се съхрани националното съзнание на целия български народ.

Църквата и училището – това са били стожерите за оцеляване на България и българщината в тринадесетвековната ни история, когато от световната карта са изчезвали империи и народи. През по-голямата част от историята ни тези два стожера са като едно цяло под върховенството на църковната власт, която следва завещаната от свети Климент Охридски традиция да дава не само духовно, но и светско образование. Под егидата на Българската екзархия са и училищата на нашите сънародници във върнатите от Берлинския конгрес на Турция български области Македония и Тракия. Първите светлинки на българската просвета през агарянското иго проблясват в килийните училища по църкви и манастири не само в пределите на българските земи, но и навсякъде извън тях, където компактно са живеели прокудени от родината българи – свещениците им често са и учители. И макар че българското светско образование начева едва в първата половина на миналия век, след Априлското въстание Макгахан с удивление установява, че в Копривщица, Панагюрище и Брацигово има не по малко образовани хора, отколкото в кой да е европейски град от тяхната величина. Още по-впечатляващи са успехите в училищата на банатските и бесарабски българи, които в новите си поселища следват прастарата българска традиция да се изгражда първо църква, после – училище.

Училищата ни, които заедно с църквата са

били будители на народната сваяст, стават и ковачница на националното самочувствие. Как продължава щафетата след този мощен старт, какво е положението в по-нови времена и днес.

Онези измежду подложените на поголовно изстребление български боляри, духовници и книжовници, които успяват да се спасят от агарянските ятагани, пренасят

духовността и книжовността в манастирите и владетелските дворове, където са били средищата им и в непокорена България. Заедно с тях емигрират хиляди български книги и икони, които ведно с емигрирания духовен и държавнически български елит оказват силно влия-

ние и на Сърбия, и на Влахското и Молдовското

княжество, където до средата на миналия век са използвали българските църковни книги и българската писменост.

В страните, където емигрират български духовници и книжовници, те не само използват за центрове на своята дейност сред емигрирали сънародници тамошни манастири, но и създават свои като манастира Нямц в Молдова и манастира Аржеш във Влахия. Емигриралите от Чипровско банатски българи не само използват като свой книжовно-просветен център манастира край град Дева, но и създават свой манастир край гр. Алвинц, където през 1746 г. откриват висше духовно училище. А в Стари Бешеньов банатските българи откриват преди 253 години първото новобългарско училище. То и днес функционира като българско училище. Заедно с църквата в същото село, училището във Винга е обявено за архитектурен паметник. Заслуга на училищата им е сред банатските българи да се появят високопоставени български духовници, книжовници и сановници, измежду тях е първият български академик – Еусебиус Ферманджин.

Както в родината, където турските власти не са давали и грош за духовните потреби и образованието на българите, така и зад граница, нашите сънародници поемат изцяло разходите за изграждането и поддържането на своите черкви и училища. Тъкмо през Възраждането сред българите в родината и извън нея добива небивал размах едно уникално наше явление – дарителството. Неговите корени са дълбоки като корените на българския народ. Няма български манастир в страната и извън нея, в който да не са изписани ликове на ктитори, сиреч на дарители, с чиито средства е съграждан и зографисван манастирът.

АЛЕКСАНДЪР МИЛАНОВ

*Първо черква, после –
училище*

С дарителски средства са изградени църквите, манастирите и училищата на банатските българи. С дарителски средства фондацията на българина Марко Пуенич още при заселването на чипровчани в Седмиградско открива народното българско училище, където учител е книжовникът Кръстьо Пейкич, завършил богословие и философия. С дарителски средства фондацията на българката Ана Дойнаж открива и поддържа българско народно училище в гр. Дева. Българската баронеса Маргарита Бибиш чрез своя фондация изгражда и поддържа гимназии-интернати в градовете Сантана, Арад и Темешвар, съществуващи и днес. Със свой труд и свои средства веднага след преселването си в южните земи на Руската империя олшанските, кримските, одеските, бесарабските и николаевските българи започват да си изграждат в новите поселища черкви, отначало като скромни молитвени домове и към тях – училища, от типа на килийните, където учител е свещеникът. После църквите им са все лични сгради – виждат се отдалече сред равната степ. През втората половина на 50-те години се получава нареждане да се разрушават черквите на бесарабските българи. В някои села жените и децата лягат в черквите и ги спасяват, в други – за да ги съхранят, спешно ги преобразяват в музеи или културни средища, а разрушените почти изцяло бяха възстановени през втората половина на 80-те години, когато в училищата започна да се изучава български език, макар факултативно. Внушителният болградски храм, „Свето Преображение“, в чието изграждане участват пряко 10 000 българи, най-големият в някогашните южни земи на Руската империя, е спасен от 93-годишният български свещеник Георги Агура. Макар че е бил повече от десетилетие в лагер, отец Георги, не се побоява да се опълчи срещу решението да се разруши храма – заедно с все-руския патриарх отива при Хрущов и издейства отмяна на решението. Затвореното през 1956 г. букурещко българско училище обаче е разрушено през 1988 г.

След като в почти всички свои поселища българските бежанци в днешна Украйна и днешна Молдова си изграждат черкви и храма „Преображение Господне“, бесарабските българи, които тогава са в пределите на автономното Молдовско княжество, управлявано от българина княз Никола Богороди, внук на Софроний Врачански, изграждат също изцяло със свой труд и свои средства знаменитата Болградска гимназия „Св. св. Кирил и Методий“. Тя е съградена и функционира по образеца на най-добрите тогавашни лица в Русия и Европа. Главната ѝ цел е да подготвя учители за българите. Преподавателите в нея са завършили престижни западноевропейски и руски университети. В богатата ѝ библиотека,

чиито книги днес лежат в насипно състояние в букурещенско книгохранилище, се получават и всички известни тогавашни европейски и руски списания, както и цялата българска периодика. Училищното настоятелство закупува през 1861 г. печатница, с която превръща Болградската гимназия в един от най-големите ни издателски центрове преди Освобождението. Както по-голямата част от учениците, които се обучават в Гимназията, идват от поробеното отечество, така и по-голямата част от издадените в нейната печатница учебници, книги, вестници и списания се изпращат в българските земи. Много от строителите на следосвобожденска България са възпитаници на Болградската гимназия.: Александър Балан, първи ректор на Софийския университет, брат му ген. Георги Тодоров, освободител на Македония през Първата световна война, Николай Вулпе, създател на Народната опера, прославените генерали Данаил Николаев, Георги Агура, Атанас Назлъмов, Иван Колев, министър-председателите ни Димитър Греков и Александър Малинов. Над двадесет са професорите и преподавателите във висши учебни заведения, възпитаници на Болградската гимназия „Св. св. Кирил и Методий“. Над седемдесет нейни възпитаници с различни чинове участват в освобождението на България и във войните за нейното обединение и съхраняване на независимостта ѝ. За духа в нея свидетелства не само фактът, че националните ни революционери Ангел Кънчев и Олимпий Панов са нейни възпитаници, че връзки с нейните директори и преподаватели са поддържали Г.С. Раковски, Л. Каравелов, В. Левски, Хр. Ботев и П. Хитов, а и един впечатляващ факт: когато е обявена Освободителната война, една сутрин пансионът осъмва без ученици от последния клас и без много ученици от по-долните класове – отишли да се запишат в българското опълчение.

Болградската гимназия има едно предимство пред тогавашните учебни заведения от нейния тип в други страни – не само че обучението е безплатно, но и настоятелството осигурява от училищните имоти средства на бедни ученици да се учат в нея, дори и да следват във висши учебни заведения, ако покажат качества. Изобщо образованието в училищата ни преди Освобождението на България и извън нея в огромна част от случаите е изцяло безплатно, а където се плащат такси, те са съвсем минимални. Училищните настоятелства осигуряват средства чрез дарения и чрез самооблагане на населението.

По примера на Болградската гимназия българите в руската част на Бесарабия, която след Кримската война е поделена между Русия и Румъния, създават през 1862 г. Централно българско училище в Комрад, чиито главни функции

също са да подготвят учители. Одеските власти обаче не са били толкова благосклонни към начинанието, като княз Никола Богороди към начинанието на сънародниците им в молдовската част на Бесарабия. Въпреки усилията на попечителя на българските колонии Иван С. Иванов (Калянджи), българин от Лясковец, в Комрадското централно училище нито за директори били назначавани българи, нито му били предоставени имоти, нито обучението било основно на български – изучавали го само като отделен предмет. Руските власти ограничавали обучението на български език, което правят и молдовските след 1860 г., когато не само отменят правата на българските колонисти, дадени им от руския император още през 1819 г., но и предприемат кървави репресии срещу недоволните. Това предизвиква масово преселване в Таврия и обезбългарява някои български селища – в тях се заселват предимно румънци. Болградската гимназия отстоява автономността си благодарение на хрисовула, издаден на 10 юни 1858 г. от княз Богороди. Въпреки ограниченията, Комрадското централно училище е най-престижното учебно заведение в този населен предимно с българи район.

По примера на Болградската гимназия преселилите се в Таврия българи откриват през 1867 г. в Преслав, най-голямото селище на Бердянски уезд, Централно българско училище, също с цел да подготвят учители, а и служители за селските управи. В средата на 70-те години то става учителска семинария. За съжаление, в училищата на таврийските българи родният им език се изучава по-скоро като изключение – властите не позволяват. На български започва преподаването в тях едва след Октомврийската революция, за което голяма заслуга има Кръстьо Раковски, племенник на Г.С. Раковски, станал министър-председател на Украйна. Преславското централно училище става Преславски педагогически техникум и има големи заслуги за създаването на учителски кадри за българските училища в Таврия, Крим и Одеска област, открити в началото на 20-те години и просъществували до 1938 г., когато са ликвидирани с декрет – българите попадат сред народностите, на които сталинизираната власт забранява да изучават родния си език.

Друго учебно заведение, което е играло голяма роля сред българската историческа емиграция, е Българското училище „Св. св. Кирил и Методий“ в Букурещ. То е открито през 1869 г. заедно с Букурещенската българска черква. В обща сграда са, патронът им е общ, общ е дори уставът им, което е още едно красноречиво свидетелство за единението между църквата и училището в националния ни живот.

Откриването на българска черква и българско училище в Букурещ твърде се забавя, поради което в средата на 1862 г. в „България“ отправя следния укор: „Не е ли срам на букурещенските българи да нямат народна черква и народно училище, когато те съставляват една четвърт от града и съставляват най-богатото съсловие.“ Тези справедливи укори се отправят и от други български вестници. Наистина румънските власти създавали немалко пречки на българите, които по думите на Раковски били над един милион, с цел да забавят или изобщо да осуетят откриването на техните черкви и училища. В Букурещ обаче вината за забавянето е почти изцяло на местните българи, поради мудността си изпреварени в откриването на черкви и училища на българите в Галац, Браила, Александрия, Измаил, Търговище и др.

Църквата и училището в Букурещ са открити в паметната за народа ни 1869 г., когато „старите“ от Добродетелна дружина отправят до Парижката мирна конференция искане за административна автономия на България, „младите“ изпращат пратеници при световно известните революционери Мацини, Гарибалди, Херцен и Бакунин и ги спечелват за българската освободителна кауза, а Васил Левски предприема първите си две обиколки из поробеното отечество. Двата български светилника са осветени от букурещкия митрополит Нифон, българин, помогнал твърде много да се издейства решението от румънските власти, а българският митрополит Панарет Погониански, дарил 1000 жълтици за закупуване на сградата. Големи дарения правят също Христо Георгиев, Маринчо Бенли, Михаил Колони, Атанас Михайлов и др. Използвани са и дарения-завещания на Силвестър Пенев и Козма Тричков.

Букурещкото българско училище стимулира не само просветното, но и революционното дело на българите. В него са учителствали не само нашите просветители-книжовници Рашко Ил. Блъсков и Иван Владикин, първият български професионален актьор Константин Сапунов, но и видните ни революционери Киряк Цанков и Христо Ботев, който преди това е бил учител в българските училища на Заднаевока, Измаил и Александрия. Учителства и брат му Кирил Ботев, а Любен Каравелов се съгласява да преподава „по два-три часа в неделя без никакво възнаграждение“. Практиката видни наши революционери да учителстват бележи своя връх в годините преди Илинденско-Преображенското въстание, когато учители са били Гоце Делчев, Даме Груев, Гьорче Петров, Пере Тошев, а д-р Христо Татарчев е училищен лекар. И много други дейци на Вътрешната македоно-одринска революционна организация са били учители.

Рожби на българската православна църква, българските училища и в страната, и извън нея стават огнища на борбата за църковна независимост и на борбата за национално освобождение. И Гоце Делчев, като Васил Левски е привличал в революционните комитети най-напред попа и даскала. Колкото до просветното дело в българските земи, останали след Берлинския конгрес под турско робство, то е нещо ръководено от Българската екзархия, оглавявана от екзарх Йосиф. Не отстъпва на просветното дело в свободните български земи. Особено важна роля играят българските гимназии в Солун, Одрин и Битоля.

Букурещкото българско училище по време на Освободителната война дава подслон на бежанци от България, но след това тридесет години румънските власти възпрепятстват откриването му. Силно е ограничена дейността и на останалите български училища, някои са закрити – Румъния рязко засилва натиска за асимилиране на българите в нея.

Докато до 1879 г. във всяко добруджанско село има българско училище, след кратко време остават съвсем малко училища, където обучението на български език да не е прекратено. Същата политика провежда Румъния след като през 1913 г. получава Южна Добруджа – тежка борба водят там за училищата.

Вина за безогледното насилствено асимилиране на българите между двете световни войни имат и великите сили, които на Берлинския конгрес и в Ньой харизват български територии на всичките ни съседи и ги обединяват завинаги срещу България.

При анкети представители на Обществото на народите констатираха, че във всички съседни страни грубо се потъпкват малцинствените права на българите, но не предприемат никакви мерки.

Пасивността на българските правителства е основната причина за асимилирането на сънародниците ни зад граница. В спомените си Христо Капитанов, виден добруджански българин, разказва, че като легационен служител през 20-те години нашият класик Йордан Йовков лансира идеята „за създаване интернат за ученици от околните на Букурещ български села при българското училище в румънската столица, разбира се издържан от българската държава... отначало само за 100 деца, по 4 от всяко българско село около Букурещ... на отличилите се деца със стипендия да се отварят вратите на Софийския университет“. Да се опазят от претопяване трябвало

не само тези образуващи обръч около румънската столица тридесет почти чисто български села“, но и българите в другите части на Румъния, чиято численост по това време е около милион.

Българското правителство не реализира идеята на Йовков. Пак по свидетелство на Капитанов „румънското правителство ... възприе тази Йовкова идея... създаде многолюден интернат за румънчетата в България, прие издръжката им, създаде пълна гимназия, на всички завършили се даваше стипендия в Букурещкия университет... като искаше да противопостави на добруджанските българи видинските румънци.“

Това не е единствената загърбена идея за спасяване на нашите сънародници зад граница от претопяване.

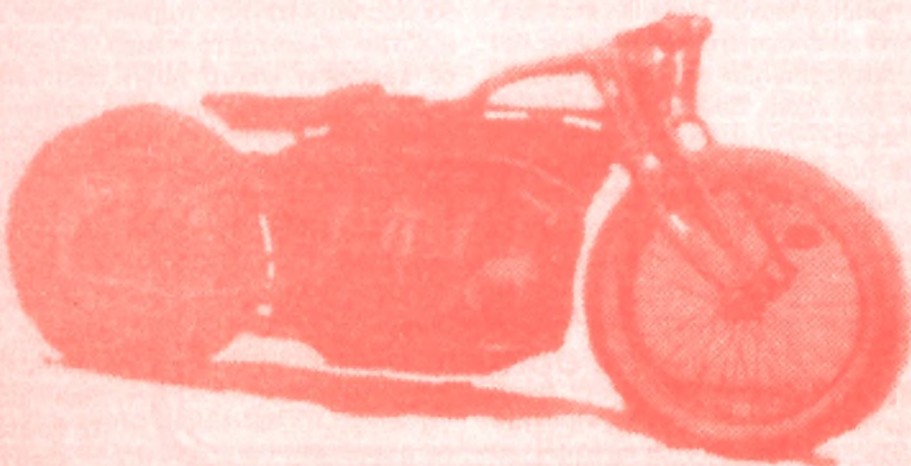
За българите в Румъния Йовков казва, че „българската държава и българският народ имат грех спрямо тези наши братя. Никой нищо не е направил и надали ще направи да ги опази от претопяване... В легацията никой, ама абсолютно никой не се интересува от този така важен проблем.“ И той с болка изрича думите, че българите в Румъния стават „тор за умножаването на чужд народ“. Печалното е, че горчивите му упреци са валидни не само за колегите му от тогавашната българска легация в Букурещ и не само за тогавашното ни правителство. И не само към братята си българи в Румъния имаме тежък грех.

Сега нашите сънародници зад граница са получили исторически шанс, последен може би, да съхранят завинаги своето народностно съзнание. Има много обнадеждаващи стъпки: в българските селища на Украйна, Молдова и Югославия се изучава родния език, изучава се и в Румъния, дори българите в Албания имат свои частни български училища. Откриха се Българският колеж-лицей и в Тараклия, Български музикален лицей в Твърдица и Българско училище в Кишинев (Молдова), както и Българо-украински лицей в гр. Приморско (Украйна). Има и много тревожни факти: в договор между България и Украйна, подписан от президентите на двете страни, фигурира, че Болгардската гимназия „Св. св. Кирил и Методий“ от септември 1994 г. трябва да стане отново българска. До днес не е станала и българските власти нехаят.

И продължава да стои пред нас съдбовният въпрос: Ще бъдем ли достойни потомци на предци, които с прозорливото „първо черква, после – училище“ са възродили България или българите ще продължават да стават тор за умножаването на чужди народи?

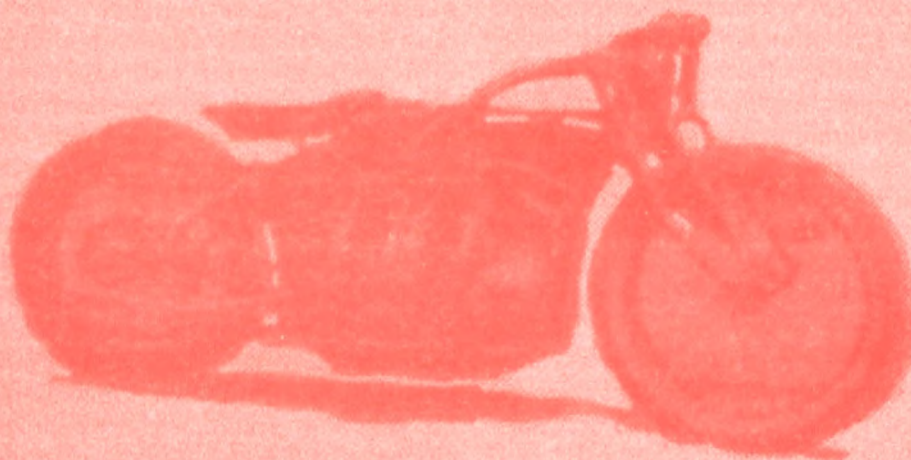
C

L

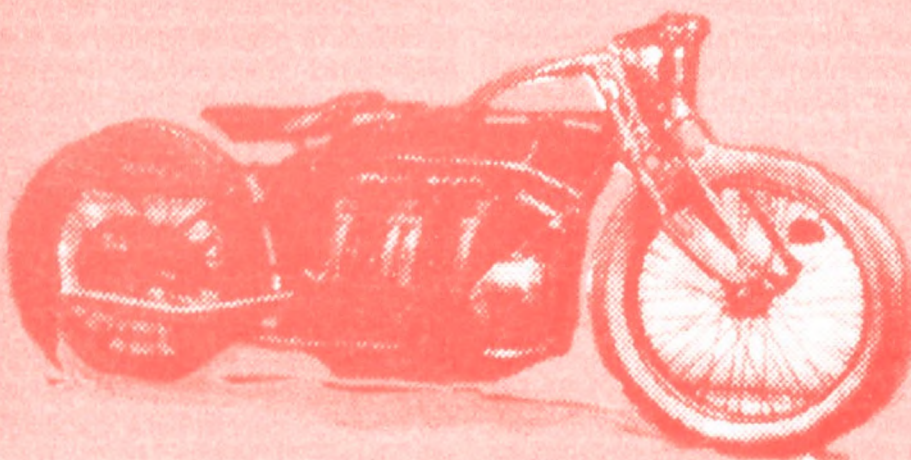
Y

E

C

S

На 27 май в редакцията на сп. „Хемус“ се състоя разговор около кръглата маса, посветен на 80-годишнината на българското училище в Будапеща. На разговора присъстваха Огнян Кожухаров, член на Училищното настоятелство, Елвира Катуш, българист, председател на зрелостната комисия, Кристина Менхарт, бивша възпитаничка на училището, езиковед, Зорка Петкова, директор на училището, както и членовете на редакцията Тошо Дончев, Петър Петров, Адриана Петкова и Светла Кьосева.

Светла Кьосева:

Преди пет години по случай 75-годишнината от основаването на българското училище сп.

„Хемус“ организира подобен разговор за неговото състояние и бъдеще. Разговорът бе проведен непосредствено след подписването на двустранното споразумение между българското и унгарското просветни министерства, отнасящо се до финансирането на училището и на него бяха наредени някои от най-важните задачи, които стоят пред училището. Оттогава досега вече са направени някои важни стъпки, сега ние поставяме въпроса доколко направеното е било полезно за училището и в каква насока трябва да се действа за в бъдеще.

Тошо Дончев: За нашите читатели би било интересно да прозвучи тази петгодишна равностметка, да се види какво е направено и какво предстои като перспектива пред училището.

Зорка Петкова: Смятам, че най-голямото събитие в живота на училището, което е изключително голяма заслуга на Дружеството на българите в Унгария, е подписването на Споразумението между двете министерства, в което се регламентира задължителното изучаване на унгарски език, история на Унгария, география на Унгария, терминология в рамките на училищния учебен план. Голямо постижение е, че учениците имат възможност да полагат зрелостен изпит и според унгарските изисквания и да получат двуезична диплома. В това отношение има още какво да се усъвършенства, но не тука са главните проблеми.

Главните проблеми аз виждам на друго място. Всеки може да се запита защо през последните години са намалявали децата в българското училище, къде са децата на немалобройната българска колония, защо са предпочели да отидат в унгарско училище. Има и въпроси от финансово естество, въпросът за поддръжката на

сградата. Така и не можах да разбера кога точно е бил закрит пансиона и по каква причина.

Огнян Кожухаров: Ако се прави равностметка на последните пет години, може да се каже: за щастие, училището оживя. Свидетели бяхме да се закриват много други културни институции, българското училище също беше близо до тако-

ва закриване. Дълго време България водеше една политика, че това е училище за командированите деца. Поставяхме ли някой въпрос, мислеха, че колонията води политика против училището, което не е истина.

Светла Кьосева:

Към тези промени, които изреди г-жа Петкова, аз

бих добавила още и това, че в училището бе утвърден дванайсетгодишен курс на обучение, още преди това да стане официално в България. В Унгария средните училища са 4-годишни и не-сериозно се гледа на гимназия, която не може да осигури такова обучение. Да не говорим, че приемайки елементи както от българската, така и от унгарската учебна програма, просто има нужда от повече време, за да се усвоят и двете. Приет бе учебен план на училището, чиято задача, освен да съчетае изискванията на българската и унгарската учебна програма, задължителни за училището, е да бъде една трайна програма, която да не се влияе от промените, които могат да настъпят ежегодно, по различни причини в училището. Нейната задача бе да се зададе едно по-голямо постоянство на училището. Когато човек си даде детето в първи или в осми клас да знае какво ще учи то, какво училище ще завърши. Учебният план е една по-дългосрочна програма, която дава сигурност на учениците и особено на техните родители.

Подготвителният клас, мисля, че също е важен елемент за укрепване на училището. След осми клас е естествено една част от учениците да търсят други училища, тъй като то не може да задоволи всички желания за професионална и езикова подготовка на децата и техните родители. От една страна, чрез подготвителния клас се попълва броят на учениците, а от друга, се дава възможност такива деца, които по една или друга причина не са могли до този момент да изучават български език, да започнат системни занимания.

Зорка Петкова: Тази година на педагогически съвет много внимателно обсъдихме учебния план, който е влязъл в сила през 1994–1995 учебна година. Въпреки всичките му добри стра-

ни, той имаше някои слабости. Промените са преди всичко в часовете по унгарски език и литература, история на Унгария, които са увеличени. Планираме задължително изучаване на втори чужд език от девети клас. Не отричам предимствата на учебния план, който е приет през 1994/1995 учебна година, той е поставил основата. Ние просто се опитахме да намерим най-добрия баланс в момента, който да е от най-голяма полза за учениците. Обсъждането стана на 2–3 педагогически съвета, предварително бяха проучени мненията на родителите, взехме предвид техните желания, предложения. Отделихме подготвителния клас в съвсем отделен учебен план, тъй като не е възможно след едногодишно изучаване на български език да се включиш в учебен процес, в който повечето предмети се преподават на български. Този учебен план е подобен на езиковата гимназия в България. В края на подготвителния клас се полага задължително изпит. Ще продължим нашите търсения, може би ще се наложат и други промени.

О. Кожухаров: Всички мои приятели, които не си дадоха децата в българското училище могат само да съжаляват, защото децата им не знаят български език. Въвщи колкото и да се говори български, не може да се навакса това, което училището дава. Дъщеря ми, на базата на наученото в българското училище много добре напредна в японската гимназия. Имаше малко проблеми с терминологията докато превключи от български на унгарски, но не е имала проблеми с унгарски език и литература.

В момента училището дава много добра база и мярката за това е, че възпитаниците на училището се приемат в най-добрите гимназии, където те устояват на мястото си.

Светла Кьосева: Господин Кожухаров постави въпроса за това, че български език може да се научи надеждно само в българското училище и домашната среда в никакъв случай не е достатъчна за овладяването му. Изучаването на езика в училището не цели само общуването на домашно ниво, той може да се използва и в бъдещата реализация. От една страна, Унгария е заобиколена от славянски държави и владееенето на един славянски език във всеки случай е положително, от друга страна, владееенето на два езика от ранна детска възраст предразполага полесното усвояване и на други езици, то дава стабилна база, която помага да се преодолеят сериозни бариери в общуването. В последните години бе направена крачка за преодоляване и на проблема, който спомена г-н Кожухаров – усвояването на терминологията. Вероятно в неговото преподаване все още има какво да се желае, ясно е, че с един час седмично в осми и в дванайсти клас не могат да се направят чудеса и може

би и в това отношение трябва да се помисли, как да се преодолеят тези проблеми.

Елвира Катуш: По отношение на терминологията бих искала да кажа следното. Много е важно преподавателят, който преподава история, математика и пр. да преподава успоредно и термините на унгарски език. Това в момента е невъзможно, тъй като преподавателите са от България. Разбира се, важно е преподавателите да са носители не само на езика, но и на българската култура. За билингвизма е много важно не само овладяването на двата езика, а овладяването на двете култури – на унгарската и на българската. От тази гледна точка българското училище има голямото предимство, че българската държава осигурява командировани преподаватели от България.

По отношение на термините, естествено найлесно се усвояват тези, които са близки и на двата езика. Специално внимание трябва да се обърне и на географските термини, при които също има различия. Термините по всяка дисциплина са специфични и не могат да се усвоят чрез буквален превод от единия език на другия. Имената на класиците на световната литература също трябва да се изучават паралелно на български и унгарски език.

Разбира се, въпросът не се свежда само до отделните термини, а за цялостното текстово поднасяне на унгарски език на някакъв въпрос от сферата на различните науки. Въпросите на терминологията безпокоят различните специалисти. Тук е много важна практиката, излишно е нещата да се теоретизират кой знае колко много. По този въпрос ние с Росица Пенкова подготвихме доклад, който изнесохме на конференцията по приложна лингвистика през миналата година.

Светла Кьосева: Аз също считам за много важно това преподавателят да бъде носител на езика, но пък остава проблема за усвояването на терминологията. Тук също би трябвало да се търсят някакви решения: било със специализирани речници по отделните предмети (или набор от термини), с успоредно ползване на унгарски учебници. Вероятно обаче трябва да се дадат повече възможности на децата още докато са в българското училище да имат контакти с ученици от унгарски училища, със свои унгарски връстници, да участват в различни конкурси и други съвместни дейности. Това от една страна ще ги стимулира да усвояват успоредно тази терминология, както и да се чувстват по-сигурни в нея.

Може да се каже, че училището има вече една доста пълна документация, която е гаранция за една трайност на това, което се извършва тук. Едно училище се състои от ежедневни дейности. Може би е добре да насочим вниманието си към неговото ежедневие, защото то става популярно,

за него се говори и във връзка с тези ежедневни преживявания, които имат учениците в него и ги разказват след това десетилетия наред. За да се напълни със съдържание е много важен ежедневния процес, който протича в училището.

Зорка Петкова: В сградата не е правен ремонт от много години, липсва модерна техника. Основната ми задача през това лято е да се ремонтира училищната сграда, да се започне постепенно обзавеждането с нови учебни мебели и снабдяването с модерни учебно-технически средства. Заобикалящата обстановка определено създава желание за работа.

За разнообразяване на ежедневието на децата тази година помогна честването на 80-годишнината на училището. Имаше достатъчно на брой и по съдържание дейности, като празникът продължи няколко месеца. Бях изненадана от активността на учениците при срещи и разговори с бивши възпитаници, бивши служители и учители, интересът им към конкурсите, които бяха обявени, участието им във викторината, посветена на нашия патрон Христо Ботев и историята училището, активното им участие в подготовката на концертите, които се наложи да изнесем. За децата бяха много интересни екскурзиите, които бяха организирани. В момента участваме в литературен конкурс, организиран в България и имаме покана за участие в пленер по изкуствата в Прага, на който ще отидат група деца. Това ще бъде стимул за доста от тях. Непрекъснато във фоайето на училището има изложби от детски рисунки на определени теми. Съвсем скоро имаме гости от България – изявени деца в областта на изкуството, които изнесоха концерт в училището, от който нашите ученици бяха много впечатлени.

Светла Кьосева: Жалко е, че децата от училището не взеха участие в тържеството на колонията по случай 24 май.

Зорка Петкова: Взехме участие в програмата в Залавар. За съжаление на 24 май, участниците не дойдоха, родителите не ги доведоха. Имаше програма, но нямаше участници.

Адриана Петкова: През 1992 година беше подписано Споразумението между българското и унгарското министерство по образованието. Какви постъпки прави в момента ръководството на училището и какви съвместни действия има с унгарското министерство, за да бъде училището реално българо-унгарско държавно училище?

Зорка Петкова: Нашите контакти с унгарското Министерство на културата и образованието са много чести. Ние се нуждаем от помощ по отношение на унгарските образователни изисквания по предметите преподавани на унгарски език. Преподавателите по унгарски език трябва

да ни бъдат предложени от унгарското министерство.

Тошо Дончев: За българите в Унгария е характерен билингвизмът. Кристина Менхарт, научно се занимава с тази проблематика, тя е и бивша възпитаничка на училището. Тези въпроси представляват интерес. Каква е подготовката на нашите деца на двата езика, защото има примери, когато възпитаници на училището много добре владеят и двата езика, а други, остават на едно доста посредствено ниво. И тук не говоря в теоретичен план, а с примери от практиката.

Кристина Менхарт: Аз направих изследване с ученици от четвърти, пети и шести клас – деца между 10 и 13 години. Тестът се състоеше от две задачи, като при първата целта ми беше да разбера доколко владеят разбиране на изречение, а другата задача беше активиране на думи във основа на фонетичен белег. Моите предположения бяха, че ще намеря силно влияние на доминиращата унгарска среда при двуезичните деца. Като контролна група ми послужиха българските деца, които не говорят унгарски език. Очаквах при тях едва ли не блестящи резултати. Резултатите от изследването не подкрепиха съвсем първоначалната ми теза. Двуезичните деца въобще нямаша проблеми с тези тестове. По първата задача почти нямаше стопроцентови резултати. Само няколко деца решиха задачата стопроцентово, но те пък имаха проблеми с унгарската част. Някои от децата дадоха съвсем балансиран резултат на двата езика. Много ме учуди резултатът на децата от България. На човек, който владее само един език като роден, този тест не би трябвало да представлява трудност. Разбира се, децата от унгарските училища правят същите грешки.

Някъде около десет годишна възраст владението на езиците става съзнателно. И оттам нататък придобиването на двуезичието е вече трудно. Известно е, че в развитието на мозъка се наблюдават две психически бариери, едната настъпва около шест годишна възраст, а другата към 13 годишна възраст и те са свързани с изучаването на езиците. Първата е свързана с изучаването на майчиния език. Бъркането на двата езика се проявява най-вече около 6 до 10 годишна възраст. Тези деца, които аз изследвах въобще нямаша такива проблеми. Тези бариери не настъпват или се проявяват в омекотена форма при двуезичните деца. Фактът, че децата са двуезични, им помага при изучаването на други чужди езици, тъй като те имат едно голямо предимство, което другите деца нямат.

Тошо Дончев: Може ли да се направи тогава изводът, че двуезичните деца решават тестовете успешно.

Кристина Менихарт: Може да се каже, че тези влияния, които аз очаквах, не се проявиха и техните решения бяха равностойни на тези на децата, които владеят само един език. Изучаването на два езика не смущава овладяването им. Би ми било интересно тези деца, които изучават терминология, как се справят от осми клас нататък.

Светла Къосева: Хубаво е, че е поставено началото на такива изследвания и може би за училището ще бъде много полезно те да се правят по-системно и техните резултати да се използват в работата. Освен от Кристина Менихарт изследвания на двуезичието сред децата в българското училище са правени от Росица Пенкова и Елвира Катуш, а през тази учебна година бяха направени и от Христо Кючуков. Което означава, че има и подходящи специалисти, които биха направили и едно по-цялостно и сериозно изследване по темата.

Сега, след като засегнахме доста проблеми, нека се насочим към обобщение на казаното. Прозвучаха сериозни съмнения за бъдещето на училището, което трудно се интегрира в унгарската среда. Поради това то не получава заслужената оценка от местните българи, от хората, които дават децата си в него. Би било много тъжен факт, ако това наистина е така, защото без училище не може да има трайно оцеляване на българската общност и мисля, че по този въпрос няма спор. Нека в заключение всеки от нас отговори на въпроса: има ли бъдеще училището?

Петър Петров: Училището трябва да има бъдеще. Когато то е създадено през 1918 г. никой не се е вълнувал от учебни планове, програми, решения на министерства и т.н. Хората, които са го създали са следвали естествено наследен път на битието и са знаели, че без училище просто не могат. Защото то е било нужно да утвърди тяхната тежест, тяхното самосъзнание. Днес обаче едно романтично училище трудно си намира място в една пазарна икономика. Наистина подписа се двустранното Споразумение, но най-интересното е, че инициативата за това не дойде от страна на българското Министерство, а то е страната, която е заинтересувана и отговорна за нивото и авторитета на българското образование. И няма защо да се чудим, че намалява броят на учениците. Училището не подготвя хора, които да могат да се реализират в унгарското общество, а неговите възпитаници живеят тук. Доколко училището ще се интегрира в унгарската действителност, доколко то ще стане конкурентноспособно и привлекателно за нас – от това зависи неговото бъдеще. И България трябва да полага много по-големи усилия, тя да бъде инициатор на тези промени, които ще направят училището търсено.

Адриана Петкова: Основният проблем за мен е отношението на българското министерство на образованието и науката, което е твърде чиновническо. Никога не се взема под внимание необходимостта от по-тясна интеграция с унгарската среда. Точно това е причината, която като родител ме възпря да дам моите деца в това училище.

Елвира Катуш: Аз вярвам в бъдещето на българското училище. Още повече, че нашите студенти провеждат там своята педагогическа практика. Надявам се близкото бъдеще да направи по-привлекателен българския език, което да накара повече хора да учат български език, да засили интересът им към българистиката.

Кристина Менихарт: Съдбата на всяка група, която живее в малцинство и е обградена от чужда езикова среда е осъдена на една бавна асимилация. Това наистина е процес, който не може да се избегне, но в значителна степен може да се забави. Друг е въпросът едно такова училище до каква степен може наистина да отговаря на изискванията на унгарското общество и в това отношение виждам много проблеми. Например винаги много ме е смущавало отношението на командированите деца, което вероятно идва и от отношението на техните родители, към унгарския език. Знам, че унгарският език не е световен език, знам че е труден, но има хора, които пред очите ми прекарват пет-шест години тук без да научат една дума унгарски, това за мене, в някаква форма дори е обидно за страната, която им е дом доста продължително време. Ако вземем чуждестранните училища в Холандия, дори училището да е английско, задължително се изучава холандски. Без да се интересува никой ще им послужи ли това в бъдещето. Това е нещо, с което се уважава приемащата държава.

Тошо Дончев: Проблемите са многостранни, ние засегнахме вече някои от тях. Аз искам да кажа няколко думи за учителите. Това училище е оцеляло в продължение на 80 години, благодарение на добри преподаватели, благодарение на усилията положени от страна на българските организации и благодарение на българската държава. Нека се поучим от миналото. Още от трийсетте години се знаят имената на г-жа Урумова, през 40-50 години г-жа Наумова – т.е. такива преподаватели, чиито имена още живеят в историческата памет на българите тук. Те в продължение на 16-20 години са били преподаватели в училището. Този закон важи не само за българското училище, а въобще за добрите училища във всяка страна. Училището се изгражда от добри учители, не само добри професионалисти по предмета, а добри педагози. Сега учителите идват за 4, 3 или една година. С децата, този крехък човешки материал, не може да се работи

така, не могат да се постигнат резултати за толкова кратко време. В миналото църковно-училищното настоятелство, дружеството в сътрудничество с тогавашното министерство на просветата е давало мнение и е способствало за продължителен престой на учителите в Унгария. Това е училище, в което няма приемственост. На 80 годишния юбилей нямаше нито един дългогодишен преподавател, а именно такива преподаватели определят облика, те носят живата традиция. Тази традиция, духът непрекъснато се нарушава с идването на всеки нов екип. Този нов екип може да има амбиции и много добри желания, но всичко започваме отначало – отново и отново. А най-ценното в едно училище е традицията. Смятам, че това е проблем, който опира не само до Министерството на образованието и науката, а до една национална стратегия от страна на българското правителство – да се формулира отношението на държавата към българите в чужбина. Какво смятат те да направят вече в началото на новото хилядолетие за българската кауза. В Унгария е създаден духовен остров – с църква, с Културен дом – и би трябвало българската държава да бъде жизнено заинтересована от оцеляването на българското училище, от оцеляването на българския дух, защото така може да влезе в обединена Европа със своите културни ценности. Ако не се вземат съответните мерки и училището не е привлекателно за местните българи, не стане един притегателен център, тогава българите в Унгария ще загубят много, но много ще загуби и България.

Зорка Петкова: За мене самият факт, че толкова отговорни хора са се събрали тук, отговаря на въпроса има ли бъдеще българското училище. Да, българското училище има и трябва да има бъдеще, ако наистина се мисли да има и българска колония. Всяка колония, трябва да полага много усилия, да води изключително голяма борба, за да съхрани националния си дух и езика си. Дружеството българите в Унгария, българският Културен дом, църквата и училището са местата, където това нещо може да стане. Българската колония трябва да настоява пред бъл-

гарската държава да ѝ се оказва пълна помощ. Училището има възможности да се интегрира още по-добре в унгарската действителност, но то в никакъв случай не може да направи това само. Трябва да се окаже пълно съдействие от страна на българите тук.

Светла Кьосева: Прозвучаха много пожелания, много вяра за бъдещето на училището, което е хубаво, но не е достатъчно. Моето убеждение е, че ако не настъпят сериозни промени в отношението към училището и в управлението му, наистина сериозно се поставя пред нас въпроса за неговото бъдеще, т.е. че е възможно много скоро да няма училище. Българската държава наистина полага големи грижи за това училище. Имам пред вид това, че поемането на голяма част от неговото финансиране е много сериозна задача, и особено в трудната икономическа обстановка, в която се намира България, това е един не малък жест. В същото време обаче веднага трябва да кажем, че колкото и да зависи от това финансиране съществуването на училището, то никак не е достатъчно само по себе си. Вече стана въпрос, че отношението на Министерството и на българската държава към българското училище в Будапеща трябва да се промени. Другата страна на въпроса е, че характерът и насоката на тези промени трябва да бъдат зададени тук, защото тука са хората, които познават обстановката и които ще си дадат или няма да си дадат децата в училището. Имам предвид, че понякога могат да се правят прекрасни планове, да се лансират чудесни идеи, но ако те не са достатъчно съобразени с потребностите, с изискванията на една общност или ще останат като добри пожелания, или просто няма да могат да дадат резултат. Мисля, че българската общност е заявила своите качества, своето активно присъствие, както в Унгария, така и сред българските общности в света и заслужава това доверие и това отношение като един равнопоставен партньор в решаването на жизнено важни за нея проблеми. Защото проблемът за училището е проблем за съществуването на българската общност в Унгария.

The Digital

AMERICAN GRAPHIC

SAN FRANCISCO 98

Grand openings: page 21

National Gallery

КОНСТАНТИН ДЕЛОВ

---

* * *

Луната на плътта ти
(защо ли песента на коса я отдалечава?)
сега
е мляко в есента,
подобно онова, което капе
от прекършен клон.
И ако нежността прониква по-дълбоко
от всеки откровен и дързък вик
защо
ръцете ми
дори не могат да те стигнат,
да потекат по кожата ти
като дъжд по цвете.
Защо държа лицето ти в шепи,
а не усещам да се доближава
онзи облак,
необичаен,
предвещаващ
тътен на кръвта...

Утрото ще ги отчупи от съня ми –
и теб,
и моите ръце.

* * *

Най-пусти – градовете,
изоставени от нашите приятели.

При все че

сенките попиват във стените
и вятърът разнася думите им като листи,
а локвите били са дъждове,
които са докосвали лицата им.

Все пак – пусти, градовете,
където всеки друг напомня, че ги няма.

При все че

светлината, същата, по непознатите лица играе
и радостта, и любовта са същите
и пак на мед и на пелин ухае въздухът –
телата им прозрачни виждам. А нощта
бавно ги изпълва и поглъща.

* * *

Малко преди зазоряване,
когато

някого събуждат
и ранният ветрец приветливо въжето
разлюлява,
една пчела оповестява своята нужда
от този цвят към друг да продължава.

Константин Делов отпечатва първия си сборник разкази „Екскурзия до края на системата“ през 1994 г. През следващата 1995 г. излезе и вторият сборник от негови разкази – „За олтарите и огнищата“ и една много неочаквано подредена книга от стихове, проза, с рисуван от него илюстрации – „Завръщането на Одисей“. През 1996 и 1997 г. издаде и стихосбирките си „Клада на поетите“ и „Пастир на ветровете“.

Това са първите му книги. Преди повече от двадесетина години (почти толкова, колкото пътува Одисей до своята Итака) Константин Делов отпечатва първите си стихове в списание „Родна реч“. В годините на учението си в Университета печата и в тогавашни студентски издания – вестници и сборници. После ежедневно пише и рисува, но не печата нищо. Това е дълго публично мълчание. То често пъти е по-говорещо от говоренето със слова – пък било то художествени. Вероятно това време ще да е пътувал Константин Делов към своята Итака. Това е духовно пътуване. Иначе той не е заминавал никъде и в дома си отникъде не се е връщал. Пътува впрочем до Алжир, а после през Франция, Германия и Италия, заедно със съпругата си се връща в София. След това се уединява в Библиотеката. Тя е в Бояна. Там той работи и до днес. Градът, погледнат от планината изглежда смален. В мъгли и дим – през зимата, в зеленина и в маряната над него – през лятото. Пише, но не печата. Върви след своя постепенно проясняващ се план, с отговорността да умножи даденото му.

Тези няколко текста могат само частично да представят неговата лирика. В нея, а и в прозата си Константин Делов намира и показва нов художествен смисъл и нови художествени форми, основани при това върху класичността. Формите са видими. В голямата част непубликуваните му текстове представят прозата на гротеската и на абсурда, които при него имат една по-мека изразност, по сравнение с това, което в днешно време предлага съвременната българска проза. В „Екскурзия до края на системата“ разказът е вече отвъд абсурда и гротеската, изчерпващи се вече, както изглежда като изразителност и като претовареност в художественото общуване, въпреки че в този сборник от разкази, като плувец излизащ от водата, могат да се видят остатъци от гротескното – абсурдното писмо. Що се отнася до художествения смисъл – то той е по-трудно уловим поради многозначността в подредбата на

художествените светове в разказите му. Те наподобяват притчата. Събитията са в психичното време на персонажите му и то в това дълбинно време на съзнанието им, което с труд може да се опише с думи, или, по-скоро не може да се опише, а е това, което е най-действителният наш живот. Там аз-ът е насаме със себе си и там той

мълви на себе си наистина което е, и което мисли и което е преживяване или намерение. За този разговор ние можем да предполагаме от някои от външните му проявления, но никога да не знаем до край какъв е той. В този разговор персонажите му търсят и проумяват, пътуват към духовните си

острови. Разказите му са събития повече или по-малко важни, събития от това пътуване.

Впрочем и лирическият аз от стиховете му е най-вгледан в своя духовен живот. Защото времето, което му е дадено за него е време за духовен живот. И тук можем да видим това, което е в прозата му. Подреждане на поетичен свят от видими късове, от това, което в някаква степен е възможно да бъде назовано, а истинските събития с дълбочината и мащабите си явно са били отвъд думите. И думите, доколкото могат, представят тези събития. Лиричният аз изживява отново и отново по духовен начин времето. Време в обичайния смисъл на думата за него няма, има духовни събития. Той наистина е пастир на ветровете в това връщане към спомена, в събирането на спомени – духовни събития, които са имали своето по-голямо или по-малко значение за него. Много пространство и свобода внушават художествените форми в тази поезия. Тя е преживяване на късове от любовта, от духовното докосване на най-близките. Преживяване на Благовещение, на Рождество, на Богоявление. Негово изживяване – неповторимо и като че ли гледащ за пръв път случването на тези събития. Това, за което толкова много думи са изговорени и толкова много слова са изписани се оказва ново и непознато.

На много места в тази лирика звучи нравствен глас, и лиричният аз не осъжда никого. Той повече изстрада изгубената нравствена посока. Изстрада човешката същност, която не знае за тази цел. Но като че ли и тези слова на изстраждане не смее да произнесе до край – да не нарани другия. Странно, този лиричен аз изглежда наистина да е преживял и да е познал любовта. Той не говори за нея. Из познаването на света чрез нея изглежда да е горчивината в стиховете

САВА СИВРИЕВ

За думите и тишината

му, горчивина, излизаща из затаените дълбини на вътрешното му време. Тя се чете между редовете. И е също някъде отвъд думите. В пространствата на мълчанието.

И още във времето на тишината живее лиричният аз от тези стихове, в спокойното разбиране на това как бавно в нас прониква вечността.

Рожденият ден на българското училище в Будапеща е преди 80 години, на 4 декември 1917 г. Тогава е взето решение № 126.176 на Будапещенския столичен съвет, в което се казва, че за учебно-възпитателни цели на българската колония в столицата се предоставя една класна стая и гимнастически салон в Общинското занаятчийско училище на ул.

„Лоняи“ № 4 в IX район. Преди това Иван Стоянович, български пълномощен министър и главен консул в Унгария „се обърнал към столицата с молба да му се предостави такъв подходящ терен, на който живеещите в Будапеща българи ще могат да построят основно учили-

ще за децата си и черква за извършване на литургии и служби на български език.“ Българският генерален консул изпраща молбата си до Ищван Барци, кмет на столицата, на 27 ноември 1917 г., мотивираната ѝ и до днес би могла да бъде за пример: „За съжаление българите са лишени от възможността децата им да придобиват най-елементарното си основно образование и да зодоволяват духовните си нужди. Няма нито училища, в които децата им биха могли да научат родния си език, нито черкви, в които биха удовлетворили духовните си потребности. При тези обстоятелства българите се принуждават или да дават децата си в сръбски училища, или да ги отглеждат без те да знаят четмо и писмо. Няма нищо по-естествено от това, че в сръбските училища българските деца захабяват езиковите си знания, а освен това националното им чувство е подложено на непрекъснати оскърбления. От друга страна – не разполагайки с черква – не са в състояние да упражняват религията си съгласно ритуалите на българската църква, което може да има само неприятни последици от гледна точка на техния духовен и морален живот.“

Унгарският отговор пристига само след седмица и за това особено голяма роля има кметът Ищван Барци. Той е човек, направил много за модерното развитие на Будапеща. Безспорна негова заслуга е изграждането на мрежа от училища в столицата. Въз основа на програмата му само за 4 години, от 1909 до 1912 г., биват построени 55 училища, преобладаващата част от които са в крайните квартали. Ищван Барци веднага изпълнява молбата на българската колония: „От

наша страна ние само може да одобрим усилията на господина генерален консул в тази насока и заради това на днешното си заседание решихме да започнем преговори в споменатото направление, но докато те ще траят, ще остъпим на господина генерален консул една класна стая за учебни цели, и за църковни служ-

би гимнастическия салон в основното училище на ул. „Лоняи“ в IX район“.

Изборът на мястото на училището далеч не е случаен. Недалече се намират Централните хали на ринговия булевард „Вамхаз кьорут“, където повечето от градинарите, пристигнали със започналата

през 1865 г. трета българ-

ска преселническа вълна, продавали произведения от тях зеленчук. В близост те търсят недвижими имоти, в които да организират обществения си и културен живот. Така на 14 юли 1914 г., в Българо-унгарския ресторант на ул. „Лоняи“ № 11, собственост на Димитър Димитров, провежда първото си заседание организационен комитет от 17 члена, поел инициативата за учредяване на будапещенско българско дружество. На същото място, на традиционния български празник Илинден, 20 юли 1914 г. е проведено учредително събрание на Дружеството на българите в Унгария. На организацията Димитър Димитров отстъпва собственото си жилище на ул. „Лоняи“ № 11 (I етаж, 12 апартамент) за канцелария и клуб, в което по-късно, на 24 май 1918 г., бива осветен и параклисът „Св. Св. Кирил и Методий“.

От казаното се вижда, че в IX район, в неправилния четириъгълник, обграден от улиците „Вамхаз кьорут“, „Шохаз“, „Матяш“ и „Лоняи“, на сравнително малко площ се оформя както работното място на установилите се в Будапеща българи, така и центърът на техния обществен и културен живот, разширен, след 4 декември 1917 г., и с училище.

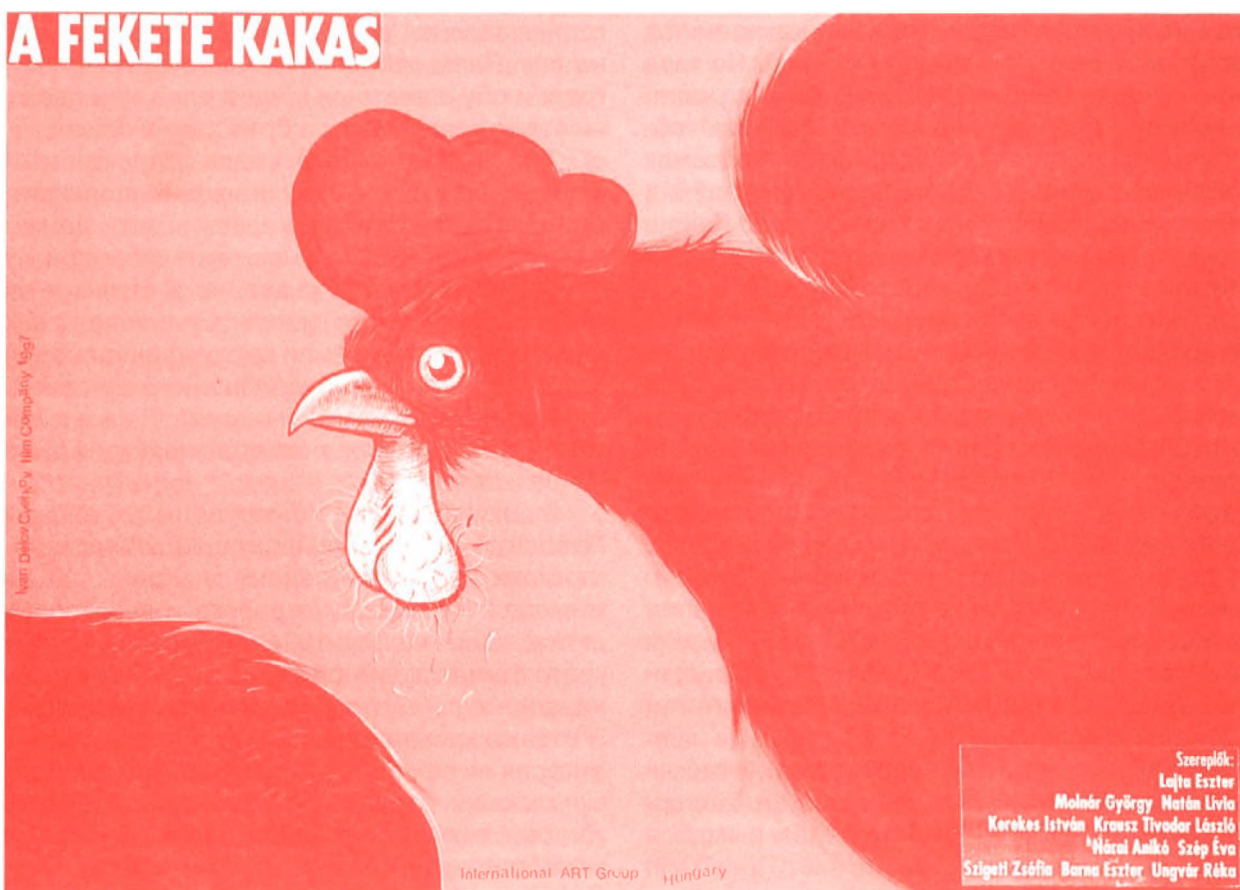
Българското училищно обучение в Унгария имат, корени и традиции повече от 350 години. През 1643 г. в Крашовар (днес Карашова в Румъния) функционира българско училище. С време, броят на българските училища нараства на 14; според административното деление на тогавашна Унгария, такива е имало в следните окръзи: Алшо-Фехер 2, Брашо 1, Хуняди 2, Крашо-Сьорен 2, Темеш 1 и Торонтал 6. Всички училища са функционирали в рамките на Трансилванската българска францисканска провинция,

АЛЕКСАНДЪР ГЮРОВ

Българското училище в Будапеща – 80 години традиции и обновление

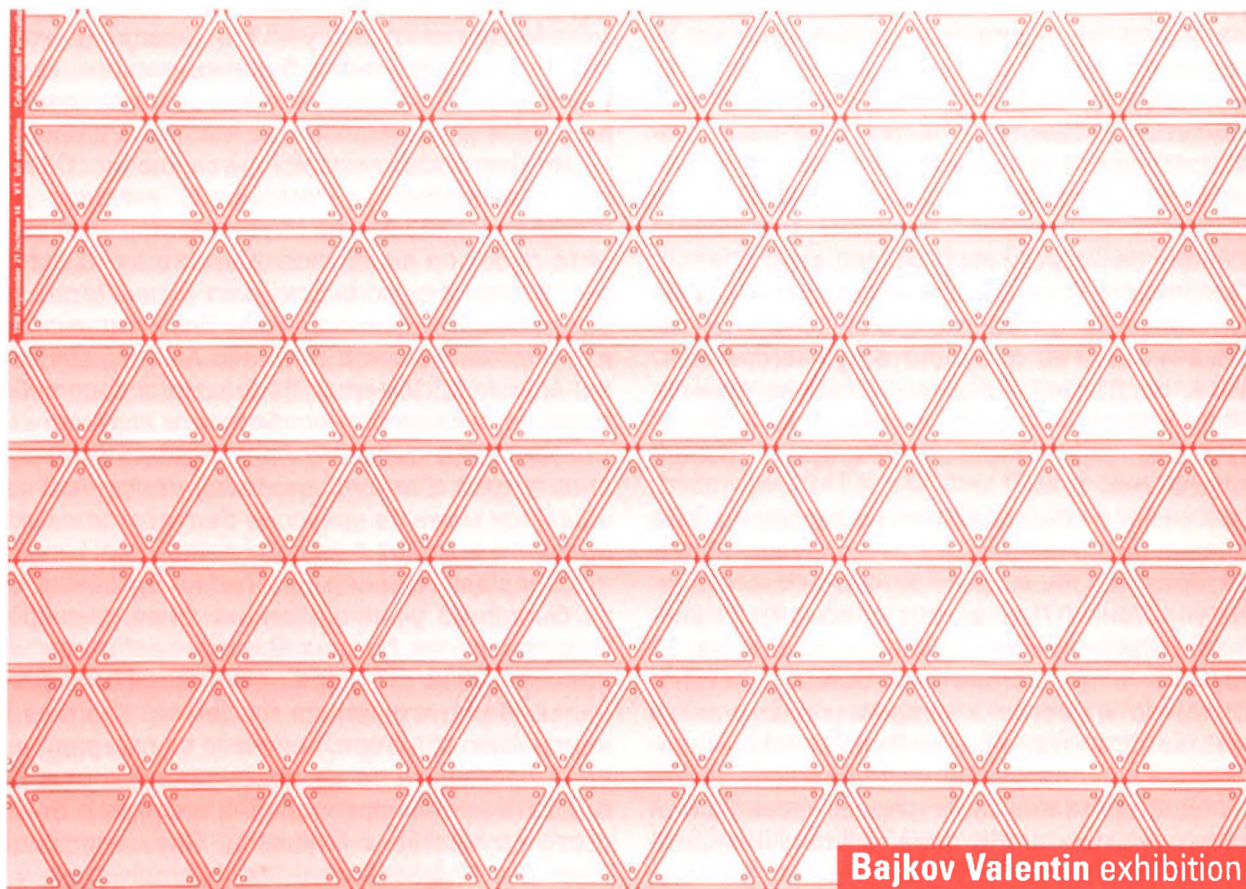
A FEKETE KAKAS

Magyar Dalnok Gyűjtemény, 1997

International ART Group Hungary

Szerzők:
Lajta Eszter
Molnár György Matán Livia
Kerekes István Keresz Tivadar László
Hárai Anikó Szép Éva
Szigeti Zsófia Barna Eszter Ungvár Réka

Bajkov Valentin exhibition

която е имала и Духовна католическа академия в Алвинц (днес Внуту де Йос в Румъния). По тази причина учебно-възпитателната работа в училищата е протичала на т. нар. „илирийски език“, обстойно анализиран от българския академик Любомир Милетич. Възникването му се търси в мисионерската дейност на унгарския крал Лайош I Анжуйски във Видинското банство. По време на покатоличването на българите, често придружавано и от насилие, босненските францисканци са използвали хърватски език. Простолюдният български народ обаче твърде малко разбирал проповедите на споменатия език, така в хърватския постепенно и все повече навлизат български думи, от тази странна „смес“ се оформя онава, което както учените, така и общественото мнение нарича илирийски език. В периода от 1851 до 1864 г. започва „изтласкването“ на илирийския език в българските училища и черкви и на негово място навлиза съвременния български език. През учебната 1864/1865 година говоримият български език официално подменя илирийския език в училищата на българските преселници, а две години по-късно видният унгарски педагог Йозеф Рил – като директор на българското училище в гр. Винга – съставя и издава първия български правописен речник. През XVIII в. богати български търговци основават фондации за спомоществователство на талантиливи и ученолюбиви български младежи, което категорично сочи, че българските преселници са се стараели да осъществят всичко със собствени сили и на първо място чрез дарения. Така се е изграждала системата от институции на българите, консервираща традициите за идните поколения и заедно с това забавяща неизбежната асимилация. Във всичко изброено най-голяма актуалност са имали и имат училищата.

Посоченото е не само предистория на осемдесетгодишното българско училище в Будапеща, то е и извор на традициите му. Неговото откриване, поддържане и функциониране повелително се е налагало от изграждането на институционната ситема на третата българска преселническа вълна.

Три месеца след даването на разрешение за създаване на училището, на 28 февруари 1918 г. директорът на Общинското занаятчийско училище на ул. „Лоняи“ Лайош Над в писмо № 71 уведомява Будапещенския столичен съвет: на 25 февруари – в присъствието на българския генерален консул и местната унгарска управа – става тържественото откриване на българското училище. То започва да функционира, на първо време със следобедни занимания и пръв главен учител Константин Спиров. На това място училището остава четири години, свързаните с него разходи се изплащат от дарения. Учебната 1922/1923

година започва в девическото основно училище на ул. „Папньовелде“. Там в течение на четири години обучението се води в една или две класни стаи в зависимост от броя на учениците.

Тук училището възмъжава. Директорът Константин Спиров – молейки чрез българската легация компетентните унгарски власти да му дадат класните стаи под наем – информира Будапещенския столичен съвет, че е открит и горен курс на българското основно училище, т.е. станало е седмоласно, или както официално започват да го титулуват „Будапещенско основно българско училище и прогимназия“. По това време унгарските основни училища, наричани „народни“ са шестокласни.

В доклада си от 11 февруари 1925 г. Тодор К. Павлов, български пълномощен министър в унгарската столица, уведомява Христо Калфов, министър на външните работи и вероизповеданията, че през април 1924 г. и в гр. Мишколц е открито българско училище, на първо време само с начален курс и като филиал на будапещенското. В края на миналия век на територията на днешна Унгария се сформират трите най-големи български колонии: в градовете Будапеща, Пейч и Мишколц и в техните околности, тъй като в споменатите региони са се оформили и най-големите пазари, привличащи българските градинари.

До 1936 г. училището в Мишколц е частно, държавно става след назначаването на д-р Никола Милев за главен учител, надзор и ръководство обаче упражнява будапещенското. В него преподавателите обикновено са били двама – педагог и назначаваният за Мишколц и епархията му български легационен свещеник. Своеобразна панорама за тамошното училище дава писмо № 23.333-3-V на Министерството на външните работи и вероизповеданията от 10 октомври 1936 г.: *„Министерството моли Легацията да изкаже неговите големи благодарности на г.г. Юрдан Маринов и Минчо Михов, живущи в гр. Мишколц, Унгария, за високопатриотичния им жест – да отпуснат без наем помещение за българската църква и българското училище в същия град. Само при подобни щедри подпомагания ще може да преуспее българското народно дело в чужбина.“*

След две години „мрежата“ на будапещенското българско училище отново бива разширена. Въз основа на Първия Виенски арбитраж от 2 ноември 1938 г. Унгария получава района Фелвидек. В индустриалния му център Каша са живеели много българи, повечето от тях градинари; след промяната те се присъединяват към българската източноправославна епархия и българското дружество в Мишколц. През следващата година в Каша се открива българско училище като филиал на будапещенското, негов пръв гла-

вен учител е Тодор Попниколов. Предизвиканото от Втората световна война принудително прекъсване не пощадява двете училища, то настъпва през есента на 1944 г., когато военните действия вече се водят на територията на Унгария. По това време назначеният в Мишколц български легационен свещеник д-р Крум Иванов и съпругата му Здравка Иванова, учителка, са заставени да се върнат в България, а за възстановяването на училището е трябвало да се чака още седем години.

Междувременно будапещенската българска колония разширява мрежата на институциите си, по молба на Дружеството на българите в Унгария Стоян Петров Чомаков, български пълномощен министър в Будапеща, започва преговори с д-р Ференц Рипка, столичен кмет, за строеж на българско училище с общежитие и българска източноправославна черква. За целта унгарската страна – отговаряйки на жест на българското правителство, безвъзмездно предоставило през 1925 г. на ул. „6-ти септември“ терен за строеж на унгарско посолство – подарява парцел на ул. „Вагохид“ №15-17 в IX район.

Идейният проект на българското училище с общежитие и жилища на педагозите, които обграждат във формата на буква „П“ черквата, бива изработен през 1930 г. от архитекта и художника Аладар Аркаи, един от пионерите на модерните архитектурни решения и виден представител на т. нар. изчистен унгарски стил. Междувременно обаче настъпва световната икономическа криза, материалните възможности на българите в Унгария са редуцирани и всичко това се превръща в сериозно препятствие за осъществяването на плановете. На 24 май 1931 г. е положен основният камък на черквата „Св. Св. Кирил и Методий“ и само една година по-късно тя е завършена. Наистина, училище не е построено, но проектът, залегналите в него перспективни виждания, красноречиво илюстрират българското учебно дело в Унгария. Впрочем години наред, а и в наши дни въпросът за общежитие по свой начин предопределя както броя на учениците, така и възможностите за учебно-възпитателна работа.

В гр. Пейч – след като през 1933 г. е учредена българската църковна община „Свети Иван Рилски“ – легационният свещеник д-р Стефан Вълчев открива неделно училище, където преподава български език и литература, история и география, като с това полага основите и създава първите традиции на по-късно откритото там българско училище.

Най-продължително време, включително и през Втората световна война, будапещенското българско училище се помещава на ул. „Йожеф“ № 20 в VIII район. През този период училището

допринася значително за развитието на обществения и културен живот на българите в Унгария, определяща е личността и дейността на неговия директор д-р Никола Милев. След като полага зрелостен изпит в Пловдивската семинария през 1923 г., той завършва Духовната академия в София и бива назначен за главен учител в будапещенското българско училище, където остава до 1 януари 1935 г. Следващите пет години, до 1 януари 1940 г., работи на същата длъжност в Мишколц. През 1940/41 година ръководи българското училище в Каша, а сетне – отново – е директор на будапещенското. Явно, продължилите почти две десетилетия престой и работа в Унгария, усвояването на унгарски език и придобитите солидни познания за страната и днес са желано преимущество, тъй като повлияват благотворно и върху училището, в което тогава се води не само учебно-възпитателна дейност. Например, през учебната 1941/1942 година в него е открит т. нар. народен университет. Изнасят се беседи на различни теми: „Националните идеали на нашите възродители“, „Българите по света“, „Творци на българската книжнина“, „Нашата войска в миналото и днес“ и т.н., а между лекторите са директорът д-р Никола Милев, учителят Константин Арnaudов, Стефан Попов, аташе по печата при легацията, подполковник Никола Братанов, военен аташе, журналистът Васил Бъчваров, прекарал дълги години в Южна Америка, и др. Всяка лекция е придружена от литературно-музикална програма на учениците, последвана от български народни танци, като огладнелите можели да влязат във винаги отворения бюфет, за да опитат незабравимите лакомства на пещенския сладкар Ицван Винце, дългогодишен доставчик на училището. Годишно учениците представяли поне по две български пиеси, изнасяли програми на всички празници на колонията. Може би именно поради това не е случайно, че когато в Будапеща пристига българският министър-председател и министър на народното просвещение Богдан Филев, за да размени ратификационните документи на подписаната на 18 февруари 1941 г. в София българо-унгарска спогодба за културно сътрудничество, той посещава и училището.

След войната най-бързо „се съвзема“ будапещенското българско училище, събитията са наложили само няколкомесечна пауза. То продължава „странствуванията“ си още цели десет години – бива настанявано в основните училища на ул. „Немет“ и на ул. „Рьоко Силард“, в гимназията „Клара Льовей“ (IX район, ул. „Вендел“ № 1) и накрая – отново – в зданието на ул. „Йожеф“ № 20 в VIII район. Междувременно през учебната 1951/1952 година българското основно училище в Мишколц – след като получава една класна

стая в унгарското основно училище на ул. „Сенд-рей“ № 7 – е открито отново с главен учител Райна Пенева, последвана от Желязко Желязков.

През учебната 1954/1955 година будапещенското българско училище ползва вече 4 класни стаи на ул. „Йожеф“ № 20, но те се оказват недостатъчни, тъй в него се учат 158 деца.

На 15 ноември 1954 г. съветското посолство в Будапеща връща на унгарското Министерство на външните работи сградата на ул. „Байза“ № 44, в която до 15 септември 1947 г. е работила съветската част на Съюзната контролна комисия. Въз основа на решение на унгарското правителство на 23 март 1955 г. представител на Министерството на външните работи предава ключовете на сградата на секретаря на българското посолство в Будапеща Страшимир Илиев, за да може българското училище да се нанесе там. По такъв начин учебната 1955/1956 година започва в ново здание и най-сетне са създадени нормални условия за учебно-възпитателна работа. Наскоро след това училището е разширено с детска градина, по-късно с общежитие, което в началото е подведомствено на Унгарското министерство на образованието, но с време преминава към българското Министерство на просветата.

След дълга подготовка и известно закъснение през учебната 1954/1955 година, с 31 ученика, е открито и българско училище в Пейч като филиал на будапещенското. Настаняват го в сградата на гимназията и средното професионално училище „Клара Ловеи“ на ул. „Апаца“, където – почти в едно и също време с училището в Мишколц – е разкрит и пансион. Функционирането на двата „провинциални филиала“ наистина невинаги е гладко, трудностите възникват главно от изпращането на български учители в тях и от езиковите знания на местните деца, чието равнище – по понятни причини – не във всички случаи

отговаря на очакванията. С течение на годините все повече хора в България гледат накриво на съществуването на тези училища в Пейч и Мишколц. В последното несъмнено роля играе и една политическа причина – след анулирането на двойното гаржданство през 1958 г., живеещите в чужбина българи се считат за родоотстъпници. Дори и днес са трудно измерими предизвиканите от подобно становище тежки щети. В случая крайният резултат е повече от трагичен: въз основа на решение № 348 на Централния комитет на Българската коминюстическа партия се закриват училищата в Пейч и Мишколц. Сега и в двата града работят български малцинствени самоуправления, но дали тамошните училища ще се родят отново?

За „компенсация“ през 1967 г. будапещенското българско училище бива наградено с орден „Св. св. Кирил и Методий“ и развитието му не спира. Броят на учениците се движи между 110 и 150, до 1981 г. живеещите в провинцията и нуждаещите се биват настанявани в общежитието, а най-добрите приемани в български и унгарски висши учебни заведения.

От учебната 1981/1982 г. училището прераства в единно средно политехническо училище с учебно-професионален комплекс по туризъм. Завършилите първия випуск получиха зрелостните си свидетелства и квалификационните си удостоверения на 1 юни 1984 г.

Извървяният до днес път несъмнено е труден, бъдещето също не прогнозира особена лекота, защото в стремителния водовъртеж на безбройните промени в съвремението ни ще трябва да се търсят нови посоки, а на много въпроси ще следва да се дават съвсем други отговори. В течение на осем десетилетия обаче будапещенското българско училище доказва, че има сили да го направи и в това е и залогът за неговото бъдеще.

Проблемът двуезичие представлява проблем за редица науки. Той може да се разглежда от гледна точка на социологията, антропологията и езикознанието.

Въпреки значителната литература, посветена на двуезичието, няма общоприето мнение, какво точно крие това понятие. Определенията се простират от пасивните знания до овладяването на два езика на високо равнище. Според най-общото функционално определение, билингвизмът означава употреба на повече от един език в процеса на всекидневния живот. Той е комплексен проблем, който има биологична, об-

ществена и езикова страна. Двуезичието е най-вече обществено, а не чак толкова индивидуално явление, наред с езиковите знания трябва да се познава и културата.

Българите в Унгария също са двуезични, като различните поколения владеят двата езика в различна степен.

Биологичната страна на двуезичието е също многопластов проблем, който засега не е достатъчно добре проучен. Овладяването на езика на високо ниво от детска възраст представлява стабилна база за изучаване и на други езици. От друга страна успоредната употреба на два езика и най-вече животът в две култури може да доведе до проблеми в самоопределянето (национално или индивидуално) на личността. Затова съществуват мнения, според които не е възможно абсолютно симетрично двуезичие, тъй като определяща е доминиращата езикова среда, която влияе върху езика на малцинството.

Обществените условия са винаги специфични. В конкретния случай става дума за общност, която живее като малцинство. От социална гледна точка значение имат възрастовата структура и професионалната ориентация.

Първото поколение българи е дошло в Унгария между двете войни като градинари – сезонни работници. Те трудно могат да се нарекат двуезични, доминиращият език е българският. Поради сравнително затворения характер на общността, както и благодарение на силните връзки с родината, възрастните българи до ден днешен говорят унгарски със силен акцент и много граматични грешки. От друга страна тяхната икономическа дейност изисква (или е изисквала) всекидневни контакти с унгарското общество (продаване на плодове и зеленчуци). Без елементар-

ни познания обаче участието в търговския живот е невъзможно. Именно затова за речника на българите-градинари са характерни тези сепарирани познания по унгарски език, които съдържат предимно градинарско-търговска терминология. От гледна точка на социализацията в унгарското общество първото поколение не може да се на-

рече съставна част на унгарската обществена структура. Тяхната роля като градинари е определено положителна, но от друга страна техните връзки с родината са толкова силни, че не им позволяват интеграция в макрообществото.

Втората генерация на българите в Унгария

е вече трайно и стабилно интегрирана в обществото. Една част от тях продължава професията на родителите си, а някои изучават други професии, за които са нужни задоволителни знания по унгарски език. Това поколение може да се нарече вече двуезично, което означава по-висока степен на социализация в макрообществото. Типични са и смесените бракове, които също усилват проникването на унгарския език. Въпреки това средната генерация няма проблеми с идентичността – те все още ясно се самоопределят като българи.

При най-младото поколение все по-силно се наблюдава процеса на асимилация. Това означава предимно езикова асимилация, тъй като изчезването на специфичната култура започва много по-рано. Заедно с това се появяват и противоположни тенденции – една част от групата се активизира, започва да използва българския език, да поддържа традициите. Този кръг поддържа по-тесни връзки с първата генерация, често езикът се предава от баби и дядовци на внуци.

Важна обществено-културна роля изпълнява и българското училище. То представлява един вид езиков остров, където официалният език е българският, въпреки че по-голямата част от учениците говори по-добре унгарски. Сред тях могат да се обособят три групи – деца от смесен брак, унгарци, които са започнали тук изучаването на български и българи, които не говорят унгарски. Трите групи имат различни проблеми и различно ниво на знание на езика, което допълнително затруднява работата на учителите.

Лингвистичният аспект на двуезичието е също многопластов. От една страна се състои от

КРИСТИНА МЕНХАРТ

Два езика – две култури (Двуезичието при българите в Унгария)

езиков контекст (конкретни въпроси на взаимоотношението между фонетиката, морфологията, синтаксиса и лексиката на двата езика), а от друга страна от комуникативен контекст.

Езиковият контекст в този случай означава влиянието на унгарския език върху българския. На фонетично равнище влиянието се изразява предимно в пренасянето на типичните за унгарския език интонация и ударение върху българския говор. Най-силно е влиянието върху морфологията и синтаксиса на българския език. Към тези проблеми спадат проблеми при употреба на първо място на глаголните времена (преизказно наклонение) и на предлозите, словоредата и структурата на изречението.

Пример:

„Аз не говоря по български.“

„През първата световна война дядо ми беше войник.“

„Искам да сложя изпит по български.“

„За него това е и работа, и хоби в едно.“

„Затова изучаваме български, защото сме българи.“

На лексикално равнище взаимоотношението между двата езика се изразява с взаимно проникване, заемане на думи.

Пример:

„...Много работа има по лозето, копая го, пръскаш, го, после идва *darázs* и никакъв *haszon*.“

При процеса на постепенна загуба на езика се появяват специфични компенсаторни стратегии. Те могат да бъдат междуезикова, вътрешноезикова и разговорна.

Междуезикова компенсация означава за-

местване на непозната дума с дума от другия език, без да се прекъсва речевия поток. За прилагането на тази стратегия е нужно събеседникът също да говори и двата езика. В противен случай настъпва смущение в комуникацията.

Вътрешноезиковата компенсация се прилага в случай на едноезичен събеседник. Тя се изразява в търсене на компенсационни средства в рамките на един език (пр. употреба на една и съща глаголна форма, образуване на неправилни конструкции). Цел и на двете стратегии е преодоляването на езиковите трудности.

Разговорната стратегия цели осигуряването на комуникацията. Това не винаги става с езикови средства, често се използват и невербални знаци. (Към тази част спадат имитиране, искане на помощ, прекъсване на разговора, жестове и др.)

Важен аспект на комуникативната страна на билингвизма е и смяната на кода. Дали кодът се сменя често или двата езика са строго разделени, зависи от нормите на общността. (Според моите наблюдения, при българите в Унгария е налице първият случай.) Смяната на кода може да бъде обикновена или подчертана. Обикновената смяна е всъщност компенсаторна стратегия, докато подчертаната има винаги определена цел.

Двуетичието при българите в Унгария все още не е проучено достатъчно. Няма данни за точното влияние на унгарския език и за процеса на постепенната загуба на майчиния език. Някои аспекти на билингвизма въобще не са проучени, така тази тема дава възможност за по-нататъшна работа.

Младежкият сленг¹ е демократичен език²: думите в него са продукт на езиков спорт (игра, в която всеки може да участва. Основното правило е да се подберат колкото се може по-неочаквани и по-шокиращи изразни средства, които да изненадат и забавляват слушателя. Чуждите думи с техния необичаен, странен звуков облик са по-начало подходящи за нуждите на сленга. Освен че се отличават с екзотично звучене, обстоятелството, че са съвършено неизвестни на повечето говорещи, ги прави още по-привлекателни за създателите на младежкия говор.

Лексиката на сленга е максимално демократична и по произход: в нея намират място думи от най-различни езици. Черпят се думи от всички езици, с които са влезли в допир чрез контакти от всекидневния живот или от училищните часове по руски, английски, немски, френски, италиански и други езици. Само няколко от наистина многобройните примери: български (по-нататък съкратено б.) *зубря* 'уча без разбиране', б. *денгу* 'пари', унгарски (по-нататък съкратено у.) *bábuska* 'възрастна жена', у. *pityorka* 'петица' от руски³; б. *сору* 'извинявай', б. *мъни* 'пари', у. *mani* 'пари', у. *oké* 'добре, всичко е наред' от английски(б. *арбайтер* 'работник', б. *шпацурам* 'разхождам се', у. *fater* 'баща', у. *grószmutter* 'баба' от немски; б. *меле* 'блъсканица, сбиване', б. *бон* 'хиляда лева или друга валута', у. *séf* 'шеф', у. *bagázs* 'група' от френски; б. *чао* 'довиждане', б. *пагацо* 'момче', у. *tuti* 'сигурен, сигурно', у. *strapa* 'тежка, уморителна работа' от италиански.

Тази генерация възприема с жажда света, посреща и усвоява с радост всичко ново и интересно. (Всичко това естествено не се поражда непременно от толерантността, характерна за зрелите личности, а по-скоро от ненаситността на тийнейджърите.) Те копнеят за нови, непознати неща, на драго сърце приемат всичко „различно“ и необичайно. „Различието“, „другостта“ са безспорни ценности, и именно това ги обединява

в единна общност, на която член не може да стане този, който не умее да покаже нещо необичайно, различно.

Младите не се колебаят да изкажат искрено и категорично мнението си (редица сленгизми отразяват тази тяхна прямота. Поколения са израстнали слушайки вицовете, имитиращи интонацията на унгарските

думи: „Как се казва пенсионер на унгарски? *Елтен мекечек*. А как се нарича печелата? *Беремед*. А осата? *Неберемед*. А търтеят? *Ебенеберемед*.“

Последните примери убедително демонстрират творческото желание и богата

фантазия, присъщи на тяхната възраст. Изпробвайки младите, още неоформени крила на личността си, постоянно се стремят да бъдат оригинални и така да се обособят в различен, отделен от масата колектив (този на връстниците им), или дадена нейна клика.

Това дава обяснение и на факта, че сленгизмите с чужд произход, навлезли в езика на младите без семантични изменения, колкото многобройни и активни да са, никога не могат да достигнат в количествено отношение думите, създадени от тях, чрез промяна на значението на чужди по произход лексеми, или образувани по вътрешен път. Главният извор за обогатяване на речниковия им фонд са литературния език, и при някои младежки говори местния териториален диалект, които, благодарение на буйната си фантазия, с лекота преобразуват по свой образ и подобие. Нека да видим няколко примера от наистина многобройните експресивни изразни средства: б. *фарове*, *прожектори*, *джамове*, у. *ablak* ('прозорец'), *kukker* ('бинокъл'), *dioptria* ('диоптрия') за 'очила'.

Покрай тези изразни средства (получени чрез метонимика, метафорика, синонимика или игрословие), лексемите, които заимстват без семантични промени от езиките, отговарящи на модата, на изискванията на епохата, често с промяна на времето отпадат от сленга, и се мяр-

¹Терминът „младежки сленг“ се използва вместо традиционните в българското езикознание названия „ученически“ и „младежки / студентски“ сленг / жаргон, след като социолектът на учащите се в днешното си състояние е излишно да се разделя на отделни групови говори.

²Всъщност говорът на младите не е самостоятелен език (в тесния смисъл на думата), сам по себе си не е пълно средство за общуване, защото няма собствена граматическа структура, или поне специфични граматични и фонетични признаци. Дори основен речников фонд не притежава, макар да има собствена лексика и фразеология, с които украсява книжовния език (или рядко местния диалект), образувайки една своеобразна мозайка, в която сленгизмите шаренеят като малки, но цветни и ярки парченца.

³През последните години в унгарския, и в по-слаба степен в българския сленг се наблюдава постепенно отпадане, или заместване (със сленгизми, получени от български или чужди думи) на думите с руски произход.

кат само в спомените на старите поколения, от време на време се съживяват, като мелодии на стари шлагери.

Иначе не всяка дума има такъв тъжен, мимолетен живот. Във всеки сленг се срещат вечно свежи, популярни мелодии. Редица от тях са постигнали такава известност, че са навлезли и в разговорната пласт на речта. Ако разгледаме тези „палеолитни находки“ в българския и унгарския младежки социолект, ще направим изненадващо откритие: между тях ще срещнем повече думи с чужд произход, отколкото общо в сленга. (В унгарския сленг чуждите по произход лексеми са представени в около 30%; в българските групови говори това съотношение надминава 20%, но в самия младежки сленг това явление не е толкова застъпено.) Обясненията за това са многобройни и комплексни, сега бих посочила само най-основното от тях. Между най-дълготрайните сленгизми естествено често се срещат основни изразни средства, което се отнася и за чуждиците, намиращи се между тях. Ако и основният речников фонд е изложен на бързи и чести промени, взаимното разбиране, т.е. самата комуникация става невъзможна. Фактът обаче, че двата сленга показват интересни съпадения не само в отношението си към езиковите кодове, но – както ще видим по-надолу – и в конкретната си езикова система, не може да се обясни само с общите черти в светоусещането и мисленето на младите генерации, присъщи им по целия свят. Сленгът наистина навсякъде се характеризира със склонността си към заимствуване на чужди думи, но ако два, толкова далечни по територия на разпространението си социолекта усвояват същите чужди лексеми, за това трябва да съществува и някое конкретно обяснение. Разпространението на сегашните модерни думи (като напр. б. *металург*, *металъга*, у. *hevis*, *metálos* `почитател на музикалния стил „хеви метал“` (б. *хакер*, у. *hekker* `човек, пристрастен към компютрите`) не се ограничава от държавни граници, но за думите, които представляват предмета на настоящото изследване със сигурност можем да твърдим, че са се появили в езика на българските и унгарските тийнейджъри значително преди прииждането на информационния прилив. За съжаление в България късно започна изследването на тази езиковедска област, но и от проучванията, направени между двете световни войни става оче-

видно, че българските и унгарските младежи са намерили „общ език“. В историческия момент, когато броят на средношколците и студентите изведнъж нарастна, в тях се породило желание да притежават собствени езикови изразни средства. Тази тяхна нужда бързо и лесно се удовлетвори: първобитният им ученически жаргон просто наследи лексиката на говора на декласираните, който след първата световна война постепенно загуби своя таен характер. (Според тогавашните изследвания на Ст. Стойков, през 30-те години 35-40% от тази апашка лексика е била достояние на софийските гимназисти.) Това естествено не означава, че учениците или студентите са били в пряк досег с престъпния свят; те са усвоили арготичната лексика предимно по устен път. Това потвърждава например фактът, че са ги възприели с фонетични изменения. (Напр. със замяна на сродни в образуването им съгласни, срв. б. *пандиз* вм. *пандис*, б. *пиниз* вм. *пинис*, б. *бандиз* и *пандиз*⁴, у. *sukár* и *sugár* `хубав`, у. *gádzsi* и *gácsi* (или с колебания при широките неударени вокали, срв. б. *мънгизи* и *мангизи*, б. *пиниз* и *пениз* (или просто в повече варианта, срв. б. *абе* и *хабе*, б. *джангар*, *джингар* и *джангър*). С използването на арготизмите те просто са искали да предизвикат вниманието на околните (и все пак да не разкрият изцяло мислите, мненията си), да демонстрират своята зрелост и самостоятелност – съвсем обикновени за тяхната възраст нужди. Арготизацията на сленга е била характерна само за началния му етап; днешните тийнейджъри не знаят, че използват думи на декласирани, дори често не усещат че тези думи имат чужд произход. (Напр. извеждат *баровец* от „бар“, т.е. `човек, който може да си позволи да прекарва времето си по барове и луксозни заведения`.)⁵

Може би те ще се изненадат най-много, като прочетат настоящия труд, в който ще разгледаме една сравнително малка⁶, но важна част на чуждите по произход български и унгарски сленгизми: циганските заемки.

Някои цигански заемки се срещат и в българския, и в унгарския сленг:

б. **баро** 1. `богат, представителен, високопоставен човек, обикн. с елегантен външен вид` (това значение най-вероятно се е получило чрез съкращаване от съществителното *баровец*) 2. `голям` (ост.) (професионалният говор на зида-

⁴Понякога разновидностите се получават от това, че самият първоизточен език познава думата в различни форми (срв. ц. *пандава* и *бандава* `затвор`).

⁵Заемките обикновено дават полезни екстралингвистични информации за контактите, интересите и вкусовете на говорещите, но в случая, поради посочените причини, подобен анализ не може да се направи.

⁶Броят на сленгизмите с цигански произход образува само една малка част от речниковия фонд на сленга, но между чуждиците заемат важно място: в унгарския сленг 30% от думите са заемки от чужди езици, между които, след немския и идиша, циганският заемат трето място; докато в българския само турските заемки успяха да ги изпреварят

рите (ц. баро `голям` (б. баровец, баравец `богат, представителен, високопоставен човек, обикн. с елегантен външен вид` (професионалният говор на зидарите баровец `добре облечен или тежък, солиден човек, началник, шеф` (ц. баро `голям` (б. баровка `жена баровец` (б. баровче 1. `умал. от баровец` 2. `дете на баровци` (у. *bary, baresz, barys* 1. `голям` 2. `добър, прекрасен, чудесен` (у. *baróséró, barósér* 1. `голям ум` (калка) 2. `шеф, богат, представителен човек`

б. **гадже** 1. `приятелка, любовница` 2. `момиче, жена` 3. `приятел, любовник` < професионалният говор на цигуларите < ц. **гаджо** (м.р.) **гаджи** (ж.р.) `не циганин, чужденец` (думата е присъща на почти всички цигански диалекти, етимологията ѝ не е ясна, евентуално произлиза от древната санскритска дума *gráma-ja* `селски`); б. **гаджосвам се** `ставам гадже на някого/някоя, имам любовни връзки с някого` – у. *gádzsó, gádzsi* `момиче, жена` (< у. *gádzsó* `мъж` 2. `циганин` (< у. *gádzsi* `проститутка` (< у. *gácsí* `циганин` (рядко) < арг. (< ц. **гаджо**, **гаджио** `човек от нецигански произход, селянин`

б. **дикизя** `гледам` (ост.) (< професионалният говор на цигуларите < ц. **дикнел**, **дикхал** `гледа, поглежда, вижда, наблюдава`; **дикизчия** 1. `мъж, който гледа, наблюдава нещо` 2. `зяпач`; **дикизчийка** 1. `жена, която гледа, наблюдава нещо` 2. `зяпачка`; **дикизация** `гледане, наблюдаване`; **дикиз** `гледане, наблюдаване` (< арг. *дикус*) – у. *dikhek, dikhál, dikkel, dikhenc* `гледа, наблюдава`

б. **ек** `едно` < арг. *ек* `едно` < ц. **йек** `едно` – у. *jék* `единица` (оценка)

б. **мангизи** `пари` (ед. ч. рядко) < цигуларски или хлебарски език *мангис* `пари` < ц. **мангхин** `пари`; б. **мангизлия** 1. `човек с много пари, богаташ` 2. `богат`; б. **мангизлияка** `жена мангизлия`; б. **мангизия** 1. `взимам парите на някого при игра на комар` 2. `спирам някого, обикн. по-малък от мене и му пребърквам джобовите за пари` 3. `крада` (остл.) (< арг. *мангизия* `крада`; б. **манги** (ед. ч. няма) `пари`; б. **мангър** `пари` (съб.) – у. **mangel** `краде` < ц. **мангел** `искам, прося`

б. **мато**, **матьо** `пиян` (само в някои териториално ограничени жаргони) < ц. **мато** `пиян` (Смята се за заемка на арготичната лексема *matis*, въпреки че морфологично и по ударение съвпада с оригиналната циганска дума.); б. **матосвам се** `напивам се` – у. *mátós* 1. `пиян` 2. `дрогиран`

б. **минджа** `женски полов орган` < арг. < ц. **mindжа**, *минча*, *минч(у)* `женски полов орган` – у. **mindzsa, mindzsó** 1. `женски полов орган` 2. `жена` (войнишки език)

В сленга редица примери показват, че създателите на този говор се стремят да направят „приемливи“ думите, отнасящи се до неща или действия, падащи под обществена забрана, табу – чрез евфемизми или чрез заместването им с чужди думи. (Срв. циганските заемки у. *kár/káro/kárszeg* `мъжки полов орган`, у. *pél/péló* `мъжки полов орган`, у. *?bula* 1. `женски полов орган, задник` 2. `момиче`, у. *csucsi* `женски гърди`, у. *kula* `изпражнение`, у. *budi* `нужник`, у. *lubnya/lubnya* 1. `момиче` 2. `проститутка`, *kúr/kúrel, mórel/mórázik, kamatyol* `полов акт`.)

б. **чай** `момиче, жена` (б. **чайче** 1. `умал. от чай` 2. `младо, обикн. непълнолетно момиче` (днес само в някои териториално ограничени жаргони) < арг. `момиче, мома` < ц. чш**ай** `момиче, девойка` – у. **csaj** `момиче, жена`; у. **kiscsaj, csajsi, csajkás** `момиче, момиченце` (у. **csaja vkinek** `приятелката на някого`; у. **csajozik** `ухажва някое момиче`; у. **becsajozik** `ставам гадже на някоя, имам любовни връзки с някоя`⁷

Някои цигански думи имат различна съдба: макар да са били характерни както за българското, така и за унгарското арг, оттам не са навлезли в сленга и на двата езика. Следните думи в българския младежки говор не могат и да се открият, докато в унгарския са станали изключително популярни:

б. арг. **манук** `турчин` < ц. **мануш** `човек, мъж` (Думата *манук* се среща и в тайния дялгерски език, със значение `мъж`. В дялгерския говор са съществували и формите **манука** `жена` и **мануче** `дете`.) – у. *manus* `мъж`; у. *manusz* `мъж` (по-рядко)

б. арг. **чаво** `дете` < ц. чш**аво** `циганско момче` 2. `човек` – у. **csávó, csávesz**

б. арг. **чорис** `кражба`; б. арг. **чоризеттисвам** `открадна`; б. **чорик** 1. `при игра на топчета б. команда, правило, което дава право на играча да разчисти всички препястия по пътя на топчето си` 2. `махай се, гледай си работата` (Етимологията на думата изисква допълнителни изследвания, но обстоятелството, че се отнася към един терминологичен кръг – игра на топчета – който изобилствува с арготизми, ни дава правото да предположим, че евентуално е циганска по произход.) – у. **csóró** 1. `беден` 2. `беден човек`

⁷Интересен случай представлява популярното и в двата езика съществително име б. **авер** – у. **haver**. В унгарския е навлязло от идиша, докато в българския е най-вероятно от цигански, или от турски произход.

б. **авер** `приятел, другар` (< ост. арг. *авер* `съучастник`?; ц. **авер/кавер** 1. `друго` 2. `друг` ~ ев. < тур. `помощник`); б. **аверин** `авер`; б. **аверка** `жена авер`; б. **аверски** `приятелски, другарски`; б. **аверски** `нареч. от прил. аверски` (рядко); б. **аверче** 1. `умал. от авер` 2. `приятелче` – у. **haver** `приятел`; у. **vki haver** 1. `добър човек` 2. `обръщение между мъже`; у. **haverkodik** `сприяелявам се`; у. **haverságba kerül, összehaverkodik** `ставаме приятели`; у. **haverságban van** `приятели сме` < идиш *awr, chawer, chawwer* `приятел, другар`

3. несръчен човек` < ц. **чоро** (м.р.) *чори* (ж.р.) 1. `беден` 2. `сираче`; у. **csórikám** 1. `несръчен човек` 2. `наивен, лековерен човек` (рядко); у. **csóringer** 1. `беден` 2. `нещастник`; у. **csórel, csór, elcsór** `крада, открадна` < ц. **чопел** `краде`; у. **csórás, elcsórás** `кражба`

И двата социални говора съдържат и други лексеми с цигански произход, от които сега бих посочила само няколко. Примери за цигански заемки, които се появяват само в българския сленг могат да бъдат:

абе, хабе 1. `при игра на топчета – дребна монета, стъклце, капачка, топче, плочка и др. под., които се залагат и играчите се стремят да ги спечелят` 2. `пари` (само мн. ч.) 3. `хляб` (ост.) < професионалния говор на цигуларите **хабе** `хляб` < ц. **хабе** `ядене, храна` < ц. **кхабезанес** `хляб`; **абенце** 1. `умал. от абе` 2. `малко абе`; **абизан** `абе` (ост.)

балама `простоват, наивен, глупав човек` (м. и ж.) < професионалния говор на цигуларите < ц. **баламо** `човек с нецигански произход` (в староиндийски `младо, глупаво`); **баламче** `умал. от балама`; **баламур, баламур, баламурник** `глупав, прост, наивен човек`

джангър `голям, силен шум` (арго **джингар** `търсене, потеря, узнало се е престъплението` (ц. **тшчингар** `шум`

кечара, кече, кечур `дълга коса, обикн. за мъж` < ц. **чури** ж. `плитка (коса)`

киризя 1. `гледам, наблюдавам, виждам` 2. `крада` (ост.) < арго **керизя** `крада` < вероятно ц. **керава** `правя, работя, крада`; **кириз** 1. `виж, гледай` 2. `остър поглед, поглеждане` 3. `кражба` (ост.) < арго **кирус** `кражба`; **киризчия** 1. `човек, който гледа, наблюдава внимателно някаква игра` 2. `крадец` (ост.) (< цигуларски таен говор `крадец`); **киризчийка** 1. `зяпачка` 2. `крадла` (ост.); **киризене** (рядко) / **киризения** `отгл. същ. от киризя`; **кирия** `кражба` (ост.)

мариц `бой, побой` < професионалния говор на цигуларите (предимно с формата **марис**) < ц. **марава, мерава** `бия`; **маризя** `бия, удрям`; **мариция** 1. `побойник` 2. `униформен милиционер` (< арго **марисчия** 1. `стражар` 2. `войник`); **маризчийка** `побойничка`; **маризчийски** `побойнически`

пандиз `1. затвор 2. участък на МВР, районно управление на МВР`; арго (по-често **пандис**) < ц. **пандава** `затвор` < ц. **пандел** `завързвам, затварям`; **пандиз-палас** 1. `затвор` 2. `централният затвор` (< арго **пандис палас**); **пандела** 1. `затвор` 2. `участък на МВР` (мн. ч. няма); **пан-**

дизчия `затворник` (< арго); **пандизчийка** `затворничка`; **пандизчийче** `умал. от затворник`; **пандизчийски** `който е присъщ на затворник, който е свързан със затворник или със затвора`; **пандизя** `арестувам и затварям в полицейски участък или затвор` (< арго)

пенис `казване` < цигуларския таен език `казване` < ц. **пхенел** `казвам`

пиниз `шега, закачка` (< в професионалния говор на цигуларите `говори!`, а по-късно в аргото `подлъгване, чакане в квартира`; в жаргона преди войната значи `внимание` < ц. `говори!`); **пинизчия** `духовит човек, шегаджия`

Само за говора на унгарските младежи са характерни например следните заемки:

у. **góré** `шеф, собственик` < арго < ц. **горо** `стопанин, селянин`

у. **kéro** `къща, вила, скривалище` < арго < ц. **кхер** `къща`

у. **lóvé** `пари` < арго < ц. **лове** `пари`

у. **séro** `глава, коса` < арго < ц. **шеро** `глава`

Един от унгарските сленгизми, освен с голямата си фреквентност, се отличава и с интересна за изследването ни история. В унгарския е заемка от циганския, там обаче е навлязла най-вероятно от българския език:

у. **duma** `говор, бърборене`; ц. **дума** 1. `говор` 2. `звук` < б. **дума**; у. **dumál** `говори, бърбори` < ц. **дума** < ц. **дума дел** `говори, казва`.

Циганските диалекти⁸, които се говорят на територията на Унгария, изобилстват от славянски по произход думи, от които някои са навлезли и в унгарските социални говори. Би било интересно да се разгледа, в самия цигански от кой славянски език са заимствувани и ние точно по какъв път сме се сдобили с тях. (Напр. у. **doszta, doszt** `доста` < ц. **доста** `доста`; у. **piál** `консумира алкохолна напитка` < с. **pijel, piel, pel** `пия`; у. **pia** `алкохолна напитка` < с. **piavel** `напитка/питие`.)

Поради многобройността, фреквентността и активността им в словообразователния процес циганските заемки предлагат чудесни възможности за по-нататъшни изследвания.

Подробна библиография на проучванията на българския сленг можете да намерите в книгата на Цветана Карастойчева „Българският младежки говор“ (Наука и изкуство, София, 1988). Библиография на изследвания за унгарския сленг ще откриете под:

http://mnytud.arts.klte.hu/sorozat/szlbibl/szl_bi.htm.

⁸Названието „диалект“ се използва по традиция; иначе би било по-правилно да ги наричаме „езици“, защото различията между тях достигат до такава степен, взаимното разбиране да стане невъзможно.

Клончето, от което отлитат сами

Да, може да се каже и така – списание „Родна реч“ е като онова клонче, на което родителите птички нагласяват птичетата си за първия им полет. Там за последен път те са всички заедно – еднакво безпомощни, изплашени, приличащи си като близначета. Повече от 40 години литературното списание „Родна реч“ за ученици в средношколска възраст (което няма аналог никъде по света) предоставя своите страници и своята редакторска подкрепа на най-младото поколение писатели в България. На практика няма автор сред членовете на двете големи писателски обединения (Съюза на българските писатели и Сдружението на български писатели), който да не е печатал – или като ученик или по-късно – в това издание. От рубриката – „Първи стъпки“ са излетели не едно и не две ята интелектуалци, които завинаги спасрят името на списанието редом с най-скъпите си спомени в паметта – редом с първото любовно писмо, с първата целувка, с повиквателната в казармата или със съобщението за влизане в университета. Може би тъкмо това спаси това тъничко и скромно на вид списание през последното десетилетие, когато промените в живота на българина наложиха да свие кесията си и да купува дори учебници на децата си на старо – „Родна реч“ успя да оцелее почти само от ентузиазма на редакторите си и непомръкващите чувства на учителите по литература.

Всъщност това е навярно единственото българско списание, което не е прекъсвало нито за година своето съществуване, макар че имаше периоди, в които не можеше да издаде пълния размер обещани книжки.

Днес списание „Родна реч“ отново е издание на Министерството на образованието и науката и въпреки занижения си тираж отново е единственото и любимо четиво на децата, които обичат литературата и които само тук могат да направят своите „първи стъпки“ като поети, прозаисти, литературни критици, преводачи. Учителите по литература намират в него материали за своите часове, а студентите и университетските преподаватели – поле за творческа изява. От 1997 г. чрез „Интернет – общество“ то се разпространява из целия свят.

Въпреки сътресенията в политическия и социален живот на страната, въпреки тревожните тенденции на снижаване на процента на „четящи“ деца и въпреки осезаемата промяна в психологията на младите хора в България, склонни все повече към прагматизъм, броят на пишещите юноши и девойки не само че не намалява, а и се увеличава. Естествено, техните теми са често пъти шокиращо провокативни, публицистични, остро изобличителни.

Тук ви представяме няколко имена от последната „вълна“ наши автори. Николета Караджова е ученичка от IX клас на Езиковата гимназия в Сливен и вече е носител на няколко национални награди за ученическо творчество. Юлиана Манова е в осми клас на едно софийско училище и вече има една издадена книга, а току-що получи специалната награда „Петя Дубарова“ за своя фантастичен разказ „Час по история“. Нели Колева е безспорно фаворитка на това поколение – тя получи голямата награда на същия конкурс, нейната първа книга „Когато съм щастлива“ излезе от печат тези дни, а само преди месец я зарадва съобщението, че е приета за студентка в един американски университет. Яна Янкова е абитуриентка от Добрич. Днес те са на клончето, утре – ще летят!

Когато съм щастлива

Не пиша стихове, когато съм щастлива.
Тогава съм заета да живея –
гореца, непокорна и красива,
тогава непрекъснато се смея,

препъвам се, танцувам, пея, тичам,
мечтая, без да пия се опивам,
не пазя тайни, тайно те обичам
и бягам, и в косите ти се скривам.

Очите ми, във жертвен танц изкусни,
под дълги мигли трепетно те търсят.
Намирам рамене и бледи устни,
ръце и вени, дълги мъжки пръсти.

Как мога във такива дни да пиша
и стихове, и ред един дори
щом то до бузите ми вече диша –
то – щастието – вътре в мен гори.

В такива дни съм щедра като факла,
която без да мисли, се раздава,
но моят огън плаши всички хора,
а мене бавно ме изпепелява.

Завърта ме, принася ме на клада
разпалва я, с усмивка наблюдава,
а аз се качвам – боса съм и млада,
във вените кръвта ми огън става.

И странно, всички хора ме наричат
различна, чужда, чудна или дива.
Дори и ти по-малко ме обичаш
и не разбираш – просто съм щастлива.

Когато спира токът

Когато токът спира, лепкав мрак
обхваща бързо дремещата къща.
Тя става друга. Възкресени, пак
стотици сенки в стаите се връщат.

Поскърцват леко стълбите килерни –
прадядо ми по тях отново слиза
към виното и навиците скверни.
Проблясва синьо бялата му блуза.

Във кухнята припламват сухи съчки
и гозбите прабабини увират.
Преди вечеря някой пее. Всички
с молитва пред кандилото се сбират.

Дочувам глас далечен – стари тайни
в нозете ми дантелено се диплят,
и приказки за времена омайни
прашец златист в очите ми посипват.

Във някой ъгъл занемял чекрък
подхваща със жужене стара песен
и сенките завъртват се във кръг.
Животът им отново става лесен –

децата край полите се събират
без смърт, без болест, даже и без страх.
След век е миг – правнучката – прибират
и аз се свивам в тъмното сред тях.

Очи затварям, бавно се унасям
и ме погалва тишина дълбока.
В света на стари сенки се пренасям
и се помолвам... да не идва токът.

НИКОЛЕТА КАРАДЖОВА

---

* * *

Едно дете с моя смях
и с моя жълт балон
препускаше напред без страх
с един пречупен клон,
не скрило раните безброй
по бузи и ръце,
че те превръщат го в герой
с най-смелото сърце.

Къде отиде онзи смях
и жълтият балон?
Сега се дърпам с малко страх
съзра ли счупен клон
и мразя всеки белег свой
по бузи и ръце,
но пак са раните безброй
в най-смелото сърце.

ЯНА ЯНКОВА

За никъде

Закъснявам за някъде.
Бързах, а още съм тука.
Времето ли е спряло
или на мен не ми пука?
Изтървах всички пътища,
а трябваше да замина.
Пак ли забравих за нещо
или пък то ме отмина?
Толкова спрели часовници.
Фарове вече не светят.
Тук съм. И съм виновна.

Но още си стискам билета

Бълнуване

Плаче нощта, черни облаци хапят небето.
Капки дъжд падат тежко като обида.
Но не по земята – право върху сърцето ми.
Бурята стене. Ще трябва да си отидем.
И цялата тази, уж природна, картина
изобщо не е мрачен пейзаж от нощта,
а само няколко безбройно тъмни години
от иначе светлата ми и съхранена душа.

Час по история

— Добро утро, ученици!

— Добро утро, госпожо Спинг!

— Днес ще се спрем на вида Хомо сапиенс и разликите му с нас. При тези наши далечни предшественици за пръв път се появяват наченки на разума. Те са създали бледите начала на сегашните науки, като например математика, астрономия, биология. Разбира се, те са разполагали само с примитивни уреди от метали и пластмаса. Но, въпреки всичко, са си мислели, че са господари на Земята и само те са разумни. До наши дни са достигнали само няколко книги, написани на хартия.

— Какво е „хартия“, госпожо?

— Това е матариал, направен от някакъв вид древno дърво, върху който са изписвали знаци, наречени букви, с мастило. В книгите те са поставяни с натискане на изпъкнал предмет, напоен с мастило. Предполага се, че им е отнемало години да напишат една книга, защото за всяка буква са имали различна изпъкналост. Сега да погледнем тази холограма и да ми кажете, какви разлики откривате.

— О, колко са странни! Ама те изобщо не приличат на нас! Страшно са различни.

— Кажете ми първо кое ви прави впечатление.

— Главата!

— Очите!

— Кожата!

— Краката!

— Добре, добре, ще започнем отгоре надолу. Първо главата. На нея виждате странна растителност. Нарича се „коса“. Понякога с възрастта, косата е опадвала и човекът е заприличвал малко повече на нас. Използвали са тази коса, за да носят разни неща върху нея — най-вече храна, — както разбрахме от една илюстрация в древна книга. Подобна растителност, но доста по-бедна, ще откриете по цялото му тяло. Това са „косми“. Те пък са служели за изразяване на страх. Когато някой настръхнел, това означавало, че го е страх. Косата също е съставена от косми. При нас те са изчезнали. Сега да погледнем очите. Струват ви се направо щръкнали, нали? Природата е създала Хомо сапиенс с много издадени очи, защото те все още се чувствали като дивни животни и имали нужда да се оглеждат напрекъснато. Много от техния вид умрели от нараняване по тези нежни органи. При нас еволюцията се е погрижила очите да се вмъкнат дълбоко в черепа и да бъдат предпазени от пет—шестсантиметров клепач, който е почти безчувствен. При тях, както виждате, мозъкът е разположен най-вече в тила. Въпреки това, те са смятали, че главите им са дървени и кухи (прочетено отново в една книга). При нас мястото е заето от очните ями и нашият мозък се е преместил в челото.

— Ами кожата, госпожо Спинг? Защо не свети?

— Тъкмо стигам до това. Тогава е имало една ярка звезда, наречена Слънце, и е било толкова светло, че и хиляди от нас не могат да светят толкова силно. После тази звезда е станала бяло джудже и все още може да се види с телескоп. При нас еволюцията е отделила част от биологичната ни енергия за необходимата ни светлина.

— А краката им защо нямат ципи?

— По тяхно време е имало твърда земя.

— Твърда ли? Като поставката за холограмата?

— Да. Всъщност тогава изобщо не е имало блата и такива неща. Никакви

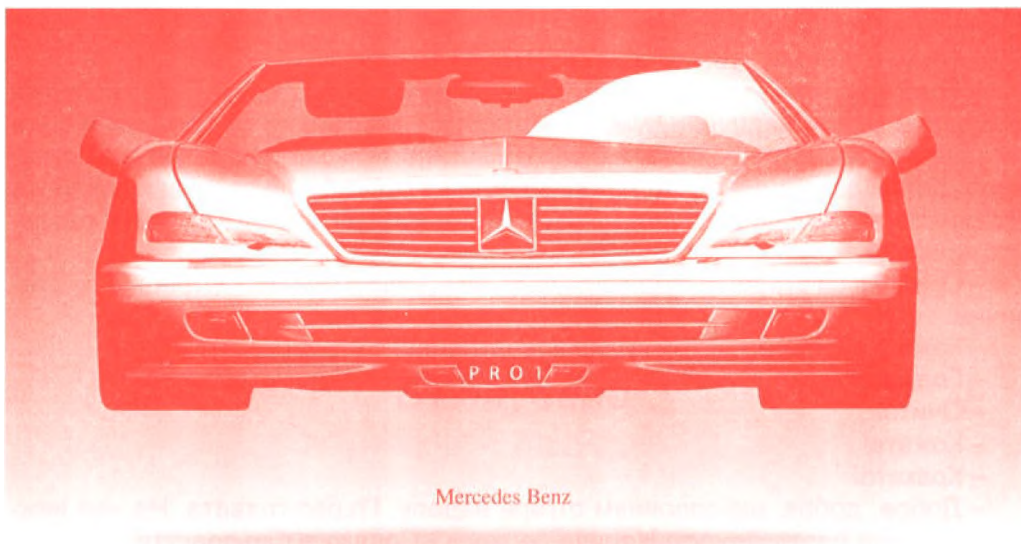
течности. Затова не са им трябвали ципи. Има още една разлика, която май че никой не я видя. Те нямали хриле.

– Нямали хриле? Че как са живели тогава?

– Нали ви казах, че по онова време е имало само твърда земя. Те не знаели какво е „вода“. Това е най-голямата загадка за нас – как са живеели без течности. Всички знаем, че водата се е появила след Големия порой. Последната разлика, която не се вижда на холограмата, е, че техните бебета са се раждали без опашки.

– Но, госпожо, как без опашки? Та как ще се научат да ходят тогава?

– В една от тогавашните книги има снимки, как един мъж носи детето си. Оттам вече всички знаят, че до определена възраст, родителите носят малките си. Междувременно у бебето се развива чувство за равновесие и, когато стане достатъчно голямо, те го пускат и то може да ходи. О, звънецът. Научете хубаво урока за следващия час. Човек трябва да познава историята си.

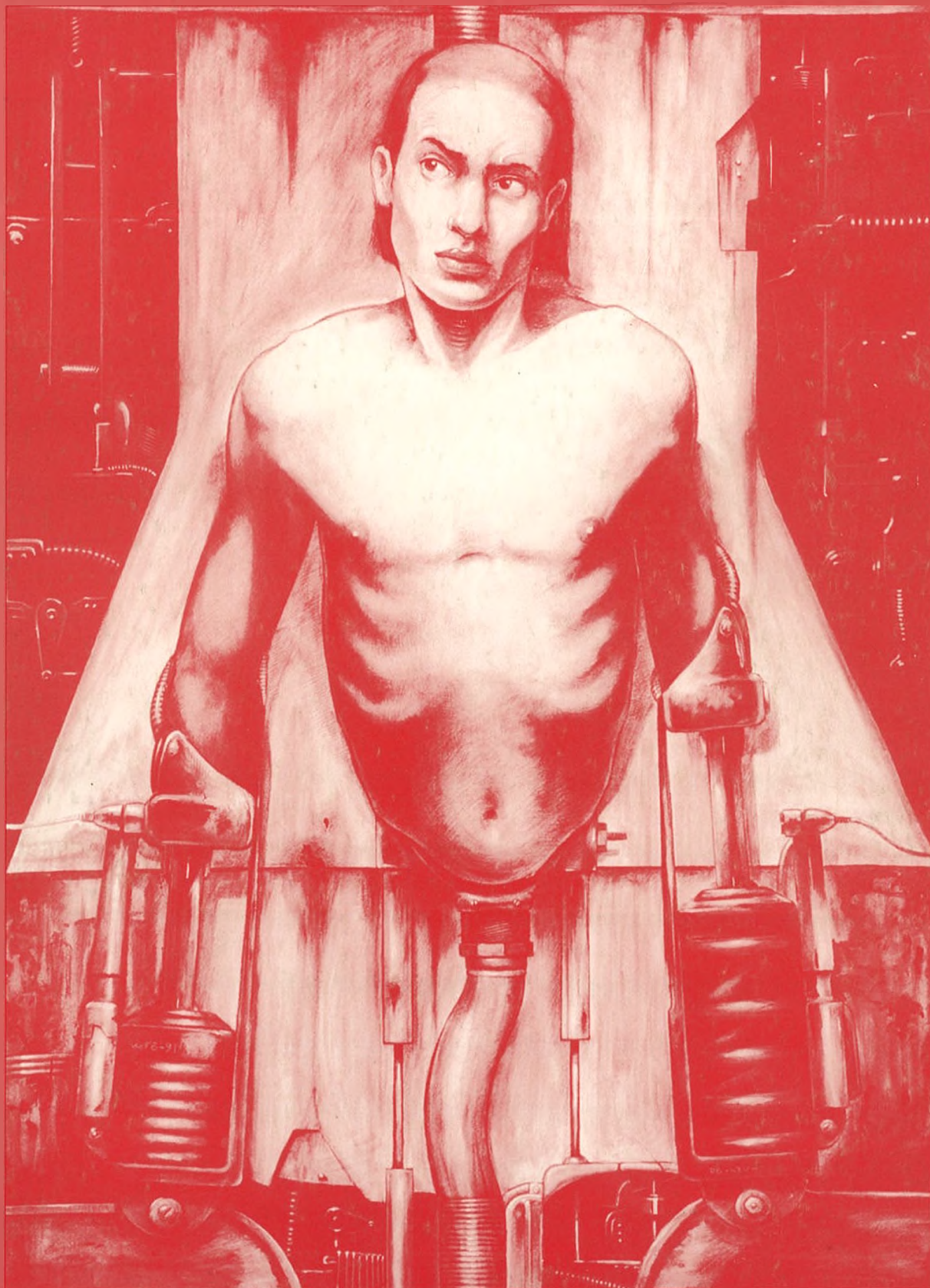

ХЕМУС

Година VII, кн. 2/1998

2511

Списание за обществен живот и култура